

===== ספר חיי יהודה =====

===== בולל אבטוביוגרפיה =====

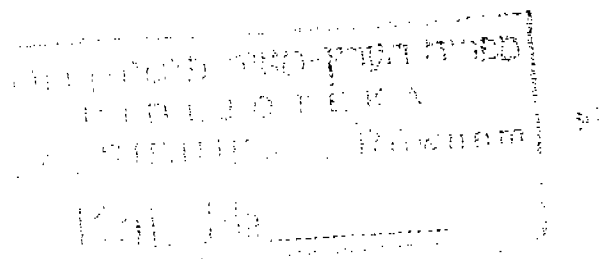
של ר' יהודה אריה ממודינא

===== ותמונתו =====

===== הוציא לאור ראשונה =====

===== עם הקדמה והערות =====

===== אברהם כהנא =====

===== קיוב תרע"ב =====

Sepher Chaje Jehuda

sive

Leonis Mutinensis autobiographia

nunc primum edidit

prooemio commentariisque auxili

Abraham Kahana

Kiew 1911 —————

הקדמה.

ר' יהודה אריה ממודינא הוא טיפוס אופי מאד בהסטוריא הישראלית, והוא צריך עיון גדול מצדו הפסיכולוגי: תלמודי ובעל השכלה חלוצית, מאמין וראציונליסטן, בעל נחושים והיות ולוחם נגדם, קלפן מסוכן ומגנה הצחוק, מורה הוראה באסור והיתר ומנהיג התיאטרון בגיטו הוויניציאני ומחבר בשבילו קומדיות, — באחת, בעל הפכים ונגודים: עד לאין שיעור, ההסטוריא לא הוציאה עדיין על האיש הזה את משפטה האובייקטיבי, אע"פ שהוא בעצמו עוב לבו שפעת חומר להערכת אישיותו. אותו החומר עדיין לא נתפרסם כלו, עדיין מתגולל הוא בידי אנשים ופרטיים או על האצטבאות של הביבליותיקות הגדולות שבעולם, לפני שנים אחדות הוציא ד"ר בלוי חבילת כתבים ואגרות מעובדו של ריא"ם, שהיו טמונים במוזיאון הבריטי¹. הרבה אור הפיץ ספר זה על חייו של ריא"ם, חבילת מכתבים זו נתנה לד"ר בלוי את האפשרות לכתב את המבוא הגרמני — זו הפרשה היפה בחיי אומתנו באיטליא שבדור ההוא בכלל ובחיי ריא"ם בפרט, אולם עוד רב החומר שעדיין לא זכה לפרסום, מקום חשוב תופסת בזה בלי ספק האבטוביוגרפיא של ריא"ם, שקראה בשם „חיי יהודה“, המוצעת כאן לפני הקורא, אבטוביוגרפיא זו היתה לפני אחדים מחוקרינו בדור העבר שהשתמשו בה והוציאו מתוכה כמה לקוטים וענינים לפי מה שהיו נזקקים להם לרגל עבודתם: מתוכה הוציא יש"ר מגוריציא את הלקוטים שבהקדמתו לס' „בחינת הקבלה“ (גוריציא תר"ב), ר"א גייגר — את הקטעים שנתן בהוספתו לספרו Leon da Modena (בריסלוי תרמ"ז), שד"ל — את קצורו שעשה בשביל שי"ר (אגרות שד"ל צד רפ"ו — רצ"ג) ור' חיים מיכל — את תולדות ריא"ם (אור החיים צד תל"ט — תמ"ד), אבל איש מהם לא נסה להוציא אותה בשלימות מחמת התיחסותם המיוחדת של חוקרינו מדור העבר אל קדמונינו: יראת הכבוד שהיה לבם של חכמינו רוחש אל הגדולים מדורות שלפניהם היתה כל כך גדולה, הדרת הכבוד ההסטורית החופפת על אותם הקדמונים היתה

¹ שם הספר: כתבי הרב יהודה אריה ממודינא, הוצאתם לאור בפעם הראשונה על פי כתב יד בריטיש מוזיאום עם הערות בלשון הקדש ועם מבוא גדול בלשון אשכנזי אגני יהודה ד"ר בלוי, בודאפישט, תרס"ו.

מסמאה את עיניהם בה במדה עד שחוששים היו שמא ימעיטו הדמות, יפגמו בכבודם של אותם הגדולים אם יוציאו לאור זכרונות ודברי הסטוריא מעין האבטוביוגרפיא של ריא"מ. מצד אחד היו מכירים את מעלתו הגדולה של בעל "חיי יהודה" במה שלא נמנע לספר בזכרונותיו על חסרונותיו ורפיונותיו של עצמו, אבל מצד שני אי אפשר היה להם שירשו לעצמם לפגע כל כך—לפי דעתם—בכבודו של ריא"מ עד כדי פרסום הס' "חיי יהודה".—הכני לבני—כותב שיר"ר בשנת תר"א אל שר"ל בהחזירו לו את הלקוטים שעשה הלז מס' "חיי יהודה"—פן תגלה ח"ו חרפת הבונה בקהל רב, על דבר תאותו אל השחוק, ותתן מקום לשחוק וללעוג באדם יקר אחד מאלף, ולבזות את הנכבד כפי נטות לבך, ואולי תשלחהו ח"ו לבעלי ציון² לבנות ציון תמרור על חרבות גבר מצוין, ותתן קברו את רשעים השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר לגבר אשר דרכו נסתרה עד כה בענין אחד, ויסך אלוה בעדו, ותשפוך דם נקי בקרב ישראל³.— האוריינאל של האבטוביוגרפיא היה ביד הבארון יעקב טריויס דר בונפילי בעיר וויניציא וממנו עשה לו ר' משה סואבי—איש חשוב ומורה מצוין בוויניציא—העתקה מדויקת.

את האוריינאל של הס' "חיי יהודה" נתן אח"כ הבארון טריויס במתנה לר' אברהם לאטיס, שהיה אומן את בנו של טריויס (אח"כ נתמנה בשנת תקצ"ט לאב"ד בעיר וויניציא). במות הרב הזה בשנת תרל"ה הניח את הכ"י "חיי יהודה" עם שאר ספריו לבנו ד"ר משה לאטיס, שנפטר בשנת תרמ"ג, ואחר זמן הפרישו אחיו של ר"מ לאטיס מתוך עובדו את כל הספרים והכ"י העברים, ובתוכם גם הכ"י של "חיי יהודה", שלא היה להם לכאורה כל צורך בהם, ושלחום במתנה להביבליותיקא הנקראת בשם ברירא (Brera) בעיר מילאנו (כדי "להצילם מן האבוד"!).

ואחרי מותו של ר"מ סואבי נתן בנו את העתקת הס' "חיי יהודה" במתנה לר' יהודה לוצאטו רב בוויניציא והלז מסרה לר' יצחק חיים קסטיליוני רב ברומא.

² הירחון ציון שהוציאו יוסט וקרייצנאך בפראנקפורט בשנת תר"א-ב'.
³ ע' אגרות שיר"ר פרוימישל תרמ"ה צד 120, וע' ג"כ צד 71. אח"כ—
 בשיצא לאור הס' בחינת הקבלה מאת יש"ר מגוריציא—החליף שיר"ר את דעתו ע"ד
 ריא"מ, ע' אגרות שיר"ר צד 208

וכשרצה הרב קסטליוני להשוות את העתקת ר"מ סואבי עם האוריגנאל של הס' „חיי יהודה“ הפשו לשוא הוא ור' אלישע מפאנו הרב דעיר מילאנו בביבליותיקא ברירא במילאנו, כי מן הכ"י העברים אין שם אפילו רשימה פשוטה.

נוסח זה מיסודו של ר"מ סואבי⁴ הואיל בטובו למסר לי ידידי ר' יצחק חיים קסטליוני⁵ ואני מוציאו כמות שהוא, בלי שום שנוי עיקרי, וולתי תקונים של מה בכך בחסר ויתיר. בהערותי השתדלתי לצמצם וליתן רק כל מה שנצרך לדעתי להבנת דברי ריא"מ. את השמות הפרטיים ואת המלים האיטלקיות התאמצתי למסר בטראנסקריפציה איטלקית, ויש שנסמתי להעיר על צירוף המאמרים, כי הרבה השפיעה הלשון האיטלקית על דרכי דבורו העברי של ריא"מ, ובפרט במקומות שהוא מספר על החיים החולניים.

חיין מהערותי אני באו ג"כ כמה הערות מאת ידידי ד"ר יהודה בלוי מבודאפישט (הן מסומנות באות ב' בצדן), שהואיל בטובו לרשם על גליונות הכ"י, שהיה לפניו, ואני מביע לו בזה את תודתי מעומק לבי. מן הס' חיי יהודה היו, כנראה, במציאות העתקות אחרות שנעשו אחרי מותו של ריא"מ, וההעתקות ההן היו מעובדות בתוספות ושנויים, כמו שהיו נוהגים לעשות המעתיקים בדורות הבינים בדברי כרוניקא וספורי מאורעות, כידוע, אפשר שמכאן היא המבוכה שגרם הרב חיד"א לכל מן שמתעסק בחקירת תולדות ריא"מ⁶ במה שכתב ב„שם הגדולים“ שלו (אני

⁴ בסוף ההעתק כתוב: „ובכן נשלמה העתקת הספר חיי יהודה נאריה ממדינה“ מבתיבת יד המחבר עצמו, דהיינו Autografo, והעתקתיה לעצמי ולצרכי אני הצעיר משה בן שלמה רפאל סואבי (Seave) איש וויניציאה, וסיומתיה היום ל"ב לספירה, סדר וכי תאמרו מה נאכל שנת שומר ה' ב' ר' י' ל' פ"ק, פה וויניציאה אשר היתה לפנים עיר ואם בישראל בתורה ובחכמה, המקום ירחם עלי ועל אשתי וארבעה ילדי וחצי זאל אצטרך לידי מתנת בשר ודם, שמתנתם מעושה והחרפה מרובה. „Finito il giorno 11 Maggio 1857. ובתחלתו של הכ"י רשום: „Cominciato il di 30/4 — ר"מ סואבי כתב ג"כ תולדות ריא"מ על פי הס' „חיי יהודה“ ומקורות אחרים בעתון האיטלקי „Il Corriere israelitico (Trieste), I—III (1862—1864).“

⁵ לצערי הגדול הביאו העתונים (בשעת הגהת הדפים האלו) ידיעה מעציבה ע"ד פטירת ידידי האדם המצוין והחשוב ר' יצחק חיים קסטליוני, שהיה אחד משרידי חכמינו באיטליא מבני דורם של שד"ל ותלמידיו, ובלב גשבר אני עושה בזה אזכרה לנשמתו. כבן ע"ב היה במותו (הוא נולד כ"ה אדר ת"ר). יהא זכרו ברוך! —

⁶ ע' אור החיים 413, אגרות יש"ר ח"א 93 וח"ב 78.

משתמש בהוצאת בן-יעקב, ווילנא תרי"ג) בערך יהודה כדברים האלה:
"ראיתי ס' חיי יהודה בכ"י להרב הנז' וריא"מ יודיע דרכיו שבוית
"שם כל העובר עליו בימי חייו הן לטוב הן למוטב, וראיתי
"לכתוב דבר פרטי, כתב הרב הנז' שהוא בתחלה לא היה מאמין
"בגלגול, ויקר מקרה ששכנתו ילדה בן וכמעט בתוך חודש
"ללידתו חלה הילד בחולאים קשים שונים ולסוף שישה חדשים
"ללידתו הגיע קצו והיה גוסס, ושכנתו קראה להרב הנזכר שיאמר
"פסוקים ודברי תורה בצאת נפשו, כמנהג המורים באיטליא, והוא
"הלך וראה הילד מצטמק ורע הוא גוסס וקרא איוה מזמורים
"והילד פתח עיניו ואמר שמע ישראל ה' א' אחד ויצאה נשמתו
"באחר והוא פלא, ומהיום ההוא והלאה האמין בגלגול כי עין
"בעין ראה ילד בן שישה חדשים חולה תדיר מצטמק ורע והוא
"אומר כגדול בבטוי שפתים פ' שמע כלו בקול רם".

ממקומות אחרים יודעים אנו שנכדו של ריא"מ, ר' יצחק מן הלויים
(הוא היה מקובל וחבר קצור הפרדס לרמ"ק), היה מתעסק בהעתקת
ספרי זקנו ובעשיית הקדמות להם. כן רואים אנו את מלאכתו בהקדמתו
לס' מגן וחרב (ע' גייגר Leon da Modena בחלקו העברי דף י"א), וכן
מביא רמ"ש גירונדי (תולדות גדולי ישראל 176) שעשה ר' יצחק הקדמה
לס' ארי נוחם וכן גם לס' חיי יהודה. יש לשער איפוא, שלא רק הקדמה
בלבד עשה ר' יצחק מן הלויים לאבטוביוגרפיה של זקנו, אלא שלא
יכול למשל ברוחו והכנים גם תוספות משלו לתוך ס' זה, שבודאי היה
חביב עליו מאוד מפני ששלב בו ריא"מ גם מומינטים מחיי נכדו בתוך
חיויו של עצמו. בין התוספות האלו היה מקום גם לספור ע"ד אותו תינוק
גוסס שקרא בקול רם פרשת שמע, והוא מיסודו של ר' יצחק מן הלויים
עצמו, שהיתה לו נטיה לדברי קבלה. ממעם זה אין אנו מוצאים שיספור
רמ"ש ג' את דברי הרב חיד"א: אפשר שאותו אכסמפלר שהיה לנגד עיניו
של בעל "שם הגדולים" היה ג'כ לפני רמ"ש ג' ושניהם למדו אותו
מעשה בגלגול ממקור אחד.

קוב, סנהם אב, תרע"א.

אברהם כהנא

חיי יהודה

אלה תולדות יהודה אריה בן השוע איש אמונים כמה'
יצחק ז"ל בן הגאון הרופא כמהר"ר מרדכי ז"ל בן הותיק
כמ' יצחק ז"ל בן הקצין כמה' משה ז"ל ממוריא

מעט ורעים היו ימי שני חיי בעה"ו¹

באשר דבר מלך שלמון להוציא אנוש מן הארץ ביום המות
ובימים הבאים הכל נשכח, זה לי יותר מעשרים וארבע שנה ברוחי
בקרבי חפצתי להעלות בכתב כל מקרי הזמן אשר עברו עלי מעודי
עד אחרית הימים אשר לא אמות כי אחיה, כי חשבתי יהיה יקר בעיני
בני יוצאי ירכי וזרעם אחריהם ולתלמידי הקרויין בנים, כאשר הוא לי
עונג נמרץ כאשר אוכל לדעת חיי אבותי וקדמוני ורבותי וכל איש רשום
ואהוב, ובפרט חשקתי בזה להניחו ברכה אל בני בכורי מחמד עיני
ישורש לבי אשר היה זיו איקונן מדותיו דומה לי בר חכים ר' מרדכי ז"ל
המכונה אניילו (Angelo)² וכל מחשבותי היו עליו, בו הייתי מתפאר ובו
כל שמחת גילי, ולא אסתייעא מלתא מאז כ"ד שנה עד היום לכתוב זאת
זכרון בספר, עתה כי אסף אלקים את שמחתי וזה שני חדשים לקחו
אלקים נתנני שומם כל היום דוה, מאנה הנחם נפשי כי ארד אל בני
אבל שאולה מחכה למות כיום מועד, ואני בן ארבעים ושבע שנים זקן
ושבע רוגז חדש טבת השע"ח הסכמתי להחל ולהשלים אי"ה אספר
כל עצמותי ומקרי, או זרעי או זרע זרעי או תלמידי או יודעי שמי
המה יביטו יראו אוי מה היה לי מאז יצאתי לאויר העולם לא שלותי
ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, רגוז של מרדכי בני ז"ל, מחכה למות
ואיננו. אח"כ משנה לשנה בסוף כל ששה חדשים אוסיף עליו אשר יתחדש

¹ כנראה נקד ריא"ם על הדברים האלה בלי שום כוונה פרטית, אלא מפני
שהשתמש בלשון הכתוב (בראשית מ"ז ט').

² ע' אודות חייו בס' כתבי הרב יהודה אריה ממוריא חלק עברי (מובא
בהערות בקצור בשם "כתבים") צד 16 הערה 1, 82 סימן פ"ד, 113 ס"י קט"ו, 114
ס"י קי"ח, וחלק אישגזי צד 61-62 ושיר ממנו שם 84 (ב).

עלי, ואחרי זה יבא דבר צוואתי על המתיחס לגופי ונשמתי ועזבון מכתבי והבורי וה' הטוב בעיניו יעשה.

בך מקובלני מאבא מרי ז"ל שקדמונינו מצרפת יצאו, ובביתו היה אילן מוצא תולדת משפחתנו יותר מת"ק שנים עברו³ נמצא במכתבי הגאון זקני ז"ל, ומיד דודי מהר"ר שלמה ז"ל ממודינא הגיע ליד בן בתו קרובי מהר"ר אהרן, בעל מעבר יבק ומעירי השחר⁴, בכ"ר משה ממודינא (Modena), יצ"ו דר להווה במודינא, ואמר לי שיצא מידו וחקרתיו מאד ולא יכלתי להביאו לידי עד הנה, אמנם ידעתי כי כן מקבלת זקנים כי תמיד היתה במשפחה זו תורה וגדולה במקום אחד עושר וכבוד הון עתק וצדקה, ואמר לי כי מאז צאת קדמונינו מצרפת שבנו ימים רבים בויתרכו (Viterbo) ואח"כ באו למודינא ויאהזו בה ויפרו וירבו ומהיותם ראשונים בחזקת חנות ההלואה⁵ ובעושר לקחו כינויים מהעיר ההיא, ועד היום ממשלת הבתי חיים משם היא ביד כ"ר משה קרובי הנזכר כי קנו אותו משלהם קדמונינו הראשונים בעיר, והבית הראשון אשר היה להם אחוזה במודינא עודנו ביד כ"ר משה הנז', ואני ראיתו ובמקומות ממנו החותם שלנו אבן שיש והוא צורת נמר⁶ עומד על שתי רגליו ולולב בידו, ואמר לי כמ' משה הנז' שהוא יותר מת"ק שנה שהוא מבני משפחתנו ויש בידו בכתב רשויות כל אשר מלכו במודינא אפיפיור וקיסר ודוכסים וזולתם שקיימוהו בידם, וכמדרומה שבימי כה"ר יצחק זקני של

ע' 3 Zunz, Nachtrag zur Literaturgeschichte der synagogalen Poesie 36 וכתבים ח"ש

58 הערה 2 (ב).

4 מעבר יבק נדפס כמנומנה שעי' (אוצר הספרים אות מ' 1660) ומעירי השחר שם שפ"ב (שם 1730 ואות א' 1050), וכאן מזכיר ריא"ם גם את הספר השני בשנת שעי"ח שהוא עומד בה? ואולי הוסיף את הדבר הזה בזמן מאוחר או שראה הספר בכתב יד (או אפשר שנאבדה ההוצאה הראשונה מכל וכל?) (ב).

5 ע"ד התעסקות היהודים באימליא ברורות הבינים בענף ההלואה במשכנתא בבתי הלואה מאשרים לכך מאת שלמונות הערים, קודם שנפתחו במקומות ההם בהשתדלות הכמרים מוסדות הצדקה הנקראים Monte di pietà וגם אח"כ, ועל ערכן החברותי, החשוב, של חנויות ההלואה, שהיו האיטלקים נזקקים להן הרבה, ע' A. Ciscato, Gli ebrei in Padova, Padova 1901, pp. 33-71. ריא"ם כספר שאבותיו היו הראשונים בחזקת חנות ההלואה במודינא, כל' שהם היו בעלי הפריביליגיון שניתן לכך מאת השלטון העירוני, שהיה נותן סניף הכנסתו זה בחכירה.

6 בכ"ו של ריא"ם היה כתוב מעיקרא "אריה" וכמעל לתיבה זו נתקן "נכר" (מהערותו של ר מ סואבי).

א"א ז"ל הלכו לדור בבולוניא (Bologna) עם שלא הניחו מהיות להם בית וחסות הלואה במודינא וגם שם גדלו ויעשירו והחזיקו בכנוי בני מודינ"א, ואני יען גדלתי ונולדתי בוויניציאה (Venezia) וישבתי בסביבותיה ארצות ולא הייתי בעיר מודינא כי אם מעשר שנים, והנה שנים או שלשה פעמים אני הותם עצמי בנוצרי ליארץ מודינ"א ד"ה וויניציאה ולא ד"ה מודינ"א כי נשארה לנו העיר לכנוי ולא לארץ מולדתנו, וכן תמצא בחבורי הנוצרים בדפוס⁷. בבולוניא היה הגאון זקני ז"ל⁸ כמהר"ר מרדכי אשר היה חכם גדול בתורה ומוסמך מגאוני עירן והסמיכות הנו' הם בידי היום, והתחיל כמה שנים מקודם לעשות חבור כמו הבית יוסף. שעשה הגאון קארו ז"ל וכתב הרבה שיטות ופסקים וחבורים, רובם הם ביד מהר"א אהרן ממודינא הנו', וגם היה רופא גדול ומובהק נכתר בכתר הרפואה בעוד היה הקיסר קארלו קווינטו (Carlo Quinto=קארל החמישי) בבולוניא ונעשה מאתו קאוואלייר ד"י ספירוץ דור"ו⁹ כי כן עשה הקיסר לכל אשר נכתרו ברפואה, עודנו שם, אם נוצרי או יהודי, והיה מכובד מכל אנשי עירו ושמו נודע באיטאליאה, תמצאנו זכור לטוב בין גאוני דורו בספר שלשלת הקבלה למהר"ר גדליה יחי"א ז"ל ברור רבי יוסף בן גיקטיליי"ה, ועלה אל האלקים בן חמישים שנה בשנת צ"ר ליצירה, כי הפרד אשר היה רוכב עליו בעט ברגלו ורופאי העיר מקנאתם בו נתנו שחד אל הרופא אומן אשר היה מרפא אותו ונתן סם בתחבושת וחמיתו, וביום מותו קרא לא"א ז"ל שהיה נער קטן ואמר לו פסוק לי פסוקיך והוא אמר לו בית יעקב לכו ונלכה באור ה', אז אמר א"ב צריך ללכת, ותיכף קרא למלמד שהיה בביתו נקרא ר' יצחק גאליקו (Gallico) ז"ל ולאשתו זקנתי מרת גיינטילו (Gentila) ז"ל, אשת חיל מאד אשר אני הכרתיה בפירארה בקטנותי ומתה בת צ"ד שנים, וע"י סופר עשה צוואתו והניח שנים אלה הנו' לאפטרופסים על עזבונו, כי ארבעה בנים הניח זכרים, הגדול היה א"א כמ"ר יצחק ז"ל בן תשע שנים, השני כמהר"ר שלמה ז"ל, השלישי כמ"ר שמעיה ז"ל והרביעי כמהר"ר אבטליון ז"ל¹⁰ אז בן י"ח חדשים. וכמהר"ר שלמה הנ"ל גדל ויחכם מאד בתורה

7 כתבים צד 1, הערה 2 (ב). 8 ע' המקורות אודות חייו מה"א 40 (ב).

9 Cavaliere dello Sperone d'oro - נגיד בן גולת הזהב (כך מתרגם רמ"ש גירונדי

בתולדות גדולי ישראל עמ' רמ"ד.

10 ע' אודות חייו כתבים 41, הערה 1.

וחכמה ואני נשקתי ידיו פעם א' בפירארה החדש אשר מת-בו חדש אב
שנת הש"ם עודני שם ללמוד, והניח בת נשואה לכ"מ משה אביו של
מהר"ר אהרן ממודינא הנז' לעיל מר' אימפריאה שמה, ואשת מהר"ר
שלמה היתה מרת פיוריטה (Fioretta) ז"ל, אשה חכמה מאד בתורה
ותלמוד כאחיתה מרת דיאנה (Diana), אם בני ריאטי (Rieti) ממנטוה
(Mantova), ושתיהן היו בנות אחות זקני ז"ל, והלכה מרת פיוריטה בסוף
ימיה לארץ הקדושה ומדי עברה מפה ויניציאה דברתי עמה וכדברי
תורה מצאתיה בקיאה מאד, וכאשר הגיעה לגבול א"י מתה ונקברה שם
בקצה הגבול.

כמ' שמעיה הנז' היה דר' ממודינא על משמרת הנהגת חנות
ההלואה שם ונטה לבו אל עסק האלקימיה (Alehimia) וגוי א' רמהו כי
הראה לו תוספת מרובה (ככ"י מרומה) והסיתו לקחת כל כסף וזהב
שהיה בחנות והביאו בחצר א' באמרו שיתכווה ויוסיפו עליו כפלי כפלים,
ושם תקע חרב בבטנו והרגו ושלל כל הכסף והזהב והלך לו, והיה זה
ליל ביצור חמין. והיום הבא הרגישו בדבר וימצאוהו ויקברוהו ועוד ג'
ימים נתפש הרוצח עם כל הכסף והזהב לא חסר דבר ואותו נתחו
לארבעת רבעיו. והניח בן כמ' מרדכי ז"ל שמת בפירארה שנת שע"ב,
והניח בת יחידה נשאת עתה לקרובינו בני מודינא מוינגיולה, ומ' שרה
מתה בלא בנים. כמהר"ר אבטליון ז"ל הפליא לעשות בחכמות הן בתורה
הן בגמרא הן בחצונות לא היה ערוך אדני ברורו, ואחרי בואו לדור
בפירארה בכל הארץ יצא קו מזכירו לשבח פעמים רבות כמהר"ר
עזריה מן האדומים ז"ל בספרו מאור עינים תראנו משם, ורוב
הספר ההוא קמח שמחן בריחים של דודי מהר"ר אבט' הנ"ל. בימי
בחורותיו השביע אליהו הנביא ונתגלה לו, ובשנת שמ"א הלך לשם
הקהלות מאיטאליאה ע"ד בלכול הספרים אל האפיפיור גריגוריו
(Gregorio) י"ג ודבר לו כמה פעמים, ופעם א' בפרט רפניו ולפני כמה
חשמנים דבר יותר משתי שעות בלשון לאמינו מליץ טוב בעד הגמרא,
ובא משם בכבוד גדול כי השיג כל מה ששאל. נפטר בפירארה בן
שמונים ושתים שנה בשנת השע"א¹¹ ותהי מנוחתו כבוד, ואני הספרתי
עליו כהלכה ברבים פר' עקב פה ויניציאה, והניח בת נשואה לחכם

¹¹ ע' אורות ימי חייו כתבים ח"ב צד 116-119 (ב).

כמהר"ר יהודה מפאנו המכונה מסאלטארו ¹² מרת פולוואה (Fulvia) שמה, ולה בנים ובני בנים. ויגדל א"א ז"ל ויחכם בתורה ובמילי דעלמא וכן י"ז שנים התחיל לשאת ולתת בחנות ההלואה ובסחורה ויצא מאפוטרופיסות והצדיח מאד באופן שבהיותו בן שלשים שנה, עת אשר רצו האחים להלוק, הראה שכפל עזבון אביו יותר מכפלים, ועב"ז נמשכו דברי ריבות בין האחים האלה יותר משלשים ושתים שנה כי חלק לבם ואם היו לאחדים היה ביניהם עושר יותר ממאה אלף. והגם כי מבן י"ז שנה כאמור לא שקד עוד על הלימוד נשאר תמיד משכיל ונכון מגרסא דינקותא, ולא שאלו אדם דבר הנשאל לחכמי דורנו ונעלם ממנו. ויקח לו לאשה מר' פנינה בת כמ' שמואל מארזיניאנו (Arignana?) מאימולה (Emilia), ותלד לו חמשה בנים וארבעה בנות, ובכורו היה נקרא מרדכי אשר גדל מאד חכם ומבין וכן כ"ד שנה נפטר לעולמו אשר תמיד היה א"א מזכירו לשבח ומתאונן עליו. גם האחרים מתו לא נשארו כי אם מ' שמואל חוקיה ז"ל ומרת ארמוניאה (Armonia) היתה אשת כמ' אלישמע דספירנו ז"ל אשר מתו אחר מות א"א ז"ל, עוד אדבר כם במקומם. והנה מחמת המציק גרוש האפיפיור פיאז קוינטו שנת ש"ך ¹³ נסע א"א הנ"ל מבולוניא (Bologna) ויעזוב את מקנהו בית וארמון ואמנות אלפי זהב ויקח מן הבא בידו ויבא לדור בפירארה (Ferrara), והמת מרת פנינה אשת א"א הנ"ל שנת שכ"ט לפ"ק, ובשנה ההיא חג השבועות לקח לו לאשה מרת רחל בת כמ' יוחנן הלוי ז"ל מיוצאי הפוליא (Apulia) אך ממשפחת

¹² בספרו של ר' אבטליון ממודינא, ר' יהודה סאלטרו, כתב בשנת שס"ז והתנו מקוה ישראל דף ל"ה ע"א: "השר והמפסר הגאון הזה הישיש בן שמונים שנה החכם הכולל בכל החכמות כמהר"ר אבטליון יצ"ו בן הגאון הרופא השר כמהר"ר מרדכי ממודינא וצוק"ל שהיה גדול ליהודים בעיר בולוניא ועתה בעיר פירארה הוא אדוני חמי נר"ו", ולפי זה היה בשעת פטירתו בשנת שע"א בן פ"ד שנים, ועוד אמר שם ל"ו ע"ב: "הרב הגדול כמהר"ר אבטליון ממודינא נר"ו גדול הדור שהגאון כמהר"ר שי"ק וצ"ל היה הגיל לוטר שמכל חכמי ישראל לא היה מתירא תוין מכמהר"ר אבטליון ממודינא יצ"ו שהיה גם הוא תלמיד אביו מהר"מ מפרוזה עמו וכשיבתו שמה פרוזה לרוב בקיאתו כגמרא ובפוסקים ובכל חכמה רמה". וע' עוד פרטים ע"ד ר' אבטליון אצל ש"ג ליבוביטש ריא"מ 4 ובלוי כתבי ריא"מ 41.

¹³ ז"ל שכ"ט, ע' Jewish Encyclopedia III, 298; Grätz, Geschichte, 1 Ausg. IX, 395.

בטעות כתיב במקוה לבחינת הקבלה שהגרוש היה בשנת ש"כ בימי פיאז החמישי ובטעות הגיה ליבוביטש (עד 5, הערה 5) הרביעי (ב).

אשכנזים או אלמנה מכמ' מרדכי המכונה גומפלן פארינצו (Parenzo) אשר היה אחיו של כמ' מאיר פארינצו הנקוב בשם בכמה ספרי ¹⁴ דפוס, ולה היה בן א' מכמ' מרדכי הנז' שמו אברהם או כבן ט' שנים, ויען שאל קודם את החכם כמהר"ר אברהם מרוויגו ¹⁵ אשר היה בקי בכמה חכמות היצלה בקחתו האישה הזאת ואמר לו כי לא יצלה עמה בנכסים ואם יקחנה שישנה שמה, הסב את שמה דיאנה, ותהר לו מר' דיאנה הנז' בשנת השל"א ויהי רעש גדול וחוק בעיר פירארה לא היה כמוהו בכל הארצות, ככל הכתוב בספר מאור עינים לחכם מהאדומים הנז', וינוסו לנפשם א"א ובני ביתו אל עיר ויניציאה. עודם שם יום כ' בין י"ח וי"ט שעות כ"ח ניסן כ"ג אפריל השל"א נולדתי אני המר והנמחר, כמעט כאיוב וירמיהו אקלל היום: ההוא, כי למה יצאתי לראות עמל וכעס צרה וצוקה רק רע כל היום, ותקש מאד אמי בלדתה ובצאתי בפול הייתי ואחורי כלפי חוץ נהפכו עלי בלהות גם מאז, ולקץ שמונה ימים בשמחה רבה מל בשר ערלתי הגאון המקובל הרשום כמהר"ר מנחם עזריה מפאנו נר"ו ¹⁶ וא"א ומרת שרה בת דודי כמ' שמעיה הנז' היו בעלי בריתי ויקרא את שמי יהודה אריה, ירחם ה' על נשמתי ויהיו מרדות חיי בפרה על עונותי ופשעי אמן. וישבו בויניציאה כשמונה חרשים וישובו ללכת פירארה ובהיותם בדרך לפראנקולין (Francolino) קרוב לפירארה בצאתם מהספינה נתנוני ע"י סבל גוי וינוס הסבל וישאני בחיקו ויראו כי אינני וירדוף כמ' שמשון משולם ¹⁷ ז"ל שהיה מנהיג של א"א אחריו בשני מילין וישיגהו ויקחני ויתן לו אגרופים רבים ויביאני אל הורי, ונבוא פירארה ונהיה שם, אז קנה א"א ז"ל ארמון יפה בפירארה בשכונה הנקראת לה גיירארה ושדך בשכבר אחי כמ' שמואל הנז' עם בת הקוריןאלדו (Corinaldo) היה מכונה פאנימו ¹⁸ ז"ל, ואח"כ מאשר היה הולך

14 ע' אודותיו Amram Werner, The Makers of Hebrew Books in Italy (Philadelphia

1909), 187, 205, 251, 367-B. (ב)

15 הוא אברהם בן מנחם מרוויגו (da Rovigo) בפירארה הרשום כמ' מח"א 58 (ב).

16 ר' מנחם עזריה מפאנו (נפטר ש"פ במנטובא) היה גם רבו של רוא"ם והיו מחליפים אח"כ מכתבים (ע' כתבי ריא"ם סי' ו', צ"ז-ק, קט"ו, קכ"א וקנ"ו, והמקורות לתולדותיו של רמ"ע ע' שם סי' ו' בהערה).

17 משולם (Mesiullam), ע' מורטארא כח"א 39) הוא שם משפחה. ע'

בתבים סימן כ"ד והערות שם צד 24 39.

18 אולי צ"ל פוגימי (Pogetto) או פאגוטו (ב).

בדרך לא טובה הפרו השירוק. ואחל ללמוד האלפא ביתא מר' פלוגי המכונה חוניטו, אח"כ מר' יצחק סופינו (Supino) ואח"כ מהר"ר עזריאל באסולה (Basola) בנו של הגאון מהר"ר משה ז"ל¹⁹. וגם כי נאמר יהלך זר ולא פירך אחרי כי אין זה שבח אחרי כי עלי יאמרו כד הוית זוטד לגברא השתא דקשישת לדקדק, באמת ראיתי סימן טוב בלימודי מראשית ההתחלה, ובן שתי שנים ומחצה אמרתי ההפטרס בבה"כ ובן שלש שנים הכרתי את בוראי וערך הלימוד והחכמה והייתי פותר הפרשה, ומבין²⁰, וכן ממדרגה למדרגה כאשר אומר. יום הייתי מתהלך בגן לרוח היום ואפול מעל אבן ותקע כף זרועי וחליתי ימים מה גם התולעים הצרו לי ואשה אחת השקתני שמן סלע ונתעלפתי, כמעט נשארתי באותו עילוף. גם מעט אח"כ נחליתי מחולי הוארולי²¹, וכל הדברים האלה אשר קרו לי עד בן ד' שנים הנם בדעתי וזכרוני כאלו תמול בואם, ומחשבותי אז הם ידעתי עד עתה. ובשנת השל"ה נסענו מפירארה ונבוא לדור בקולוניא (Colonia) כרך קטן מן הויניציאנו להלוות בחנות, ויגע א"א וסרח מאד לעשות מקוה לטבילת הנשים בתוך ביתו להמשיך מים בשרים לתוכו, וסוף שנת השל"ו הכשיר אותו, ויהי היום ואני הייתי לומד משניות פרק מי שמתו עם כמהר"ר גרשון כהן עתה הוא ראש ישיבה בפולוניא²², ואז היה נער כמוני, והמלמד הלך לו ונלך שנינו אל המקוה לשחוק בדרך הנערים ואפול לתוך המקוה והוא היה מלא על כל גדותיו, ויברח הנער ויקרא וישמעו אנשי הבית וירוצו עם אדוני אבי ואמי ויבקשוני כה וכה כי לא ידעו אנה נפלתי. ובין כך עבר זמן שעה

19 מקורות חייו מח"א 6 (ב).

20 ליבוביטש (צד 6 הערה 7) הביא את דברי ריא"מ והעיר עליהם: "ולא זכיתי להבין וגם לא האמנתי בהדברים האלה עד שדרשם רבי מאיר איש שלום: "לשון זה (והייתי פותר ההפטרס והפרשה) מוכיח שהיה לומד ופותר הפרשה וההפטרס ולא שקראה בבה"כ. והקדים להזכיר ההפטרס משום מלתא דתמיהה. וכאן אנו רואים שריא"מ אמר ההפטרס בבה"כ בן שתי שנים ומחצה". באמת מנהג ישן נושן היה באיטליא להקריא ע"י התינוקות ההפטרס בבה"כ וגם מהרב הלל הכהן (della Torre) מספר בנו שהיה קורא בן ארבע שנים ההפטרס בבה"כ וגער בבני הכנסת שהי' משיחים שישתקו (Lelis della Torre, Scritti sparsi, Padova 1908, vol. I. p. 4). על כן נראה לי שאין לפלפל בדברי ריא"מ ויש להכניס ככתבם (ב).

21 varole = בלשון ההמון = vaiuolo = אבעבועות.

22 בשנת שס"ה היה רב בקראקא, כנראה ממכתב ריא"מ אליו, שנרשם בכתבי ריא"מ סי' ק"כ, וע' שם בהערה לסי' מ"א.

אחת ואני הייתי מתחזק בירי אל קיר א' שפה סביב המקוה עד בוא אנשי הבית ותשלך עצמה במים משרתת אחת ותוציאני וישאני החדרה על המטה מוטל ככת מיראה ופחד. שמה קולוניא נעשו נשואי אחי כמ' שמואל הנז' עם מרת יודיטה (Giuditta) בת כמ' אניילו דלי פייאני (Angello della Faggiari) מפיזארו במשתה ויום טוב, ואני אמרתי ד"ת על השלחן כאשר הורני מורי עד אשר תמהו השומעים, ויהי לי למלמד כמהר"ר מלאכי גאליקו ²³ ז"ל רב ורופא ומקובל, ובימים ההם הוכה הכה ופצוע ערל א' נקרא פריאמו (Priamo) והיו משיחים בו אם ימות או לא בפני א"א ומורי ז"ל ובמה אנשים ואורחים בביתנו, אני קפצתי ואמרתי ימות ודאי ומקרא מלא הוא פרימו מארץ תאבר, מאשר שחקו הרבה ואמרו עלי כלם בוצין בוצין מקטפייהו ידיעו ²⁴, ובחדש אלול סוף שנת של"ח נסענו מקולוניא ונבוא לדור במונטאגנינה (Montagnana) כרך קרוב חמשה מילין, ערך א"א בית הכנסת בביתו להתפלל לה' אשר שם הוא עד היום בבית כמ' זרח הלוי יצ"ו, כי שנים רבות אנשי המקום לא התפללו במנין מחמת קטנות שביניהם, ונשים סדר לכל דבר, ובשנת השל"ט התחילה המערכת ²⁵ להלחם בנו ביד חזקה ובורע נטויה, כי בחדש ניסן לבקשת החשמן אלוויז דאיסטי (Alvise d'Este) על חוב אלף ת"ק סקודי ²⁶ שהיה כבר פרוע הושם א"א ז"ל במאסר וישב שם כששה חדשים, וגם אחרי צאתו עכבו כל ממוננו ג' שנים לבקשת אלוויז מוציניגו (Alvise Mocenigo) שהיה לו לקבל מן החשמן הנ"ל, ותרב ההוצאה בריב וטענות ואין מרויח כי אם מאבד ומפור, ואמי ז"ל אורה בגבר חלציה לרכוב וללכת פירארה וויניציאה ולדבר לשרים ושופטי ארץ. מאז ירדנו מנכסינו כי היה לנו בלכול זה נזק בשלש שנים יותר משמונת אלפים דוקא (ducati) ומכוכה רבה מאד. ויסע מהר"ר מלאכי מאתנו

²³ ואצל גייגר, מאמר מגן וצנה ט"ו ע"ב: חזקיהו גאליקו (Gallico).

²⁴ ברכות מ"ח ע"א.

²⁵ כל' מערכת כוכבי השמים. ריא"מ היה בחולשותיו בן דורו והיה מאמין גדול באסטרולוגיא, כמו שהיה מאמין באלכימיה והיה צחקן בקדפים. כמה פעמים נשמעהו מיחס את מאורעותיו ופגעיו לצבא השמים. — מה אדבר — אומר הוא באגרת אל ר"ג כהן (כתבי ריא"מ סי' מ"ה) — ומה אומר וצבא השמים מתרועע נגדי, היו לי לאויבים, ואין לך פסיעה שלי מלמטה שאין מלאך מלמעלה מכה אותה והופכה הפוך בה והפוך בה... —

²⁶ scudo מטבע וויניציאנית.

ויהי לי למלמד שנה אחת מהר"ר אליקים ממאצ'יראטה ²⁷ ז"ל מקובל ואלקי. ואחר ימים נהרג מהר"ר מלאכי הנז' בפיאמונטי (Piemonte) בדרך ממשרת בעל הסוסים לקחת מעותיו ועל שלקח לו ולבש קאמישולה (Camiciuola=חלוק קטן) אדומה הרגיש בדבר היהודי, אשר ממנו נסע, ויאסרוהו בבית הסהר וימיתוהו הי"ד. ²⁸ ובחדש ניסן הש"מ שלחני א"א פירארה בבית כמ' מרדכי ממורנא נכדו ללמדני ספר וחכמה ואהי שם שנה אחת. ארבעה חדשים למדתי עם מהר"ר יחיאל טאוריוולו ²⁹ יצ"ו ושמנה חדשים עם כמהר"ר חזקיהו פינצי יצ"ו ³⁰. והיה נוהג מהר"ר חזקיהו שמדי שבת בשבתו כל התלמידים הלומדים אלפסי יחברו דרש בפרשה מדעתם. וביום השבת במדרש ³¹ היה מאסף מנין והנער היה דורש לפניהם, ובהגיע הדבר אלי היה פרשת תרומה ולקחתי נושא זהב וכסף ונחשת ומאמר רשב"ג אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל ג"ח וכונתי רמז ג' אלו זהב וכו' אל ג' אלו תורה וכו' ושהוא הנרצה מאת ה' ית' מהאדם ושבה (בכ"י ושבוה) היה משרה שכינתו בישראל. וכאשר סיימתי אמר מהר"ר חזקיהו לשנים וקנים שהיו שם מוכטחוניו בנער זה שידרוש דרשות בישראל כי מדרכוניכר שיעשה פרי בדרושים. ואח"כ כאשר שנת שס"ה שס"ו שס"ז הייתי דורש בבב"ב גדולה במצות הק"ק בכל שבת והוא היה בא תמיד לדרשותי כשהיו משבחים דברי הוא היה אומר, זה כ"ה שנים אנכי התנבאתי עליו שיהיה דרשן דורש טוב לעמו. גם לנגן לשיר לרקד לכתוב ולשון לאטין למדתי מעט. אמנם לסבת שתים גשים משרתות כמ' מרדכי הנז' אשר שנאוני וימדרו את חיי ברשע, לשרי להון מארייהו, שבתי לביתי מקץ שנה. וישלחני אדוני אבי ז"ל אייר השמ"א לפאדואה בבית כמוהר"ר שמואל ארקיוולטי ז"ל ³² סומך על שלחנו ושומע מפיו תורה. ממנו למדתי

²⁷ ר' אליקים ב"ר ישעיה משה da Macerata (מורטארא, מה"א 36).

²⁸ ר"ת השם ינקום דמו.

²⁹ אולי צ"ל טארדיאול (Tardioli), ע' מורטארא, מה"א 64 וכתבי ריא"מ סי'

ע"ב בהערה.

³⁰ ר' חזקיה ב"ר בנימין פינצי (Finzi) היה רב בפירארה.

³¹ ר"ל בבית המדרש.

³² המשורר והמדקדק בעל ערוגת הבשם (נדפס בוויניציא שס"ב) ר' שמואל

ב"ר אלחנן יעקב ארקיוולטי (Archivolti) היה אב"ד בפאדובא. כומו בחרותו הדפוס שני ספרים בהלצה, שם הא' דגל אהבה (וויניציא שי"א) ושם השני מעין גנים (שם שי"ג),

מלאכת השיר ולשון הכתב³³ והוא אהבני אהבה גמרצת מאז עד יום
יום מותו, כי היה אומר כי אני הייתי א' מן התלמידים, אישר הוליד
בדמותו בצלמו בחכמות, ואשב שם שנה תמימה ויקראני א"א ז"ל לשוב
הביתה. ויהי כי חפצו הורי להחזיקני אצלם הביתה ניסן השמ"ב הקרה
ה' לפנינו בחור א' מאיטאליאה אבל בא אז מצפת שמו כהר' משה בר
בנימין מלרוקה³⁴ בן בתו של הגאון כמהר"ר משה באסולה³⁵ איש דעת
ותבונה, ויואל משה לשבת את האיש ויהי לי מלמד להועיל וממנו
למדתי הרבה. בימים ההם להשקוט אחי כמ' שמואל ז"ל אשר היה כל
ימיו הולך בדרך לא טובה מפיוזר ואיבוד הסבים א"א לחלוק עמו כאח
ונתן לו חצי כל הנמצא לו רכוש והון אמנות ומעות אשר היו כארבעת
אלפים דוקא' (ducati) לחלקו ויפרד ויעש לו בית. ומקץ שתי שנים
אייר השמ"ד נסע מאתנו כמהר"ר משה מלארוקה הנ"ל והלך לציפרו
(Cypro) ושדך לו שם אשה ועודנו באבו בחור וטוב נתבקש בישיבה של
מעלה, וכבוא אלי לא טובה השמועה חברתי עליו קינות ובפרט
השמינית³⁶ עברית ונוצרית קינ"ה שמו"ר הנדפסת בספרי מדבר יהודה,
ואני אז בן י"ג שנה, ראוה כל המשוררים ויהללוה ועוד היום היא לנס
לחכמים נוצרים³⁷ ויהודים, ומאז חדלתי ללמוד עם רב קבוע כי אם
לברי ואפילו בעיר גדולה לא הייתי שחברים יקיימה בירי, אויה לי כי

הזוסיף לפי הערוך (שנדפס שם) מראה מקומות לכל מימרות התלמוד והמדרשים
שמביא ר' נתן בספרו (ע' תולדות גדולי ישראל³⁵⁴, סו' ע"ו) ותקן כמה תפלות
ותחנונות. עד היום נושאים בפאדובא תפלות מיוחדות על קברי ר' שמואל ארקיוולטי
ור' שמואל יהודה קאציגלנבוויגין (ע' באריות כלוי בכתבי ריא"מ סו' ב"א).

³³ ר"ל לכתב דברי שיר ופרווא.

³⁴ della Rocca 31. ³⁵ Basola.

³⁶ כלוי שיר משמונה ישרות. הקינה נדפסה בספרו מדבר יהודה (וויניציאה
שס"ב), כי (לפי דבריו בכתבי ריא"מ סו' קל"ב) רבים היו דורשים אותה ממנו, וגם
אצל ליבוביטש⁷. באגרתו אל אשר קלירלי (כתבי ריא"מ סו' ל"א) אומר ריא"מ על
שירו זה: "השמינית הכתובה תחת הקינה יצרתיה אף עשיתיה לא בלבד בסבת הנושא
כי אם גם כן להדושה אופן כי דרך אחד לה שוה היא הן שתקרא בלשון הקודש
או בלשון נוצרי, וע"כ באה מעט בלשון עמוק כי עמל היה בעיני וככד
הדבר מאד". הקינה שוה בהברתה בין בעברית בין באיטלקית והיא נקראת בשתי
הלשונות, ע' כתבי ריא"מ ח"ש 18-71.

³⁷ Bartoloecci הדפיס את הקינה בביבליותקא שלו ח"ג צד 34 וגם ליבוביטש
בספרו על חיי ריא"מ.

גירתי משך ימי מבחר הלימוד בלי מלמד ורב. ויחל א"א לשלחני פירארה פעם בפעם לפקח על עסקי אמנות נשארו לגבות, שמה היה מנהיגנו כמו שמטון משולם ז"ל ואהי יוצא ובא הולך ואינו עושה. ובחדש תשרי השמ"ז והי כי זקן יצחק ותבהין עיניו מראות, הוא א"א ז"ל כי כהו עיניו ועמד כמו ששה חדשים עזר ממשש באפלה ואחרי רוב הרפואות הכל אמרו כי אין עוד תקוה, בכל זאת לא חדל להתפלל יום ולילה לה' עד כי שמע ה' לקולו ושם בלב רופא א' שנתן לו מים קלים לשים בעינו ושב לאיתנו ויאורו עיניו, וגדול הנס האחרון כי קודם היה קורא בבתי עינים ואחרי כן קרא וראה כל דבר בלתי חמשה שנים אשר חי אחרי זאת, וכל הימים האלה הולכים ודלים אוכלים ולא עושים היינו, כי נשאר א"א ז"ל מבוהל ובפחד ואימה מהמערכת אשר נלחמה עמו ולא נשאו לבו לקרבה אל אינו הסכמה לוסע ממתא דביש ליה וליזיל לאחריתי או כיוצא בזה, בימים ההם היה אחי בן אמי כמו אברהם פארינצו (Parenzo) הנז' אשר גדל בבית א"א ובנערותו ובחרותו חברת הרעים הטוהו לצחוק וחרבה לאבד משלו ומשל א"א ז"ל ומעולם כרחם אב על בן עשה עמו רק חסד וכל טוב, והי כראות אחי הנז' אשר הרע לעשות ויקם וילך אל עיר אנקונה ³⁸ (Ancona) אשר היו שם משפחות רבות קרובי אמי ז"ל ושם נשא חן בעיניהם, כי יפה וטוב רואי ומשכיל היה, ויתנו לו אשה ויודיכוהו בדרך ישרה, גם הוא חזר בו ויש לאורח מישור, לא השחית עוד ולא הרע, והי אהוב ויקר אל כל סוחר העיר הערלים ואל כל עם קהל היהודים ויכבדוהו, והיה מצליח ומרויח הרבה מאד ויצא הפסדו בשכרו, ויכתוב אל א"א ז"ל כמה פעמים כי עת הגיע לפטור עצמו מן התשלומין מכל הטובה אשר עשה לו וחלה פניו להעתיק דירתו שם אצלו, כי לו ייטיב ולי יתן מהלכים בסחורה כי היה אוהב אותי ביותר ולו לישועתה לנו, ויפצר בו מאד ולא אבה א"א שמוע עד אשר ראה רק רע כל היום ואבד כל תקוה, אז שלח שמה רכוש וכלי פשתן ומשי וחפצי בית הכנסת והסבים לשלוח את יהודה לפניו, ותהי מגפה גדולה בק"ק אנקונה בשנה ההיא ומתו הרבה בעלי בתים ולאחי הנז' מתו שני בנים זכרים ושני אחי אשתו נשואים ואבות בנים, וחדש אייר השמ"ח שמתי לדרך פעמי ממונטאנינה ללכת אנקונה ובהגיעי ויניציאה שמעתי כי גם חמות אחי מתה ואשתו היתה חולה מאד, וביום דרך במים עזים

³⁸ אגרותיו של ריא"מ אל אחיו חורגו זה נדפסו בביתבי ריא"מ סי' כ/ כ"ג וב"ה

הלכתי והגעתי אנקונה ר"ח סיון השמ"ח ואמצא כי שב ה' ורפא לאשת אחי והוא מר נפש מאד על כל התלאה אשר מצאתהו וכאשר ראני שמח מאד ויתנחם מעט, ויבכדני מאד וגם בעיני אנשי העיר הייתי יקר, ויום אסרו חג של שבועות חש בראשו ויפול אל המטה כאילו לא יהיה דבר ומיום אל יום הכביד עליו הליו לא נודע מה היה, וגם הוא מעת נפלו למטה אמר כי מות ימות וספר חלומות אשר ראה וכשהיו באים על מטתו זכובים היה אומר אלה הם זכובי מות, עד כי נטרפה דעתו ומקץ ט"ו ימים ליל ש"ק כ"ג סיון י"ח יוניו השמ"ח (בכ"י של ריא"מ השע"ח) והוא שיבוש) בעלות השחר גוע ויאסף אל עמיו בן כ"ח שנה, וכבוד עשו לו במוותו כל הקהל בדרשות וקניות וכלם בכו אותו כי היה רצוי לכל אחיו ומכיריו, ואני חברתי עליו קנים הגא והי במליצה עם איק"ו³⁹ הכתובים בין שירי וכתבי, אז נשארתי תוהא ומשתומם, כי משמים נלחמו, ואכנס בספינה לבדי ומיהודים אין איש אתי ואבא ויניציאה ומשם הבית למונטאניינה, לא אוכל פה לדבר הכאב והעצב אשר לבשה אמי חרדה כי אהבת נפשה אהבתהו ועד יום מותה לא שכחתהו, וגם א"א ז"ל בכה עליו, כאב את בן יבכה, ובאמת מאז גלה כל הדר ביתנו אברה תקותנו ומשענתנו, צפיתי למן היום ההוא כי כלה היא מעם המערכת לבל אראה בטוב, ור"ח תמוז השמ"ט לבלתי עמוד בבטלה התחלתי ללמד תורה לבן כמ' מנשה לוי ז"ל⁴⁰ וליוסף בן כמ' זרח הלוי יצ"ו⁴¹.

39 הקינה נדפסה בכתבי ריא"מ סי' כ"ו. — קינת איק"ו (העו) היא מין שיר של קינה שבסוף כל חרוז וחרוז נשנית המלה האחרונה שלו, ומצויר אצל הפימן כאילו היקום בלך, כל אשר מסביב לו משתתף בצערו ומשיבהו כפעם בפעם בהד יללתו. טיבה של קינת איק"ו מפורש יפה בקינתו של ריא"מ גופא על מות אחיו אברהם פארינצו: „השרה וכל אשר בו, עצי יער ואשר בקרבו והרים ובקעות, ומים וגבעות, אמרו נא: השמעתם ואם נהיתה בואת? וזאת ליהודה (המקונן). אז שמעתי קול קורא יהודה! — ואומר: מי הוא זה אשר קראני? — ויען: אני! — אל שדי! (וזהו קריאתו של פחד והפתעה מצד המחבר, כעין Dio grande! באיטלקית, ויחד עם זה יש כאן הכתוב בבראשית ל"ה י"א: אני אל שדי) מי את המדבר? ואדם לא אראה כה? — איק"ו (העו)! ומה זה איק"ו, איש או אשה, או שד או שדה או קול? — קול!" — (וע' בפרטות ע"ד קינת איק"ו דברי קויפמאן ZFHB I, 227 — הוא קורא למין פיוט זה בשם Echogedichte — ודברי בלוי בכתבי ריא"מ חלק גרמני 19-22 וגם 175).

40 אפשר הוא שנוכר בכתבי ריא"מ סי' ע"ב בשם מנשה ממונטאניינה.

41 ע' בכתבי ריא"מ סי' נ"ו, סי' ס"ז, סי' ס"ח וק"ו. בלוחות אבנים סי' ע"ו: מצבת הח"ר יוסף לוי זצ"ל נפטר יום ה' כ"א סיון השע"ט.

מלאכה אשר התמרתי בה עד שנת השע"ב על אפי ועל חמתי כי לא ישרה בעיני⁴². אחרי כן יום יום היו דברי אמי אלי לאמר: לו הקשבת למצותי ותנהמני מן ראגתי, קח לך את בת אחותי היא אסתר בת מרת גיווייה⁴³ אחות אמי אשת כמ' יצחק שמחה יצ"ו לאשה, כי היא ישרה בעיני, בקרובי אקדש ובביתנו ישכון שלום. וכן לא"א ז"ל בקשה בכל אמריה, ותכתוב לאחותה על זה, אף היא תשיב אמריה, ויעמוד הדבר. ובין כך עשיתי שאלת שלום בתפלה בלי השבעה לראות האשה הנגזרת לזונג, וחלמתי והנה זקן א' אוחו בידי ויביאני אל קיר א' אשר שם תבנית מצויר עם פרוכת לפניו, ויסר את המסוה ואראה תבנית מ' אסתר בת דודתי הנז' וגון מלבושיה, ועודני מכיש בה נשתנית אותה צורה ותבוא אחרת תחתיה אשר לא קבעתי בה עיני היטב. והבקר ספרתי החלום לא"א ז"ל ולאמי ולא האמינו, עד כי חדש אלול השמ"ט באנו ויניציאה אמי ז"ל ואני לעבור אנקונה על הגאולה מהנבסים והחפצים אשר היו ביד אחי ז"ל, כי לקחה אותם אשתו ולא ראינו מהם שרוך נעל, ואח"כ נחמנו מלכת ונתמחמה בויניציאה. ועודנו שם חזרו הדברים בין אמי ואחותה והקרובים ע"ד השדוך ובאנו לכלל ישוב החתון ותקענו כף

⁴² אין דברים אלו מליצה בעלמא ומעומקא דלבא הוציאם ריא"מ וכמה פעמים אנו מוצאים אותו מתרעם בכתביו על היותו מוכרח להתעסק במלמדות. — כנוהג שבעולם — קובל הוא באגרתו אל אח לצרה, פידאגוג כמותו (ר' לוי לוי מ"ל מד במונטאניינה, כתבי ריא"מ סי' ח') — פה אנכי אסור ברהמים, כלוא לא אצא, כל היום הורש בבקרים ולא רועה צאן, כי צאני צאן מרעותי אדם אינם. — ובאגרתו אל המקובל ר' מנחם עזריה מפאנו (סי' צ"ח) יתאונן: — אמנם רגל המלאכה אשר לפני והידידים אשר חנן אלהים את עבדך לא יניחני אף שעה קלה לעיין ולהבין ולהורות, לכן עד ישקיף וירא ה' משמים להוציא ממסגר זה נפשי אשר עם היותה מלאכת שמים מצאתיה דאיתיה מונע גמור (כלו' להתעסק בעבודת הספרות וכדומה). — ר' יעקב היילפרון, שהיה בנעוריו מלמד תינוקות, מתאונן בשנות השבעים לחייו (בהקדמתו לס' נחלת יעקב, פאדובא שפ"ב, מביאו בלוי): — כי הנה נשים אצים בעלי חצים מנאצים מקציפים לאמר בלה מעשך דבר יום ביומו, כי חק מאת פרעה, הפורע פרענות, לבלתי היות נרפים יומם ולילה לא ישובתו ממלאכתם פן יקרא עושה מלאכת ה' רמיה באופן גם באלה לא הפצתי. — וכן יתלונן גם ריא"מ לעת זקנתו, בשנת שצ"ט (ע' כתביו סי' קפ"א) — המכתב כמד עלי מפני הזקנה ומשא הלימוד אשר על שכמי לא יתנוני השב רוחי ואנשי העיר מאשר נסבו על הבית כקוצים בעיני. — אבותיהם של התלמידים היו מבקרים תכופים בבית המלמד להשגיח שלא יחא ח"ו עושה מלאכת ה' רמיה! Gioja 43 ש"מחה.

וקבלנו קנין בשמחה רבה, והראיתיה לאמי בלבושים נון וקשומים אשר ספרתי לה יותר משנה אחת קודם אשר ראיתיה בחלומי. היא היתה באמת יפה בנשים וחכמה ואומר מצא ולא מצא אהיה ⁴⁴ ובהגיע תור הנשואין אשר יג סיון הש"ן ואכתוב לא"א שחיה או בבולוניא ויבא, ואקרא לאוהבי וקרובי ונלך תיכף אחר השבועות כלנו שמחים וטובי לב לויניציאה ובהגיענו שם מצאנו הכלה במטה והכל אומרים אין רע כי אם מעט שלישול ורפואה תהיה לה, ומיום אל יום גבר עליה החולי עד כי נטתה למות ולבה כלב האריה ולא נבהלה. ויום מותה קראה לי ותחבק ותנשק לי ותאמר ידעתי כי זה עזות מצח, אמנם האלהים יודע כי שנה אחת של שדוכין לא נגענו זה את זה אפי' באצבע קטנה ועתה בפרק המיתה רשות מות נתון לי, לא זכיתי להיות אשתך מה אעשה וכך נגזל במרום יעשה ה' רצונו, ובקשה שיקראי להכם להתודות ויבוא ואמרה הודוי ושאלה ברכת הוריה ואמי, ובליל ש"ק ב"א סיון הש"ן כמעט ליל שמת בו אחי ו"ל יצאה הכלה בהכנסת כלה מחיי ריק לחיי עד ונפטרה לעולמה, ויגדל הבכי מבית ומחוץ לכל יודעה ומכירה, ותהי מנוחתה כבוד ⁴⁵. אז תכף לקבורתה קמו עלי ועל אמי כל הקרובים ויאמרו הנה אחותה הבאה אחריה טובה כמוה למה נדע לבלתי התמיד בקורבה ולתת תנהומין לאבי הנערה ולאמה, ויפצרו עד כוש לקחת אחותה מר' רחל לי לאשה, ואכתוב לא"א וישיבני כאשר אמר לי תמיד בדבר הזה, כה היו דבריו בזה: יעשה רצונך כי לך משפט הבחירה, אני היום או מחר לוקח מאתך ואתה ובניך תהיה עמה, לכן בין תבין את אשר לפניך ועשה כיד ה' הטובה עליך, ואני לעשות נחת רוח לאמי ואל המתה אשר אשר רמזה אותו בדבריה נתרציתי ולקחתי לי לאשה מרת רחל הנז', ומיד באנו בכתובים ועשינו הנשואין יום ו' ה' תמוז הש"ן במו"ט, וביום השבת בבה"כ איטאליאנו פ' קרח דרש מהר"ר שלמה ספורנו ⁴⁶. אמרי עפר, ומטעם ג' הגאונים מהר"ר

44 ע' ברכות ח': במערבא כי נסיב אינש אתתא אמרי ליה הכי מצא או מוצא, מצא דכתיב מצא אשה מצא טוב (משלי י"ח כ"ב), מוצא דכתיב ומוצא אני מר בנות את האשה (קהלת ו' כ"ו).

45 נוסח מצבתה, שחבר ריא"מ, נדפס אצל ברלינר לוחות אבנים סי' 83.

46 שלמה שמעיה בן ר' נסים יצחק ספורנו (Sforzo). אחר היכרות זו היה ריא"מ מחליף עמו אגרות, ע' כתבי ריא"מ סי' ל"ג וס"ה, בשנת שנ"ב (ע' פורטארא מזכרת הבני איטליא 61) וגם בשנת שנ"ז (כתבי ריא"מ סי' ס"ה) הית ספורנו באסטי (Asti).

קצנאילבונגן ז"ל יז ומהר"ר יעקב כהן ומהר"ר אביגדור ציונדאל ז"ל 48. שהיו שם במעמד עם כל גאוני העיר וליאנטיני 49 ג"כ אשר רבו אז אנשי שם, גזר לקראני בשם חבר ואני השיבותי לו בעשרה מאמרות בפני משנת עשה לך רב אשר ערב מאוד לשומעים. ונחזור לביתנו למונטאנינה. ותחי בצורת גדולה ורעב חזק בקיץ ההוא וגם השנה הבאה ואין ריוח בעדנו כי אם תוצאה רבה וחלוד וחסור. ומסיון השנ"א עד כל ימי הקיץ היינו טרודים לסבת הגלות מחדש בלבול החשמן מאיסטי 50 ויבהל א"א מאד ולא שלו ולא שקט ונחלה חולי חזק, גם אמי ואשתי וגם אני נחלינו ונהיינו כל ימי הקיץ ההוא גם עד טבת הבא לא סרו החולאים מביתנו. ותהר אשתי ותלד יום שני ד' אלול ט' וישימי (9 Settembre) שלהי שנת שנ"א כ"א שעות בן זכר, ובלנו חולים על ערש דוי ואשתי מבלנו, ומקץ שמונה ימים התחוקנו מעט וימל את בשר ערלת הנער כמ' בנימין כהן צדק מאיסטי (Este) ז"ל מוהל בקי, וא"א ז"ל ואמי ז"ל היו בעלי בריתו. ולא היה חפץ א"א ז"ל שאשים שמו מרדכי, כי אמר היה לי בן חכם ונעים נקרא כך ומת בן כ"ד שנה, ואני מאהבתי לשם הנאון זקני ז"ל שהיה גברא רבה כאמור אמרתי לא אחוש ואקרא שמו מרדכי. אוי לי ואבוי על שכרי כי בן כ"ו שנה טרופ טורף ומרדכי יצא ויקח את לבבי ויעובני בעמקי היגון ומצולות האנחה. ועוד מעט ואין צדיק כי אחרי אשר חזר א"א ז"ל לאיתנו בריא וחזק

ונפטר ט' השקן שע"ז בוויניצא (ליהות אבנים 26), וע' תולדות גדולי ישראל 311 סי' מ"ז ובתבי ריא"מ 36, 62, 149.

47 ר' שמואל יהודה קאצינלנבונגן (Ratzenellenbogen), ומורטארא מביאהו בערך da Padova, ע' מזכרת חכמי איטאליא 47) היה אחד מגדולי הרבנים ומבעלי החשפעה באיטאליא בדורו (על פרטי חייו והמקורות לכך ע' בלוי בחלק הגרמני מכתבי ריא"מ 98-108). ר' שמואל יהודה ודודו של ריא"מ, ר' אבטליון ממורדינא, היו חברים בלמוד תורה, וכנראה בא גם ר' אבטליון טעיר מושבו פירארה להשתתף בשמחת התונתו של ריא"מ בן אחיו (ע' מכתב הזמנתו של ריא"מ להתונתו אל ר' אבטליון בכתבי ריא"מ סי' ל"ח) ולבלות זמנו בחברת רעו ר' שמואל יהודה. גם את ר"ש ארקיוואלטי רבו הזמין ריא"מ להתונתו (ע' כתבי ריא"מ סי' ל"ט).

48 אביגדור ציונדאל (נפטר י"ח השקן השס"ב) היה תלמידו של רש"י קאצינלנבונגן וטמלא מקומו בחור אב"ד אחר פטירתו (ע' בפרטות בלוי כתבי ריא"מ בחלק הגרמני 110-112).

49 ליוואנטיני (Lerantini, כל' בני ארצות המזרח) הוא אחת משלוש הקהלות בוויניצא עד היום, 50 עיין לעיל צד 14.

חדש כסלו השנ"ב נפל כמתלהלה חולה למטה ולא עמד כי אם חמושה ימים בקדחת תמיד י שורף באש ואחרי אשר התודה לפני ה' בפני עשרה ברכני בידיו ואמר לי אין לי דבר אליך לצוות מעסקי עה"ז כי אם שתזכור תמיד יראת ה' אלהיך וכבוד הבריות ויברכך ה' וישמרך, וליל ביאת יום ה' שעות כ' כסלו ו' דיצימ' (6 Dicembre) השנ"ב עלה אל ה' ויצא מייסורי העולם הזועף הזה אשר סבל שבעים ושנים שנה ימי חייו, ובפרט ט"ו מהמה בעונה ולב טוב אשר קבל יסורין מאהבה ובסבלנות ככל צדיק ירא אלהים וסר מרע. היה דמותו, גדול כאדם בינוני, רזה הנוף וחזק, בריא על הרוב, פניו ממראה שחרחר, זקן קצר, חכם במילי דעלמא ובתורה מגרסא דינקותא, זהיר בדקדוקי מצות ומנהגי הנהגת הבית, אוהב את שכניו, מקרב את קרוביו, אוהב את אשתו ומכבדה יותר מגופו, לא מפור ולא כ"ל אי כי אם חס על ממונו ולעת הצורך לא עצם ידו, נדיב בצדקה, בלתי אוהב צחוק, ואיש נאמן במשאו ומתנו, ולהיות יום מותו היום קצר והגשמים רבים ודרכים מקולקלי לא יכולתי להביאו להקבר בפאדווה כאשר היה עם לבבו בחייו ובחרתי לתת מנוחה לגופו ולנשמתו ולפטרו מחיבוט הקבר, אם כן הוא, ויום ערב השבת ההוא קברתיהו שם במונטאנייגה ולסוף שנה שמתי אבן מצבה על קבורתו כתוב עליה, קצין ושר, צדיק ושר, נודע לכל, מלא בינה: שמש דורו, נשקע אורו, זקן יצחק, איש מודינא⁵¹. וכמו חדש ימים אחר פטירתו נראה לי בחלום, וכמדומה היה לי שהייתי יודע שהיה מת, ויען בחייו כמה פעמים היה מדבר עמי על הנשמה מהו שכרה ועונשה אחר המות וכלל דבריו היו שספרדי א' בשעת מיתתו אמר עתה אדע מהו נפש, כלומר שא"א לדעת זה אלא אחר המות, שאלתי אותו ואמרתי

51 גוסס המצבה גרפס בלוחות אבנים לברלינר 184. — מתחלה לא רצה ריא"מ לכתב בעצמו שבחי אביו ובקש במכתב מאת רבו וידיד אביו, ר"ש ארקוואלטי לחבר גוסס המצבה: — ידעתי ונסיתי דבר אמת ענות צדקו אהבת כ"ת לא' לו בלבד כי גם מקדם קדמתה אל חנכבד א"א וצ"ל, אחר אשר התהלך את האלהים ויתמו ימי אביו הפצתי ביקרו לבנות אצלו ציון על קברו במונטאנייגה וראיתי כי אם באתי אני להעיד בדברי שיר לחקון עליו על גזעו וחסידותו חכמתו ומעשיו פסול אנכי, כי כל בן יכבד אב, והנה גא הואלתי לחלות פני מע"כ לעת הפנאי לחבר לו קוצר טלון כאשר יראה בעיניו לא אערוך לפניו שיתח כי רוח אלהין קדישין ביה, וכבר ידע את האיש ואת שיחו רק יקצר הדבור (ע' כתבי ריא"מ סי' מ"ב). — כנראה סרב ר"ש ארקוואלטי לעשות רצונו והוכרח לחבר הכתבת בעצמו.

א"כ יאמר נא לי ב"ת מהו מנפשך ואיך אתה באותו עולם, והוא השיב לי אני אוכל ושותה שם בטוב, אמרתי לו ואיך אפשר זה והלא או"ל העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו', אמר לי אי שמיא חכם בעיניך, שפיל לסיפיה דמאמר זה אלא צדיקים יושבים וכו' ונהנין וכו' שג' ויחוו את האלהים ויאכלו וישתו. אחר זה עמדתי כמו שנה אחת פוסה על שתי הסעיפים לגור עוד במונטאניינה או לנסוע ממנה וסוף הסכמתי ליסע, ויבא גם השטן כמ' שלמה נאווארו (Navarra) ספרדי מפירארה והתל בי באמרו לבא לגור שם ולהשתתף עמי בסחורה ולקחתי לו בית בשכירות והעמידני יותר מן ד' חדשים בהוצאה⁵², ואח"כ לא אבה, עד כי גמרתי אומר ואסע ממונטאניינה ואבא ויניציאה, הגעתי יום ו' ט"ו כסלו השנ"ג ולקחתי בית סמוך לחמי ז"ל מלמטה, ותהי ראשית מלאכתי ללמד לנערים ר"ח מבת השנ"ג, והתלמיד הראשון היה כמ' אברהם בכמ' מאיר לוצאטו⁵³ עליהם השלום. ובשבת נחמו⁵⁴ השנ"ג היתה הפעם הראשונה שדרשתי בבית הכנסת גדולה ברוב עם הדרת ממ"ה הב"ה, ושם היו חכמים וקנים גדולים ואנשים לרוב לא יכולם בית הכנסת ההוא, והוא הדרוש המודפס בספר הדרשות שלי הנקרא מדבר יהודה, ויתן ה' את חני בעיני כל שומעי עד כי אייר השנ"ד קבע ישיבה ומדרש הקצין כמ' קלונימוס בילגראדו ז"ל⁵⁵ בנן ואני הייתי ראש בדרשות והתמדתי כ"ה שנה עד היום ת"ל בשם טוב בכל תפוצות הארץ על דבר הדרשות כנודע, והגם שזה לי יותר מעשרים שנה בקביעות תמידי קורא ושונה ערב ובקר בחול ודורש ביום השבת בשלשה וארבעה מקומות לא קצה נפש הק"ק הזה ולא תמלא אונם משמוע את דרשותי ובכל יום הם בעיניהם כחדשים, וגם אחים⁵⁶ וגלחים וישרים רבים ונכבדים באים לשמוע ובחסד ה' יהי לכבודו ולכבוד היהדות ולאלי, משבחים ומפארים ומהללים,

52 ריא"מ הפסיד בעסק זה עם הספרדים יותר מק"ן דוקאטים (ע' כתביו סי' מ"ב).

53 ע' אודותיו כתבים צד 65 הערה 2 וצר 127 סימן קל"ה (ב).

54 וכנראה מאגרתו אל ר' גרשון בהן (כתביו ריא"מ סי' מ"ד), שהזמנהו לבוא מקולוניא לוויניציא לשמוע דרשתו הראשונה, עשה הכנות הרבה לדרש בפעם הראשונה בחג השבועות, "זמן מ"ת אשר הנושא רחב ידים. והרשות נתונה לדבר בו איש כמסת ידו".

55 את ר"ק בילגראדו (Belgrado, ע' מורטארא מח"א 7) מזכיר ריא"מ לשבת בהקדמת ספרו מדבר יהודה ובדף נ"ה ע"ב נמצא הדרוש הראשון שדרש בבית מדרשו של בילגראדו, ע' כתבים 138 הערה 2. Frates 56, ר"ל גוירוס.

ולוא ⁵⁷ זכה א"א ז"ל לשמעני היה מאשר בארץ חבלו כי היה נכסף
שאעשה פרו בחכמת הדרש מכל דבר, אך בחייו לא זכיתי להתגדל בו,
און אמי שמעה ותאשרני, תודות לה' כי ממנו מערכי לב ומענה לשון
ונתן לי חן זה לזכות בו הרבים ולא לגדולתי, ישתבח שמו לעד. ותהר
עוד אשתי ותלד ליל ביאת יום חמישי ב' חשון שהיה כ"ח אוטובר
(Ottobre) השנ"ד ו' שעות בלילה בקירוב בא חבל לה והמליטה זכר,
וימל אותו כמ' יעקב בר מאיר ז"ל, וחותני והמותי ז"ל היו בעלי בריתי
בגילה ושמחה רבה, ואקרא את שמו יצחק יצ"ו על שם הצדיק א"א ז"ל
אלהים יתגדל ויברכהו אמן. וכמו ט"ו ימים ללדת אשתי נחלתה ונהייתה
בקדחת תמידית כמו עשרים יום, אח"כ כ"ה לחודש אדר נפלה למשבב
ונתגלו לה פיטקיי ⁵⁸ והכביר חוליה ויצאה מדעתה עד הגיעה אל שערי
מות, והרופאים אמרו אין עוד תקוה, ובפרט יום ד' ו' ניסן השנ"ד ⁵⁹
כמעט פרח רוחה עד שכבר הבינו לה צרכי קבורה ובכיתי עליה הרבה,
ואשאל לנער א' פסוק לי פסוקיך והשיב לי למען ירכו ימיכם וגו'
והרביתי בתפלה ויעתר לי ה' והתחילה להקל חוליה מעליה עד שנתרפאתה
והחלב הלך מדריה, ונתתי הנער יצחק הנז' לאשה מינקת מן העבריות.
אשת כמ' אפרים, איש בקי בהולת העשבים, כמו שמונה חרשים וההוצאה
היתה מרובה, ראש שנת שנ"ה הלכתי במונטאנינה עם אמי מורתי וכני
מרדכי לשוט, ובשובי לשלום התחלתי ללמד בבית כמ' אליקים כהן
פנארוטי ⁶⁰ יצ"ו היינו סומך על שלחני ולומד בביתו ולי כעשרים ושלשה
תלמידים. וימי חנוכה השנ"ה שחוק עשה לי השטן אשר הזיק לי לא
מעט כי אבדתי נגד מאה דוקאטי. יום ה' ו' ניסן שהיה י"ו מארצו
(Marzo) השנ"ה בין י"ד וט"ו שעות ביום ילדה לי אשתי בן זכר שלישי
לבטן ולאב, וימל אותו כמ' יעקב בר מאיר הנז' ובעלי בריתי היה דודי
אשתי כמ' שמואל שמחה ומ' סטאמה ⁶¹ אשתי, ואשים שמו אברהם

57 בכ"י בטעות: ולוא.

58 נ"ל Petéochie והוא מין חולי של נקודות דם בעור.

59 אמר המעתיק ור"מ סואביו: זה שיבוש, כי לעולם לא יבא ר"ח ניסן ביום
ששי, ובשנת השנ"ד נפל ביום ג', אם כן יום ששי לחדש היה יום ראשון לשבוע, ולא
יום רביעי, ודע שהכתב יד, אשר אני מעתיק ממנו, הוא של המחבר עצמו בלי שום
חשש, ונ"ל שהיתה כונתו לכתוב יום ו' ד' ניסן.

60 ע' בתלים 68, הערה 1 (ב).

61 Stamma או Annetta הוא Stamma.

להפקת רצון אמי על שם בנה כמ' אברהם פארינצו ז"ל⁶² ומקץ שנה
 ו' ואדר השנ"ו נחלה הנער הנ"ל מחולי הוארולי⁶³ אשר מתו בק"ק זה
 בששה חדשים יותר משבעים ילדים וילדות, וישב אל האלהים אשר
 נתני, וגם שני בני האחרים היו חולים מחולי הנ"ל בסכנה גדולה ואז
 חנן אותם לי ה' המבורך לעולם. ואחר ילדה בת אשתי מב"ת⁶⁴ בבית
 הציוידאלי (Civida) בגיטו נ"ו⁶⁵, אשר באתי לדור שם תמוז שנ"ו, ויום
 א' בין הערבים מימי חנוכה שהיה ר"ח טבת השנ"ז, ולא זכיתי לקראה
 בשם כי מקץ י"ז יום שבה אל בית אביה בנעוריה ותנוע ותמת, ואשמע
 אחרי קול רעש גדול יום ו' שבט מבשר ואומר כי מתה מר' ארמוניאה
 (Armonia) אחותי במודינא לא ראיתי פניה ולא הברתיה מעולם, ונוסף
 יגון וצר אוי לי אמי כי היתה שמחה אשר הללו בשערים מעשי ודרשותי
 בפרט יום שבועות שבו דרשתי ואזנה שמעה ותאשרני, ממחרת יום אסרו
 חג, יום אשר בו חלה אחי בנה כמ' אברהם פארינצו ז"ל, חלתה מחולי
 מעים והאריך חוליה כ"ט יום בשלשול וקדחת רפה ובעונותי מלאו ימיה
 כי בא קצה בת ס"א שנה בקירוב יום ו' שהיה ד' תמוז השנ"ז הכביר
 החולי בסימני מיתה ובשכלה ודעתה כמו לי"ט שעות אחר כמה וידויים
 ותפלות, ותמת עלי רחל ע"ה היא מרת דיאנה ונקברה בהכנסת כלה⁶⁶
 פה ויניציאה אצל קבורת אביה ואמה ואחיה ותהי מנוחתה כבוד,
 והצבתי מצבת אבן לראשה חקוק עליה: ארבעה תמוז שונ"א⁶⁷ תמוז
 מתה רחל, היא דיאנה: אשת החן תתמוך כבוד, אל הר' יצחק, ממודינה:
 ברוך ממית ומחיה. ובחה"מ של סוכות הלכתי לארץ צינטו (Cento), כי
 עלה בדעתי ללכת לדור שם עם כמ' פאסוטו מדוירי⁶⁸ והייתי שם
 ובפירארה ומאנטווה בעשרים יום, ובשובי פה ויניציאה חשון שנ"ח
 נחמתי מלכת כי מת אז דוכס פירארה והיו הגלילות ההם בסכנת מלחמה
 והשיבותי עם לבבי לבלתי לכת, כי עוד מעט נהרג כמ' פאסוטו הנז'
 הי"ד, עם כי עודני החוצה נפרדו מאתי כמה תלמידים וכל השנה ההיא
 עמדתי בפרנסתי בצמצום, אכן נותן לחם לכל בשר לא עזבני ולא נטשני
 ובמכתבים וחבורים כלכלתי ופרנסתי בני ביתי בכבוד וסייעתא דשמיא,
 בת היא וחיה לאורך ימים במו"ט א' יום ו' ד' ניסן השנ"ח כמו י"ח שעות.

62 מובא לעיל צד 19. 63 varole-rajuolo ענינו אבעבועות.

64 ר"ת מנשים באוהל תבורך. 65 Ghetto nuovo.

66 ר"ל ערב שבת. 67 בגימטריא שנ"ז. 68 Pacciotto di Rerere גזל.

ביום בקירוב פ' ואם נקבה תלד ילדה לי אשתי בת וליל י"ג ואדר (אדר שני) קודם שהיה ליל ש"ק בתנומות על משכבי חלמתי והנה אמי ע"ה לקראתי אומרת לי, מהרה מהרה תהיה עמי ואני משיב לה בסבלנות, ושאלתי לה מתי יהיה זה והשיבה בימים אחרונים של פסח הע"ל, ואיקן ותפעם רוחי, וספרתי החלום לכמהר"ר שלמה ספורנו ז"ל⁶⁹ ופתר לי כי עתידה אשתי ללדת בת ואקראנה על שם אמי ע"ה, ויהי כאשר פתר לי בן היה בנ"ל, ולמלאת החלום לגמרי יום טוב אחרון של פסח קראתי עשרה אנשים והחן וברך אותה ואשים שמה דיאנה כשם המוסב לאמי ז"ל כי לא יכלתי לקראה רחל כי בן שם אשתי מב"ת. ר"ח אלול סוף שנת שנ"ח חזרתי לדור בבית כמ' גיצלן פאנרוטי קרובי יצ"ו ללמוד בניו ויצ"ל ללמד לבניו וסומך על שלחנו, והלכתי לדור בבית הספאניוליו (נ"ל Spagnoletto), ובימי חנוכה השט"ן השיאני לצחוק ועד השבועות הבא הפסדתי יותר משלש מאות דוקאטי ומאז עד ערב חנוכה שס"א עמדת על משמרת שוקד על למודי י"ה חדשים ושלמתי כל נשוי, ואז השניאני אותו האח בסוד ויאבדני הרבה. ר"ח אייר שס"א התחלתי לדרוש במדרש חברת ת"ת אשכנזים יצ"ו והשבוע התחלתי לפרש משלי שלמה ועלה בידי פירושו משלם ב"ה, ותהר אשתי ותלד בן זכר יום שלישי כ"ט גיסן שהיה ק' (אולי ה') מאיו (Maggio) שס"א י"ט שעות וחצי בקירוב, ובשמחה וטוב לב הקרבתי לברית אות קדש, וימל אותו כמ' משולם הלוי בר אשר ממשפחת המשולמים⁷¹ קרובים מקדם למשפחת אמי, ובעלי בריתו היו כמ' משה שמחה ז"ל ואשתו, וקראתי שמו זבולון יצ"ו, כי נפלאותי כל ימי למה לא נהגו רבים בישראל שם זה והוא היה גם הוא א' משנים עשר שבטי יה הקדושים ורציתי להקים שם הצדיק ההוא בישראל, ומה גם כי נולד בוניציאה מתא דיתבא על ימא ובתיב זבולון לחוף ימים ישכון, ותחת ממשלת הדוכס מארין גרימאני (Marino Grimani) ובין הנוצרים יקראוהו מארין⁷², המקום יגדלוהו ליראתו ועבודתו ויטיב אחריתו מראשיתו וכי יזקין לא יסור מדרך הטובה אמן.

69 לעיל בוא הערה 3 (ב).

70 אולי צ"ל כ"ט סיון שהיה ג' לוליה (Luli Zugliw) (ב).

71 משפחת משולם (Mesciullam), ע' מורטארא מה"א 29) היתה משפחת חשובה. זעל משולם הלוי ועל אשר מושלם ע' תולדות גדולי ישראל ל"ד ול"ו וכתבי ריא"מ 24, הערה 3 (ב). 72 שם רומז ג"כ לים (Mare). —

יום ג' י' תמוז שס"א נתעורר החכם מהר"ר יוסף פארדו יצ"ו לעשות על ידי פירוש על התורה מלוקט מכל המחברים שהיו בדפוס עד אז, והתחלתי והיו לפני כ"ז מחברים ומכלם הייתי בוחר דרך א' פשוט יאות לכל בעל הבית, ובאמת אילו השלמתי אותו היה דבר רשום ויפה, ועשיתי לכד פ' בראשית ופנחס, ומטות ומסעי, כי אחר לא נסוגתי מהצחק, והוא ראה כי לא שקדתי על המלאכה ולקחה מידי ולא רצה להשלימה, ⁷⁸ וכן הלכתי עד חדש אייר שס"ב, כי נסעתי מבית הפאנרוטי חדש תמוז שס"א ואבוא לסמוך על שלחני בביתי עם קצת תלמידים, וחדש אייר הנ"ל הרוחתי כחמש מאות דוקאטי, בחברת שלמה בכמי אליקים פנארוטי, ואחר חג השבועות חזרו בדרך אשר באו גם אחרים עמם, עד אשר חסרתי כל, והתלמידים נסעו מאתי ונשארתי ריק ובטל, בכן חדש תמוז שס"ב אורתי חלצי להדפיס קצת מדרשותי ולקחתי הראשי פרקים שהיו לי וקרב אותם א' אל א', ובאשר הייתי כותב כך היו מרפסים יום יום עד אשר מכ"א מהם חברתי בעה"י ספר מדבר יהודה

78 ר' יוסף פארדו בא מסאלוניקי (ע' המקורות אצל בלוי 79) לוויציא והיה שם בעין רב אצל הליוואנטינים, כי עסק בגטין (כתבי ריא"מ סי' פ"א, קנ"ב וקנ"ג) ובפדיון שבויים (שם סי' קמ"ט, ר"ח ור"ט), אולם לפי עדותו של ריא"מ היה מתעסק יותר בסחורה מאשר ברבנות. פירושו של ריא"מ לארבע פרשיות הנ"ל נקרא בשם פרשת הכסף ונמצא בכ"י באוכספורד, וז"ל ריא"מ בשער חבורו זה: "תוא פירוש קצר ומסביר לכל ארבע פרשיות מן התורה והן בראשית, פנחס, מטות, מסעי — לקח מן מפרשי התורה הפשטנים עשיתיו אף יצרתיו לבקשת החכם החסיד כמוהר"ר יוסף פארדו וצ"ל שנת השס"א ליצירה פה ויניציאה" וכו'. ובהקדמה יספר: "בהנ"א ברצות ה' דרכי איש ירא ה' חסיד ובעל מעשה החכם השלם כמוהר"ר יוסף פארדו וצ"ל מארץ ליוואנטי מרבה בסחורה פה ויניציאה ומצלית בדרכיו איזה שנים. שנת שס"א עלה בדעתו למצוא אחר מתופשי התורה יחבר לו חבור ופירוש על התורה לקות ומלוקט מכל המפרשים, אמנם מובא ליחיד ומיוחד דרך אחר לברו יבואר בו הפסוק בפשוטו לא בדרך סוד ולא ברמז ולא בדרש כי אם בפשט פשוט וכו' ועלי הנית הצדיק את ראשו ושכלו לעשות זאת, כי היו לו לחן ורשותו ובאנו בפשרה לעמוד במלאכת הקדש זאת ותקעתי לו כפי בשבועה לעיון על כל פסוק ופסוק כל המפרשים על התורה הנמצאים עד היום בדפוס שעלו למספר שבעה ועשרים, והוא המצויא לי כל הספרים וכו'. והיה אחרי אשר עשיתי ארבעת הפרשיות הנ"ל נתעצלתי איזה ימים מהעסק בכך והיה האיש ההוא תם וישר, רצוני החכם פארדו וצ"ל בן מוחיי ומתחדש בדעותיו לא יצה להתמיד עוד בחבור ולקח ממני הספרים ושם קין וחתך לבל המוסכם. אח"כ חזר עליו גלגל הזמן והפסיד בסחורותיו והוצרך ללכת מפה וגתיישב באטישטרדם ושם נפטר לעולמו". על אהבתו של ר' יוסף פארדו להוצאת ספרים ועסקו בכך ע' בלוי 80 בהערה.

הלך ראשון, כבר נתפשט בישראל ישתכח ז', ואצלי עד היום יותר מארבע מאות דרשות מלכד פירושים על התורה וליקוטים רבים. חדש ניסן שס"ב עבר באתני השמועה מפטירת אחי הגדול כמו שמואל חוקיה ז"ל ברומא, אשר היה בן א"א מאשתו הראשונה מרת פנינה ז"ל, והיה בימיו מפוזר וזרה לרוח אלפי דיגרי זהב, גם אחרי אשר חלק א"א עמו שנת שמ"ג וקבל יותר משלשת אלפי דואקאטי הון ורכוש לא עלו שנתים ימים שנשאר אין כל מאומה בידו והלך לדור בפסארו (Pesaro) והיה מלמד תינוקות, שם אבד בנו בכורו, סוף דבר הלך לדור ברומא ללמד כנז' ושם נאסף אל עמיו והניח שני בנים זכרים, שם הא' שלמה ושם הב' מרדכי, הנם יושבים ברומא נשואי אשה מתהלכים לתומם, ובחדש אלול קרוב לתשלום הדפסת הספר הנ"ל תחבתי ברזל ברגלי ועמדתי כמו ט"ו ימים במטה ובקומי הלכתי אנקונה וחזרתי הבית עיה"כ שס"ג. אז ימות החורף של שנת השס"ג הייתי בלי תלמידים, והלכתי אחרי ההבל מלאכת האלקימיה (Alchimia) כי הסיתני הרופא הח"ד אברהם די קמיאו מעיר רומא ⁷⁴ שהיה אז בחור ועם אביו פה וגם בזה הוצאתי הוצאה רבה. ואחר חג הפסח נתישבתי עם תלמידים מעט, בראשם בני כמו' מנשה קאלימאני ⁷⁵, הגדול מהם היה שמו שמחה, נער זך השכל הפלא ופלא ויפה מראה מת בן שש שנה אחר נסעי בויניציאה לפירארה, יום א' כ"ד אלול שהיה ל"א אנושטו (31 Agosto) שס"ג ילדה אשתי בת ב"א שעות בקירוב ואשים את שמה אסתר מב"ת על שם אם אמי ואחות אשתי ארוסתי הראשונה ז"ל, תזכה לחופה ולבנים ועיני רואות אמן. וכל שנת השס"ד התנהגתי בדוחק וצער ולא סרתי מרעת הצחוק, עד כי בסוף השנה סוף אלול נסעתי והלכתי פירארה ושמה נתפשרתי לעמוד ללמד בבית הקצין כמ"ה יוסף זלמן ז"ל ⁷⁶ לבניו ונכדיו, ומקץ חדש ימים הבאתי אשתי ובני לדור שם, לבד ובולון נשאר בויניציאה כי לא נתנוהו חמי וחמותי וגיסי כמו' מנשה ז"ל לבא, ושם נתקבלתי באהבה רבה והייתי בבית ההוא כאדון ופטרון מכובד ומרוצה, ומכל הק"ק ההוא

⁷⁴ הרופא אברהם קמיאו (Cammeo) נבחר לרב ברומא בשנת שע"ח (Berliner Gesch. d. Juden in Rom II 2, p. 54). בכתבי ריא"מ יש שתי אגרותיו אל ר"א קאמיאו (סי' פ"ה וצ"א).

⁷⁵ אודות משפחת Calinani ראה כתבים ח"ב 109, הערה (ב).

⁷⁶ ע' כתבים 115 הערה 7 וח"ב 65, 67, 77 (ב).

למגדול ועד קטן לא יאמן כי יסופר חבה יתרה נודעת לי מכלם עד היום, ויתנוני להם דורש בכל ש"ק בבית הכנסת הגדולה מהכבדים ומשכבחים את דברי, גם איזה בחורים עשו ישיבה וחברה ולהטיל מלאי לכיסי הייתי קורא להם בכל יום ובשבת ד"ת ודרשה, עד כי היו לי יותר ממאתים יושבים סקודי ועל שלחן הזמן הנ"ל אני אוכל ובכל זאת היתה גוברת עלי השחורה ולא הייתי יושב שם כרצון מרוב חשקי ואהבתי לעיר ויניציאה עיר מולדתי כ"ד אב השס"ה נפטר גיסי כמ' משה שמחה ז"ל בן ל"ג שנים בקירוב, אשר בהגיע השמועה לאוני נהפך לבי בקרבי כי כשר היה זנושא חן בעיני כל, דעתו מעורבת לכל הכריות יודע נגן זמר וריקוד ומשא ומתן וחכמה וספר, ולאשתי מב"ת נגע עד נפש כי מכל אחיותיו אהב אותה, וחברתי עליו קינה חקוקה על מצבת קבורתו פה ויניציאה אלה הדברים: הרימותי בחור מעם, לאל ואיש טוב ונעם, חצי ימיו איכה יועם, יהי נעקד פה כמו שה: שמו משה בכמ' יצחק, לבית שמחה הוא נדחק, כ"ד אב ונתרחק, שנת יקום עוד כמשה, ולהיות אור עיר פירארה מויק לבני מרדכי ז"ל שלחתיו גם הוא בויניציאה בבית חמו ז"ל. ולא בראה דומה באיקונן שלו ומדותיו כמו בני הנז' לגיסי הנז' לאשר תמיד היה דה לבי שיהיה קצר ימים כמוהו כאשר בעונותי היה. סוף חדש אב השס"ז נפטר לעולמו בשני ימים של חולי במ"ה יוסף זלמן הנ"ל, ואם קודם לכן הייתי משתוקק ליסע מפירארה יותר ויותר היתה תשוקתי אחר פטירתו, כי הוא היה אוהב אותי בכך והגם כי גם בניי אהובים היו לי, עכ"ז כמ' יוחנן ז"ל גדול שבהם לא היתה דעתו כ"כ מעורבת עם הכריות ולכן היו דברי לשוב לדור ויניציאה ולא אסתייעא מילתא עד אדר השס"ז, אשר נסעתי עם כל בני ביתי ואבוא ויניציאה ואקבע לי דירה ומדרש למעלה למעלה ב"ב בבית בני דאל אוסטו⁸⁰ הלויים יצ"ו ואקח תלמידים וחזרתי לדרוש בגן ובמדרש ת"ת יצ"ו וה' רועי לא חסר, חדש חשון השס"ח הלכתי לדור בבית דליתיה בר נש שאר אשתי משה קופייו

77 אחי אשתו. אגרת אל משה שמחה נמצאת בכתבי ריא"מ 113 סימן קט"ז;
111 סימן קי"ח. ראה עוד שם 114 סי' קי"ב והערה 1 ובח"ב 6: (ב).
78 מרדכי בן ריא"מ כתב לו באגרתו הנ"ל (סי' קי"ח) אשר הריץ אליי מפירארה, פ' אן ישיב משה באינטרמייציאו (Intermezzo) השם"ה, הדברים האלה: "ואשר ידעתי שרדתי כבודך בקומידיאה אספיק הפעם" (ב).
79 כלומר בעליה המישיית או ש"שית (Corriere II, 219) (ב). dal Aosto? 80

(Coppio) י"ש היינו ללמד לבנו ברא ירכא דאבוהי אברהם קופיו וד' תלמידים אחרים, ואוכל על שלחנו, ואמנם כי לא יכול לו שום אדם עם עיר פרא כמוהו לדור עם נחש בכפיפה. חדש תמוז הבא נפרדתי מביתו ועם תלמידים קבעתי מדרש בבית דירתי אשר היה בגיטו ויקיו (Ghetto Vecchio) בבתי בני טריוויו (Treves) למעלה, ובין כך להיות יצחק בני יצ"ו אז בלתי נוהג כשורה במעשי נערות שלחתי אותו למוריאה (Morea) אל פטראס (Patrasso), וזה לו י"ג שנה בקירוב סבב והלך כל גלילות ליואנטי (Levante), ורוב הימים האלה עמד אל ואנטי (Zante) וטרז וינע להחיות את נפשו והרויח ואסף לולא כי גם הוא נפתה אחרי הכל הצחוק עד אשר שב אל ביתו מקץ השנים הנ"ל ומאומה אין בידו. חדש חשון השם"ט באתי לדור בגיטו ניו (Ghetto nuovo) למטה בבית כמ' ואטיל מאורדיני (Zatal da Udine) יצ"ו, ושם כל ימות החורף ההוא היו לי תלמידים רבים. ואמנם הייתי עושה כמאמר המלאכים לשרה המכחשת, עד כי נטרפה הנהגתי ואסכים ללכת לדור חוץ מויניציאה, וע"פ אגרות נתפשרתי ללכת פיורינצה (Firenze) לדרוש וללמד תלמידים בשכר מאתים ועשרים דואקאטוני לשנה מהקהל ההוא, וכן נסעתי ואלך מונטאניינה (Montagnana) ושם ישבתי ימי הפסח, ואח"כ הלכתי פירארה ומשם לפיורינצה ובדרך בהיותי בחברת כמה נוצרים ושני בחורים יהודים אצל לויאנו שהוא בין בולוניא (Bologna) לפיורינצה עודני מדבר עם אח (Frate) א' קרה מקרה כי הפרד אשר הייתי רוכב עליו בעט והכה ברגל האח ואמרו כי ממני היתה ונאספו והכוני חבר א' מהאח באגרופים בצלעות ובחור א' מודיניזי (Modenese) ברצועה על פני ועל עיני הימין באופן שהגעתי בפיורינצה ר"ח אייר מוכה גלחים ומעונה, ונתקבלתי בבית כמ' אברהם טודיסקו⁸¹ ז"ל, ושם נתרפאתי ועמדתי בביתו חדש ימים בכבוד והדר עד בא אשתי ובני, אשר הגיעו שם ערב חג השבועות, ואחר החג נתישבתי בביתי לומד ודורש, וימי הקיץ ההוא נחליתי מבועה שבאה תחת גרוני כמו חדש ימים, גם הוכיתי בידי השמאלית וימים הנוראים נתקוטטתי עם כמ' אברהם הנ"ל ואחרים מהקהל, גם האויר ההוא היה מזיק לעינים לי ולאשתי ותמיד היה כוסף ותשוקה לשוב ויניציאה, עד כי אחר הפסח כמעט יום שהגעתי מקץ שנה בפיורינצי נסעתי ובאתי ויניציאה. ר"ח אייר הש"ע א"כ הגעתי ויניציאה ונשאתי ונתתי עם בני חברת ת"ת אשכנזים

81 אילי טודיסקי (Tedeschi).

יצ"ו ונתפשרתי ללמד התלמידים שלהם ולדרוש, ובכן בעוד חדש ימים הגיעו אשתי ובני מפיורנצה וקבעתי דירה בבית קטן של כמ' יוסף כהן רומאן (Roman) וז"ל מתרצה במשא גדול מהלימוד ודרוש למען הסתופף בעיר חפצי בה. ר"ח תמוז ההוא שלחתי בני יקירי וז"ל לעיר וידו (Vito) בבית כמ"ר ליב רומאנין (Romanin) יצ"ו ללמד לנכדיו ושם עמד שמונה חדשים ועשה פרי בלימודים, כי היה דורש שם בכל יום ש"ק, ועודם אצלי חדושו אשר לעגמת נפש אינני קורא בהם, ידעתי יש בהם כדי ידיעה. ור"ח ניסן השע"א הבאתיו הבית לסייעני בלימוד נערי מדרש ת"ת. ועוד מעט נתרצו בני חברה לתת עליו כל משא התלמידים, ואני הייתי דורש בשבתות ולומד בחול לרבים, והוא בכל אשר יפנה יצליח. ובחדש תמוז השע"א שדכתי את בתי דיאנה מב"ת להח"ר יעקב לוי ⁸² יצ"ו בן הנקרא קאלמן די פאדוואני (di Padovani) וז"ל ונדרתי לו ת"ן דוקאטי מחושובים ור' דוקאטי בגדים נשען על רחמי שמים. חדש אב ההוא נפטר בפירארה אדוני דודי כמהר"ר אבטליון ממורנא בן פ"ב שנים והספדתי עליו כהלכה והניח בת כנוצר למעלה ⁸³. וכל הימים ההם זמן שתי שנים ויותר שנמשכו שדוכי בתי הנז' הלכתי אחר ההבל מהצחוק וכל מעשי היו הבל ותהו. חדש אייר השע"ב חשלמתי הדפסת חבורי גלות יהודה ולב האריה, והאדון פאטריארקה אקויליאה אירמולאו בארבראו (Patriarca d'Aquileja, Ermolao Barbaro) קבל באהבה הדידיקאציון ⁸⁴ שעשיתי לו מהספר הנזכר ונתן לי מתנה עשרים והמש סקוד"י עם היותו צדיק חס על ממונו מאד ⁸⁵. ונתתי מהם בויניציאה, פאדווא, וירונה (Verona), מאנשווה מודינה ובגלילות איטאליאה והוצאתי מהם כמו ר"ן דוקאטי, רבים מהם הפסדתי ופזרתי. ויקרבו ימי גבול נשואי דיאנה הנז' ור"ח אלול השע"ג היינו במכוכה רבה למצוא המצטרך לנדונייתה עד אשר עם בני מרדכי וז"ל בצרה וצער אספנו אשר נדרתי לתת לה, ויום ו' חשוון השע"ד נעשו נשואיה בשמחה ת"ל, ונתנו כתר החברות אז על חתני ר' יעקב הנז' ועשה לו בית והנה הוא הולך בתומו במלאכתו ללמד לרקד ולנגן, אכן תורתו לא הניח והולך טוב בלימודים נאה דורש ונאה מעיין.

⁸² ראה אודותיו כתבים 167, הערה 1 וח"ב 58, הערה 3 (ב). ⁸³ לעיל צד 10-11.

⁸⁴ Dedicazione הקדשה.

⁸⁵ אודות ענין זה וספר זה ור"ל "גלות יהודה" ראה כתבים ח"ב 66-7 (ב).

ללשונו זה של ריא"מ חשוד סומה ו"ב: צדיקים ממונם חביב עליהם יותר מגופם.

והוליד זכר ומת בן ח' חדשים ואח"כ נקבה ומתה גם היא בת י' חדשים, יהי אלהיו עמו ויברכהו ה'. בסלו השע"ד הוספתי לעשות הרע. בצחוק ורק רע סבבני כל היום מאז. ויהי י' תשרי השע"ה⁸⁶ נסע בני מרדכי ז"ל ללכת חוץ כי הצר לנו אדם בליעל איש און והניח אז הלימוד מתלמידי החברה, וחזר חדש כסלו והתחיל להתעסק במלאכת האלקימיה (Alehimia) עם הגלח יוסף גריללו (Grillo) חכם גדול, וסרח ויגע בה מאד, והתחכם בה עד היו משתאים כל בעלי החכמה ההיא זקנים וישישים בה, מאשר היה יודע ממנה בחור כמוהו, עד כי חדש אייר ההוא הכין לו בית בגיטו ויקייו (Ghetto vecchio) ומידו עשה כל ההכנות הצריכות למלאכה, וחזר ועשה שם נסיון א' שלמד ונסה בבית הגלח שהיה לעשות מתשע אונקיות עופרת וא' של כסף עשר אונקיות של כסף צרוף, וזה ראיתי ובחנתי שתי פעמים נעשה על ידו ומברתי הכסף בעצמי ששה ליט' וחצי האונקיי' עומד בקופיללה⁸⁷ וידעתי כי אמת היה, הגם כי היה דבר עמל וסורח גדול ועשוי במשך שני חדשים וחצי לכל פעם. סוף דבר היה בו להרויח כמו אלף דוקאטי לשנה, ואין זה הכל כי גם אני כליתי חיי בהבנת דברים באלו, ולא הייתי מטעה את עצמי, לולא כי גרם החטא ובחג הסוכות השע"ו פתאום ירד מראשו לפיו דם הרבה ומאז חדל להתעסק במלאכה ההיא כי אמרו אולי האידים והעשנים מהארסיניקו (Arsenico) וסאלי (Sali) הנכנסים בה הזיקו לראשו ושתי שנים עמד כך עד מותו, מתעכב באיזה דברים קלים. ט' חשון השע"ז נפטר לעולמו החכם הכולל ידידי ואהובי כמהר"ר שלמה שמעיה ספורנו ז"ל⁸⁸ ואני הספדתי עליו בבית הכנסת הגדולה ודברתי על לב הקהל לעשות נדבה דהשיא בת אחת שהניח ונתחממתי עליו בהכפרו כ"כ שה' נתן את חני בעיני השומעים ועשו נדבה מן חמש מאות דוקאטי בקירוב, דבר נפלא בעיני היהודים וגם הנוצרים אשר בימי עינויים כל דורשיהם היו אומרים להלהיב שומעיהם לתת צדקה, הלא יהודי א' בנימו בדרשתו הוציא ת"ק דוקאטי להשיא בתולה ובבמת ס' ירמיה (Chiesa S. Geremia) בפני אמר אותו הדורש והראני באצבע, וה' תכף ומיד שלם את שכרי, כי השתדלתי בחברת כמ'

⁸⁶ ריא"מ שכתב לכתב החיבה בערב או סבנת נפש הכריחתו לעקר ביום הכפורים.

⁸⁷ Coppella הוא כלי קטן להבחין בו זהב וכסף כשאר מיני מתכות ומחברנו

רוצה לומר שהעופרת נהפכה באמת לכסף שהור, וזה, הוא עומד בקופיללה.

⁸⁸ ע' לעיל צד 22 בהערה.

אברהם חבר טוב ⁸⁹ יצ"ו למצוא מי שירפם המקרא גדולה והלך בני
מרדכי ז"ל בכמה קהילות מאיטליאה להחתים יחידים שיתחייבו לקחת
מהם ובזריזותו החתים כמו ארבע מאות וחזר ועשה והצליח, וסוף באתי
לכלל ישוב מי שירפסנה ובין סרסרות וההגהה הרוחתי קרוב לחמש מאות
דוקאטי אשר כלן אחר מות בני הנ"ל ספו תמו מן בלהותי, אך לא היה
בישביל זה שלא הורוני מן השמים כי מדה כנגד מדה שלחו לי תכף הסך
שהייתי מעשה לצדקה, להשיא בו בתי, אם חכמתי חכמתי לי, ליל
י"ג טבת השע"ו וארא בחלומי והנה איש לפני ורבים אומרים לי האתה
רואה, האיש ההוא נביא הוא ורוח אלקים בו, ואלך אליו ואומר לו,
אדוני יען אמרו לי היות מעלתך נביא ייטב נא בעיניך להודיעני קצי
ומדת ימי מה היא, ויען האיש ההוא תכף ומיד: ארבעה שנים ושבע
חדשים, ואיקץ. ויהי בבקר חברתי שיר זה למזכרת, לדמיון שיר חבר
ר"ע מן האדומים ז"ל, שהראוהו בחלום כן ונתקיים לו, אשר הוא כתוב
מידו בספרו אשר אצלי: על משכבי שובת, השע"ז ליל י"ג טבת, חלמתי
עם נביא, מודיע לי קצי: עוד שנים ארבעה וירחים עוד שבעה, תמוז
או אב שפ"א, אניע אל רבצי. ובמקום הזה לא אחדל מלהזכירך כי
מנעורי התאויתי לדעת ע"פ שעת מולדתי מהאיצטגנינים את אשר יקרני
ביומי חיי וכמה יהיו. כי ראיתי לא"א ז"ל משפט נעשה לו בהיותו בן י"ז
שנה בבולוניא מאיש א' נקרא אליסאנדרו בוויאו ⁹⁰ הגיד לו כל אשר
יקרה לו מדי שנה בשנה לא נפל דבר א' ואמר כי יהיו שני חייו ע"ב
וחצי והיו ע"ב וב' חדשים. מאז נכספתי לשיהיה לי כמוהו, ונעשה לי
משפט מולדתי מארבעה חובעים ב' יהודים וב' נוצרים ועד הנה בעוונותי
צדקו יחדו ועת קצי סביב לנ"ב שנה, ובן חמשים אנכי היום, גם על פי רושמי
היד נראה היותו כמו חמשים שנה, ועתה נחמתי ⁹¹ כי עשיתי השתדלות
זה כי אין טוב באדם כי אם להיות תמים עם ה' אלקיו וכאלה אל יבקש,
בי הנני היום נכאב על העבר ודואג על העתיד, אמנם ה', הטוב בעיניו
יעשה, אין תפלתי לו רק שאל יסלקני בלי שאשוב בתשובה מעוונותי,
כי לא השגתי עונג מאז היותי שאדאג על חסרונו, ולא היתה לי טובה
בעולם שיקשה לי לצאת ממנו, וימי האחרונים אשר אני במ הכבוד, על

89 Buoncompagno (B).

90 Alessandro Borio.

91 נראה שדברים אלו תוספת המחבר מזמן מאוחר.

הכל ישתבח היוצר לעד, ואם יעבור הזמן או זמנים, זמניהם⁹² אשר הוגבלו לי מאת הנז', אכתוב אותו עוד לפניכם בזה, ואם יאמנו דבריהם יכתבנו פה למטה א' מן הקוראים. מעי מעי אוחילה קירות לבי הומה לי כי אבוא לספר (בכ"י לשפר) עתה משנה שברון לב, מפטירת בני מרדכי ז"ל, יען מאז חג הסוכות השע"ו אשר התחיל להויל דם מראשו לפיו התמיד פעם בחדש ואח"כ בשבוע ואח"כ מחג הפסח שע"ז ואילך תמיד בכל יום, ואז נזדרזתי ברפואתו ולא מצאתי תרופה וכל הרפואות שהרביתי לו לא ראיתי באחת מהן סימן ברכה, עד כי חדש אלול הכביר חליו והיו לו י"א רופאים יועצים על חליו בין יהודים ונוצרים המבקרים והכותבים, והוא היה חפץ מאד ברפואות הגלח גריללו הנז' כי ראה נסיון מרפואתו באחרים, אכן יען היו משונות מדרכי כל יתר הרופאים פחדתי להנהיגו על פיהם, ורק סמוך למיתתו להפקת רצונו הנחתיו לקחת מהן, ובימים ההם חלמתי שהוא היה אומר לי לקחתי לי בית חוץ מהגישו, ואני הייתי אומר לו הורני באיזה מקום למען אוכל לבא למצוא אותך, והוא משיבני איני רוצה לומר אותו לך כי אינני חפץ שתבוא למצוא אותי, וכן הלך הלך וחסור והוא עומד במטה, ושבת שובה שע"ה קם ממטתו לבוא לשמוע שתי דרשותי ולערב חזר למטה והתחיל לו הקדחת אשר עד אז לא נודע לו, סוף דבר ליל ביאת יום ג' ט' חשון השע"ח קרבה פקודתו והתידה והרבה לומר מזמורים ווידויים, והוא גוסס כמו ג' שעות, וכמו ט' שעות בקירוב שבה נפשו אל האלהים אשר נתנה, והן אמת אלמלא מ"ש ז"ל בשם שהב"ה נותן כח בצדיקים לקבל שכרם, כך נותן כח ברשעים לקבל פורענותם⁹³, היה מן הנמנע היות בחיים חייתי מהכאב והצער אשר אחזני מאז ועד עתה, ואין לך יום שאינני בעיני כחדש ובאילו מתי מוטל לפני ולא נתקיים בי גזרה היא על המת שישתבח מן הלב, כי זה לי היום ג' שנים לפטירתו ובכל פוגות שאני פונה הנני לפני היה דמותו כאדם בינוני, רזה ולא שמן, ושערות בגופו, לא לבן בפניו, ומעט זקן עגול, נושא חן בעיני כל רואיו, חכם בכל הדברים שבעולם, ועצתו כאשר ישאל איש בדבר האלקים, נאה דורש

⁹² על פי הגמרא מגילה ב' ע"א, ולשון זה היה מורגל אצל בני איטאליא ונקרא כן גם הספר המיוחס לר' יונה רפא (פלפול על זמן זמנים זמניהם) אשר יצא לאור ע"י Belasco בלונדון 1908 (ב).

⁹³ סנהדרין ק' ע"ב: בשם שנותן הקב"ה כח ברשעים לקבל פורענותם כך גוהן הקב"ה כח לצדיקים לקבל טובתם (ב).

ברבים ודרש בפירינצה מנטוה פירארה ויניציאה, לא שמח ולא עצב
ודעתו מעורבת עם הבריות, לא קדמהו אדם בכבוד אב ואם, והיינו יחד
כשני אחים, כי הוא היה בן כ"ו שנה ושני חדשים, ואני בן מ"ו וחצי,
וסוף אני לי אשר אבדתיהו כי לא ידעתי ספירות שבחיו. ואח"כ הוגד לי
בפירארה מפיו שספר שנה קודם מותו לאשה אחת איך שאל בחלום
שיראוהו האשה שננזרה להיות זוגתו והראוהו ארון מת מכוסה שחור.
חשבתי להתנחם בבני זכרון יצ"ו ועד היום ארחותיו לא ישרות ומוסיף
על כאבי שבר וצער, ה' ידריכהו בנתיב מצותיו וינחמני קודם מותי.
יהי אחרי מות מחמד עיני ושורש לבי הנז' חזרתי מרוב הדאגה לצרתי
אשר טרדותני מן העולם תמיד לצחוק, שהיו שתי שנים שנמנעתי ממנו
לעשות נחת רוח לבני הנז', והגדלתי הרעה יום יום עד ימי הפסח הש"ף.
ולא אניח מלכתוב דבר גדול ורשום, כי האלוף הכולל כמהר"ר ש"ש
ספורנו הנז' לעיל דבקה נפשו לאהבה בנחמד בני ז"ל כי ראהו בעל שכל
גבון וחכם בכל וגם הוא ז"ל אהבת נפשו אהב האלוף כי היה כרכא
דכולא ביה כולל בכל מה שיוכל הפה לדבר בדבר חכמה, ויחדו היו
ממתיקים סוד תמיד, והנה קרה כי האלוף הנ"ל נפטר ליל ביאת יום ג'
ט' חשון שע"ז בחדר בבית שהוא מבני כמ' זמלן לוריא יצ"ו
מפאדוזה⁹⁴ אצל בתי הקאלימני (Calimani) יצ"ו, ובני הנז' לעיל נפטר
לסוף השנה ליל ביאת יום ג' ט' חשון השע"ח באותו חדר עצמו ובאותו
מקום מטה, כי הלכתי לדור באותו בית תיכף לפטירת האלוף הנ"ל, נפש
שניהם תנוח בג"ע. ימי הסכות לבקשת הרופא כמ"ה חיים אלאמיני
(AJatini) ז"ל הלכתי פירארה עם זכרון בני יצ"ו לנשואי אחות הרופא
הנ"ל אלמנה עם כמ' ליאון קוסטאנטיין מקאנדיאה⁹⁵, ובשובי יום שמחת
תורה השע"ט נחליתי בימים הראשונים חולי שהיה בו סכנה ואח"כ נהיה
לקדחת שלישית ונמשך החולי מ"ד יום ושב ה' ורפא לי. ומאז לפטירת
בני הנז' ז"ל נכספה נפשי למצוא בן זוג לבתי אסתר מב"ת הנקראת

⁹⁴ ר' שמעון המכונה זימלן לוריא (Loria) היה אחד מפרנסי הקהל בפאדובא,
זכשגורה המלכות בשנת שס"ב ליסד גיטו (Ghetto) בפאדובא באו בשם הקהל בראשונה
שבעה ואח"כ שלשה אנשים לשאת ולתת עם המלכות ואחד מהם היה לוריא (ע'
(Ciscato, gli Ebrei in Padova p. 83-88) הנקרא ג"ב בשם שמעון ממנטובא (Simon Mantovan).
בי היה בן עיר זו (ע' ישם 253 וכתבי ריא"מ 123 הערה א).

Leon Costantini di Candia 95

סטיריללה (Sterilla), כי אמרתי אם יוכני ה' לשלחה למנוחה בית אישה
 אשנה אופן חיי והנהגתי, אסוג לחיי ההתבודדות באיזה מקום כי בעדי ערבה
 כל שמחה לא אנחם עד בא מנחם, ובקשתי לה בכל העיר הזאת
 ולא מצאתי ולא אסתיעא מלתא עד טבת השע"ט ומן השמים הומינו
 והוסכם ויווגה עם בחור בן י"ח שנה אז שמו כמ' יעקב יצ"ו בן כמ'
 יקותיאל המכונה פיץ (Fiz) יצ"ו דר בכרך קמן נקרא לה מוטת (La Motta),
 כי בת פלו' לפלו' ואפילו מעבר לים, ואתנה לבי מה לעשות לקבץ
 הגדוניא שקצבתי לה ת"ק דוקאטי מחושבים וג' מאות רכוש והוצאות
 קנין ונשואין שעלו אח"כ באמת קרוב לאלף דוקאטי. בבן הסיתוני גם
 יכלו לי אנשי שלומי ונתפשרתי עם בני חברת ת"ת אשכנזים יצ"ו
 ונכנסתי בהסגר אשר עשו ר"ח שבט הש"ף למלמד לתלמידים
 ואצלי הח"ר יעקב יוזביל לוי (Jacob Józvil Levi) יצ"ו מלמד שני,
 ולדרוש ברבים כאשר הייתי עושה, ונתחייבתי בעד משך זמן ששה עשר
 חדש השלימו ר"ח אייר השפ"א, בשכר מאתים וחמשים דוקאטי לשנה,
 והעבודה כבדה עלי מאד. גם שם לא הונח לי מבני זבולון יצ"ו, ואדר
 הש"ף הלך בים בארמר"ה לשוט לרצונו ונתעכב כמשלש חדשים וחזר
 הבית, גם אני הלכתי סיון הש"ף וירונה ומנטווה פירארה בחדש ימים
 ואשוב לבית המדרש, ובחסד ה' י' אלול הש"ף נעשו נשואי אסתר בתי
 מב"ת עם בן זוגה הנ"ל בתתי לה כל מה שנדרתי לא יותר ולא
 פחות⁹⁶, ובמקום גילה היתה רעדה מבני זבולון יצ"ו כי מלחמה היתה לו
 עם איזה פריצים עריצים אלמי ארץ ערלים נמשכה שלשה חדשים בטרם
 אשר יכלתי לפייס אותם ולהשלים עמם. וימי הסכות שפ"א הלכתי עם
 אשתי ובני הנ"ל להביא בתי אסתר הנ"ל למנוחה בית אישה ושם ישבנו
 ימי החג בשמחה וחזרנו תכף הבית לשלום. סוף אלול הש"ף הנ"ל הגיע
 בני יצחק יצ"ו בא ממצרים עירום ועריה מקץ שנים עשר שנה ויותר
 אשר היה בכל גלילות הליואנטי והוצאתי נגד חמשים דוקאטי לפדותו
 מהאנייה ולהלבישו ואספתיו אל תוך ביתי, אמרתי אולי יהיה לי למשיב
 נפש יעזרני ויסייעני, אך כאשר היה בטרם נסעו מאצלי כך חזר להתהלך
 עם ריקים ופוחזים לצחוק ולהיות עם סוכאי יין עד כי ר"ח אייר השפ"א
 הדרכתיו לשוב לליואנטי (Levante=ארץ המזרח) והוצאתי ג"כ כעשרים

⁹⁶ החברה להשיא בתולות נתנה חמשים ועוד עשרים דוקאטי והחברה גמולות

הסדים גם כן חמשים (Corriere isr. II, 288) (ב).

דוקאטי לשלחו לנפשו, יואל אלוה לתת בלבו דרך ישרה ולא יחלל את שמי אל כל המקום אשר יבוא שמה. גם אני בימי הסתו של שנת השפ"א הרעותי לעשות וחסרתי כל בצחוק עד אשר היצרבתי להאריך זמן עבודתי זו הקשה כלוא ולא אצא בהסגר זה עד ר"ח שבט שפ"ב הע"ל, והנני עתה חדש אייר שפ"א בצרה וצוקה בחיבות רבות בפרשת ובי האמרו מה נאכל, ירחם ה'. ליל ביאת יום ו' י"ו אייר השפ"א, ה' שעות כלילה ו' מאגניו [7 Maggio 1621] ילדה בתי דיאנה בן זכר כמו"ט ויקרא לו אביו יצחק ⁹⁷ ויצ"ו ע"ש הצדיק א"א ז"ל וגם אבי אשתי מב"ת, ה' יגדלוהו ליראתו ומצותיו אמן. תמוז שפ"א הלכתי עם אשתי לפאדווה לגשואי בת קרובנו כמ' משה שמחה יצ"ו ועוד חדש אלול הלכתי עמה למוטה (Motta) והיא נתעכבה שם עם בתנו אסתר מב"ת עד יח"ב ותשב הבית. בסלו שפ"ב היה זבולון בתפיסה געגש משרי החמשה י"ב ימים ופרעתי בעדו שלשים ושנים דוקאטי ויצא נקי מנכסיו. סוף טבת השפ"ב נעשה סיום מס' כתיבות בבה"כ הגדולה ונעשו י"ח דרשות והלילה אחרונה שהיה ב' שבט דרשתי אני ברוב עם עומדים צופים לא היה כמוהו, ובין השומעים ערלים הרבה, ושרים ושירים ונגונים נעשו, וזבולון שר שיר א' חברתי אני, לא שבעה נפש השומעים מלהלל נועם קולו, ואני הייתי שמח ועלו כי נשלם זמן עמידתי בהסגר ⁹⁸ ויצאתי לחפשי אשר נכספה וגם כלתה נפשי כל הימים, והגם כי מאומה לא היה בידי וחיבות רבות עלי הייתי מהלל ומשבח לאלקים לאל חי, והסכמתי אחרי חג הפסח להדריך עצמי בדרך ישרה בעזרו ית', חג הפסח השפ"ד אשר נהפך לי משמחה ליגון ומיום טוב לאבל מעוף צוקה ואפילה, או צדיקו של עולם או דיינו של עולם איכה רבו פשעי ומה גדלו עונותי, זה לי נ"א שנה שלמים מעת לידתי הלך וחסור ותמיד אין לך יום שאין קללתי מרובה מחברו לא שלותי ולא שקמתי ולא נחתי ויבא רוגז על רוגז הוזה על הוזה, בממון בלב ובגופות, מאין לי כח לאחוז בקולמוס אשר בין ידי לכתוב אשר עולל לי אשר הונה ה' נגדי, והנייר איך לא ימויט ממי דמעות עיני הזולגות עליו, לבי ההומה כחליל הבקע נא ושלמו ימי והנה מוב מאד בעדי זה

⁹⁷ הוא נכדו של ריא"מ יצחק מן הלויים, שהתעסק והתענין כל כך בעבודתו הספרותית של זקנו וכתב הקדמה לס' מנן וחרב (ע' גיוגר, מאמר מנן וצנה להר"ר יהודה אריה ממודינה, ברוסלוי תרס"ז דף ו"א ע"ב וכתבי ריא"מ ה"ב 122).

⁹⁸ כך קורא ריא"מ לקשר או תנאי ההתפשרות שעשה עם מנהלי הת"ת (ע' לעיל צד 38).

מות⁹⁹, כי אין זולתו מנוח אשר ייטיב לו, אחרי כי ממאות שנה לא נהייתה כזאת רעה חולה כאשר הראני אלקים על זרונתי הרבים, זה כארבע שנים הוכרח להעיד למשפט העשוק המר והנמהר בני זכולון הי"ד נגד הודים ארורים רוצחים בוגדים, מימות פריצי החרבן לא היה כמותם האחים המקוללים ימחה שמם בעה"ז וישתחקו עצמותיהם בגיהנם בעה"ב שבתו ומשה בינינקאסה (Benincasa) מבונים דהינדילינה י"ש מחנים, תקולל חלקתם בארץ יהו בנייהם יתומים בעגלא ונוע יניעו על פת לחם כזרע כנען, ועל זה נשרו איבה תמיד נגדו, ולא הראו בפניהם ובפיהם, כי שלום דברו עמו ועמי ובקרבים שמו ארבים, עד כי חדש אב שפ"א, עוד בני הי"ד מדבר עם הפריץ שבתו י"ש נכנס עמו בדברים והכהו על הלחי ורץ אחריו בסכין מטבחיים עד קאנארייו (Gannaregio) ושם ראה בני הי"ד חרב על שכם איש כפר ויקחה ונהפך אל הרודף ויכהו מעט בידו אחת, והשליך עצמו במים, ונמלט מיד בני. כשמיני בטרם תפשה המחלוקת בקשתי פני שר גבירו חי' אלויזי יוספיניאן (Alvize Guistinian) והשלים ביניהם, וכן חזרו האחים י"ש להראות עצמם אוהבים ובערה בס' אש השנאה ביותר תמיד בלבם, והנה ליל ביעור חמץ שהיה ליל ביאת יום ו' כ"ה מרצו (25 Marzo) שפ"ב, נועדו יחדו שני האחים י"ש הנ"ל, והממזר יצחק בן הספאנוליטה (Spagnoletta) והממזר אברהם צונפו דילה ביל¹⁰⁰ הנקראים פרדים, כי ממזרים המה, וארבעה ספרדים דוד מוקאטו¹⁰¹ י"ש, משה עמנואל י"ש, יצחק ויעקב מונטאלטי¹⁰² אחים בני הקומארי¹⁰³ שמונה המה שגא ה', כי יראו ממנו, כי ידעו את גבורתו לכו כלב האריה לא ישוב מפני חיל, וירגל אחריו יצחק הממזר בעוד הלך בבית הליואנטיני, ובעת ממש אשר הגעתי שם כי הוגד לי והלכתי לבקשו להביאו הבית, יצאו מן המחבא ועשו עצמם כאילו רוצים להכות אחר, והממזר קרא לו ואמר רד כי רעך נלחמים בוא לעזרתם, והגמחר ירד במרוצה ועבר לפני שלא הכרתו ותכף לצאתו סבבוהו הכוהו על ראשו חבורות בלי דם, ובגרונו דקירת חרב או רומח עד שהלך מאתם צועק אבי אבי כי אנכי מת, והדם שותת

⁹⁹ טוב מאוד זה מות (בראשית רבה פ"ט ד' ופ' צ"ד י') (כ).

¹⁰⁰ אברהם הנקרא Ciompo della Bella, כלומר אם אברהם נקראת La Bella, ובניה נקראים פרדים על שהיו בני פנויה וכדאי לא מאיש יהודי, וכן אומר ריא"מ לקמן: צונפו פרד דילה ביל. ¹⁰¹ Mocato. ¹⁰² Montalti. ¹⁰³ comare = קמלרת.

זיוצא כטעין, ולא יכול לבא הבית והלך לבית גוסי כמ' יוחנן יצ' והטיל עצמו על המטה מגולל בדם ועד בא הרופא יצא ממנו כל דם חיותו, כי כאשר חבש מכתו לא נשאר בו כדי מחיה, וכל הצד הימיני, תכף אכר ההרגש ואמר הוידוי והתחנונים, ותכף יצא מדעתו מפני מכת הראש ולא דבר עוד מעולם דבור א' בהבנה, ועמד גוסס ד' לילות וג' ימים עד כי יום ב' ראשון לחה"מ יצאתה נשמתו ונפטר לחיי עד, ונקבר ביום ההוא אצל אחיו, בני ר' מרדכי ז"ל, ועל ארונו כאשר הובל הושמו כל בגדיו מלובלכים בדם, אשר למראה כמוהו, ולקיל זעקתי וזעקת אשתי המרודה, לא היה עין או לב שלא זלג דמעות, ונכאב אפי' גוי, אפי' תוגר, ובבית החיים נמצא עירון בחור בן י"ח שנה מבית דולפין שהיה מכירו ונתעצב כ"כ שהלך לביתו ותיכף נפל ותוך ד' ימים מת, לא היתה בריה אשר דברה עמו ורבים מעמי הארץ גוים מכירו אשר לא בכו מיתתו ומות אכזרי כזה, הוא היה בן כ"א שנה פחות י"ג ימים יפה תאר ויפה מראה לא היה כמוהו בקהל הזה, שר בשירים, בקול נעים כמלאך האלקים ומשכיל ונכון ומתענג ומחבר בדבריו המליצה והפואיסיאה, גבור חיל שלא היה לב אמיץ כמוהו, ואוי לי כי תמיד הייתי אומר לו לבך הגדול ימיתך, וכל גבורתו וכלי זיינו לא נשתמש בם רק לקנא לאלקיו, ולקדש את שמו כי לא היה יכול לסבול חלול שם יהודי, ולבני עמו לא נגע לעולם, והעירון סי' לורינצו סאנודו¹⁰⁴ עשה משפט מולדתו ד' חדשים קודם מותו ואמר שבין כ"א וכ"ב שנה יהיה נהרג, אוי לעיני שכך דאו, מות אכזרי שולח בו כזה לא ימוש מנגד עיני דמו ומצבו עוד כל ימי חיי היתה לי דמעותי לחם יומם ולילה, מאנה הנחם נפשי, כי אין תנחומין, רק אני תפלה לאלקים וואל נא ויתר ידו ויבצעני, יקח את נפשי ממני, כי שם אחדל רוגז, מלחשא עוד לפניו, ושם אנוח ואשקוט. אחור לא נסוגתי אחרי מותו מלבקש נקמת דמו מיד שופכו, ונמשך ארבעה חדשים אשר הוצאתי ומרחתי עד כי נקראו כלם אל הסלם¹⁰⁵ מצד שרי הביאסטימא¹⁰⁶ כמצווים מאת ראשי העשרה¹⁰⁷ וגם אליה מוקיאקיו¹⁰⁸ נלוה עמם כי חישתי היותו מְשִׁלָּה וּמְצִיָּה בהריגתו בסבת

¹⁰⁴ Senatore Lorenzo Sanuto. לקמן אנו מוצאים לריא"מ שהוא מחלק את אנשי

עירו לשרים, עירוניס והמון העם. ¹⁰⁵ אולי הסלם=Scala del magistrato.

¹⁰⁶ Biastema הוא Tribunale della bestemmia בית דין של דיני נפשות.

¹⁰⁷ Consiglio dei dieci (שרי העשרה). ¹⁰⁸ Elia Muciacion (ב):

זונה נשכחה שמה שמהה בת ר' נסים שישן, אשר גם הוא חשק בה, וכלם היו באנדידי 109 ומשולחים מכל ארצות ומקומות השררה יר"ה לעולם ועוד, ובעשרה שנים לא יוכל איש לדבר בם, בקנס אלף ליטרין ללזכרם בתוך הגבול, והם יחתכו ראשם לבד הצונפו פרד דילה ביל נשאר והשמונה הלכו לדראון, גם נקמת אחרים ראיתי אשר נטפלו או סכבו או שמחו על הריגתי, ועדין ערב ובקר וצהרים תפלתי לאל חי באמירת מזמור ק"ט יואל אלוה לנקום נקמת שופכי דם נקי חנם, ולא יתן מנוחה ותהא מיתתו כפרתו. אמנם על כרחי אני חי ולבי יתר ממקומו כי דומה עלי שני בני מתו ביום א' מאנה הנחם נפשי 110. פה אעלה למזכרת כמה חבורים אשר עשיתי בפרט שכבר נדפסו, עברים ונוצרים, וספרים אשר נזכר שמי בהם על דבר שירים שעשיתי בתוכם או הקדמות והגהות, כי זאת לי לנחמה רבה, כי לא ימחה שמי מישראל ומהעולם עוד כל ימי הארץ על כרחו של מות, ונגד הזמן הרע הזה. סוד מרע 111 והוא דיאלוגו על שבה וגנות הצחוק, חברתי בנעורי בן י"ג שנה ונדפס שנת שני ולא רציתי להזכיר שמי עליו שלא להתחיל בדבר מועט כמוהו, סוד ישרים 112 ובו כמה סגולות מלוקמות נדפס מעט אח"כ, ושם בשער נרמז שמי בר"ת לבד באותיות יצא הכל יבא הדרך המלך וכו', צמח צדיק 113 והוא פיור די וירשו 114, העתקתי מן הנצרי לעברי מדבר בתקון המדות, וכל דבר מתורתם או קדושיהם החלפתי במאמרי רז"ל נדפס שנת ש"ס, וגם בו בא שמי בר"ת לבד בראשיתו באותיות יושר האהבה והחבה דעת החכמים וכו', מדבר יהודה והם כ"א דרשות נדפס שנת השס"ב ולו שם באיטאליאה לערכות מליו וצחות לשונו 115. גלות יהודה, פתרון מלות כל המקרא

109 Bandita. מגורש, שנגזר עליו גלות.

110 אמר המעתיק, בשולי הדף מצאתי כדברים האלה: "תודות אתן לאל חי אשר זכני לשמוע פגירת הרוצחים שבתי ומשה דהינדילינה יע"ב בעוד בהיים חיותי, נפגרו בליוורנו, השני השצ"ה, וכל האחרים ספו תמו מן בלהות, קצת נשתמדו וקצת לא נודע מהם לא רמז ולא רמזיה, ברוך הנותן נקמות לי" והערתי ר"מ סואביו. 111 ע' אוצר הספרים סי' 315, 314 וכתבים ח"ב 80, הערה 4 (ב).

112 שם 245 (ב). 113 שם 1435 (ב).

114 Fior di virtu (פרח של מדות טובות).

115 הדרשות האלו ודאי נשאן ריא"מ מעיקרא בל' איטלקית, שכן הוא מעיד בשולחן ערוך (Rib) שלו ח"ב סי' ה', שהיו "משתמשים הדורשים בלשון עם הארץ כדי שובינו השומעים, היינו שמכאיום דברי המקרא והתלמוד בלשונם ומבארים אותם אח"כ בלשון עם הארץ", — אלא שהיו רשומים אצלו ראשי פרקים ועל פיהם היה עורך

בלשון עז, עם איזה דרכים בדקדוק, נמכר עתה עשרה ליטרון לאי שבראשיתו היה שזה ג' ליטרון, כי אין גם אחד ממנו ¹¹⁶. לב האריה בזכרון המקומי לא היה מי שחבר ספר בחכמה ההיא עד היום נדפס באותה שנה הנזכרת ¹¹⁷. בית לחם יהודה מפתחמאמרי ע"י ועין ישראל, שפ"ה. קיצור אברבנאל ¹¹⁸ על ההגדה, עלי אש, השפ"ט. תפלות לכל ימי השבוע ¹¹⁹ ועל כל צרה שלא תבא יפים מאד, נדפסו בכרך קטן מאד ועדין לא נמכרו. צרי לנפש ומרפא לעצם ¹²⁰, בית יהודה תוספת מאמרים מהגמ' על ע"י ועין ישראל ¹²¹. ספר רימי נדפס בפאריגוי ¹²² פי אריה.

אח"כ את דרשותיו בעברית, כי ס' עברי רבו קונין מס' לועזי, וע' דברי ר' הלל דילאטורי ע"ד ערכן ויפין של דרשות ריא"מ בס' מדבר יהודה בקבוצת כתביו (Scritti sparsi, Padova 1903 Vol. II, p. 243-242).

¹¹⁶ גלות יהודה כולל מלון עברי-איטלקי לתנ"ך, הגדה של פסח ופרקי אבות, נדפס בפעם הראשונה בוויניצ'ה ש"ב ובפעם שניה בפאדווא בשנת ת' בהוצאת יוסף פואה, איש לא עשיר מדרי פאדווא (ריא"מ במכתבו אל ר' נתנאל טראכטמן), רק התוספת "פי אריה" היה מוכרת להדפיס בוויניצ'ה, כי צריכים היו לנקודות שלא היו מצויות בפאדווא. לפי דברי ריא"מ היה מחירו של הס' גלות יהודה במהדורא א' ג' ליטרון, אולם במהדורא ב' גמר המוציא שלא למכר לאחדים בפחות משיש ליטרון וויניציאניות, ולקונים שלשים אבס' ויותר בבת אחת היה חושב האבס' חצי דוקאטין, שהוא יותר מארבע ליטרון (ע' כתבי ריא"מ ס' קצ"ט). בהקדמתו לספר זה נותן ריא"מ טעם לשמו, שאילולא היו בני עמנו בגולה היו מדברים כלם בלשון אחת, ולא באנו לידו מדה זו לתרגם להבין בתורה יוצאי גלות ספרד בלשון ספרד ואשר בארץ יון יוני ויושבי אשכנז אשכנזי ודרי גליל איטאליא איטלקי וכו', והיה תחלת חבורו בפירארה ורובו בכולו בפירנצה ומהדורתו והדפסתו בוויניצ'ה עודני גולה דר ומשרת בתורה לקהלות הקדושות האלה ישמרם צורם, עד כי שמו נאה לו גלות יהודה... מעקרא רוצה היה ריא"מ להוציא תרגום איטלקי לספרי המקרא אלא שלא היתה האינקביוציא מרשה (ע' Richard Simon מובא אצל גריין X, 149 וע' כתבי ריא"מ ח"ב 58-67), והוכרח להסתפק בתרגומי מלים בודדות, ולזה רומזין דבריו בהקדמת גלות יהודה: "אחרי כי לסכות שונות היה מן הנמנע לפרש כל פסוק שלם" וע' ע"ד כוונתו של ריא"מ בחבור ס' זה דברי ר' הלל דילאטורי בקבוצת כתביו הנ"ל, עמוד 241, ¹¹⁷ כלומר שנת ש"ב. ¹¹⁸ אוצר הספרים ה' 101 (ב).

¹¹⁹ ליבוביטש ¹²¹ (ע' גם 80) והוא בתבנית ³². בן יעקב (אוצר הספרים ה' 814 רשם בשעות: הסר שנת הדפוס, 12 (ב).

¹²⁰ אוצר הספרים צ' 221, וויניציאה ש"ט, 4 (ב).

¹²¹ באגרתו אל ר' משה שמואל כ"ץ (כתביו ס' קצ"ד) ואמר ריא"מ: "חבור שלי הנקרא בית יהודה והוא אוסף כמה מאמרים לקמתי בימתי מהדורות הש"ס אשר השמיט בעל ע"י ושמתים כדרכי עם פירש'י ותוספות ואיזה חדוש משלי".

¹²² בשנת ש"צ ופעם ב' בוויניציא ש"ח ועוד כמה פעמים אח"כ. את הס'

היוספת גמרא, שירים והקדמות בספר תורת האדם, בספר החינוך, בקשות על המתים נדפס, בצדוק הדין ובספר ייחוס הצדיקים, בשומרים לבקר לערב ר"ח, בקהלת יעקב לחכם ברוך, בדברי שלום, בכתר שם טוב ע"ש דייסוס, במחזור גדול אשכנזי, במשניות קטנות עם פי' נקרא כף נחת, צרי לנפש סדר וידוי לחברת ג"ח, אמרי שפר דרשות חכם ר' נפתלי ¹²³, מעמדות עם פי', בהגדת פסח עם צורות וכל ההעתקה, מקרא גדולה חדשה, ספר הלבושים, יפה עינים, עץ שתול פי' לספר העקרים, בשירים אשר לשלמה רוסי ממאנטובה, בליל חמיץ להח"ד יוסף חמיץ הרופא תלמיד, בס' יריעות עזים, ורבו כמו רבו אשר אינני זוכר אותם. בין הנוצרים, בספר תבת נח דון מארקו מאריני ואני אז בן ט"ו שנה הודפס שיר אחד שלי יפה מאד ¹²⁴ בקבוץ רימי שבחי הדוכס גרימאני, באסתר לר"ם ריאטי, בברכי נפשי ¹²⁵ להנ"ל, ברימי נשואי הפאברי בבולונוויא, בפסטוראל טריאומפי לר"י (לר' ישראל) אלטיני ז"ל, טראגדיאה אסתר כלה וזולת אלה רבים, וכמה חבורים אצלי לא נדפסו, קצתם שלמים וקצתם לא נשלמו עדין, כמו האבות ליהודה פי' מסכת אבות, פי' חמש מגילות, פי' משלי, פי' ההגדה, פי' תהלים, פי' שמואל, בית יהודה תוספת מאמרי הגמ' אשר השמיט בעל עין ישראל, שלמים: חבור ללמד לחבר אגרות בלשון הקדש ¹²⁶. פי' ההפטרות וקישורם עם

חבר ריא"מ לפי דבריו בכוונה להודיע לעמים את מנהגינו ומצוותינו כדי שלא ילענו לנו (ע' כתבים סי' קצ"ג), ופרטי תולדותיו של חבורו זה ספר ריא"מ לקמן (וע' כתבים ח"ב 94-98). ¹²³ ר' נפתלי בר' יוסף אשכנזי בא מצפת לוויניצא והדפיס שם ספרו בשנת שס"א. בס' אמרי שפר נמצא שיר ריא"מ בשבת המחבר ובמותו (כניסן שס"ב) הספידהו ריא"מ (מדבר יהודה ע"ח), ובכתבי ריא"מ (סי' קכ"ג) נמצא הפרוספיקטוס ע"ד הס' אמרי שפר שחבר ריא"מ כעין קול קורא אל "אחינו שבכל עיר ועיר", ששלח, בנראה, ע"י "הח' הבבלי" שהיה נוסע ועוסק במכירת הספר.

¹²⁴ שירו של ריא"מ נדפס מחדש ע"י בלוי בכתבי ריא"מ סי' קע"ט. —

דקדוק ל' עברית (בסיליאה 1580) ומלון עברי גדול (XXIV-1558 עמודים) שנדפס בוויניצא 1593 בשם תבת נח (השער הרומי המפורט ע' אצל בלוי צד 17). ריא"מ בא לירי היכרות עם מארקו מאריני ע"י מורו ר"ש ארקוולטי, שהיה ג"כ רבו של מאריני. בראש ספרו "תיבת נח" הדפיס מאריני ג"כ שיר מאת רבו הנ"ל בשבתו.

¹²⁵ כנראה הוא הספר אשר נרשם באו"ה ב 632 ובקהלת משה לויו ב 1746.

בי שם נמצא בראש שיר מהר"י ממודינא (ב).

¹²⁶ ע' כתבים סי' קנ"ט (ב).

הפרשה, ספר החכמה ¹²⁷ ואיקליאסטיקו ¹²⁸ וחשמונאים ואחרים מועתקים ללשון הקדש, ישרי יהודה, קיבוץ השירים אשר לי, אוסף הפסקים אשר עשיתי קראתי שמו זקני יהודה, ואין קץ לדרשות ולפי' על כל התורה מפניך הנה והנה, שאגת אריה ¹²⁹ תשובה לספר אחד שכתב נגד תורה שבע"פ, וזולת אלה רבים, משל הקדמוני בלשון לעז הכל מהודש. פסטוראל רחל ויעקב ¹³⁰, רימי הרבה משלי, אשר אם היה גזור ה' בחיים אוסיפה עליהם, גם כי רפו ידי אחרי מות בני כי למי אני עמל, תמוז השפ"ב כי נשארנו אני ואשתי בקצה העצב והדאגה משפיות דם הי"ד הבאתי לדור עמי בקצת ביתי שהיה בניטו נוו חזקת כמהר"ר מררי (Merari) יצ"ו, באתי לדור בה כסלו שע"ט, בתי דיאנה מב"ת עם הח"ר יעקב לוי חתני ובנם הנער יצחק, וחברתם היתה לי למשיב נפש מעט בדאגותי. אייר השפ"ג הלכתי מאנטווה ללוות מ' דיאנה קופיו (Coppio) שנשאת אל א' מבני מאסרנו (Massarano) ומיראת לסטים היו עמנו ל"ו ארכיבוגיורי (Archibugieri) ופגענו בחמשים שכירים קורסי (Corsi) והם חשבו אותנו ללסטים, ואנו אותם, עד שהתחילו מפה ומפה בלי דבור, לטעון ולמשוך

¹²⁷ הוא הספר האפוקריפי *Sophia Salomonos*, ר"ל חכמת שלמה.

¹²⁸ ספר בן סירא. ¹²⁹ ע' כתבים ח"ב 92—85 (ב).

¹³⁰ Pastoral (מין שיר איטלקי) בשם רחל ויעקב, חבור זה יש לו הסמוריא בצר לו משכן ריא"מ חבורו זה ועוד חמשה כ"י שלו אצל רעו בתורה והשכלה הרב בוויניציא ר' שמחה לוצאטו בער שני ציקיני (Zecchini). ויחי בהיות ריא"מ בפירארה אירע לו לראות העתק מהפאסטוראל רחל ויעקב ביד יוסף מורטיירא, נכדו של ר' אביגדור ציורדאל (רב בוויניציא) וקרובו של ר' שמחה לוצאטו. ריא"מ כעס מאד בראותו עולה זו מצד ר' שמחה ויערך אליו אגרת מלאה תרעומות והוא מזכיר לו שבפירוש התנה עמו בשעת ההלואה שהרשות בידו של ר' שמחה לקרא בכ"י הממושכנים כרצונו אבל אסור עליו להעתיק מהם, ולכן החרה בר' שמחה ש"אל ישלח ידו בהם, ואם העתיק מהם אפילו אות אחת ישרף", ובנוגע ליוסף מורטיירא יאמר: "עדיין לא יצא נקי מנח"ש זולתי, כי אם לקחני הזמן מעורכם לא לקחני אלהים מעירו", והוא משביע את ר' שמחה כי ישיבהו מי היה זה שהוציא ההעתק, כי אם לא אראה תשובתו בזה—ואמר ריא"מ בהמשך דבריו—אדע כי מקרה בלתי טהור הוא (כתבים ס' קב"ד). ריא"מ נדהרש אמנם אח"כ כשנך בעסו ולא שלח את המכתב לבעליו. ראוי לציון עובדא זו, כי בימים ההם היה אפשר למצא קונים לספרים כ"י של ריא"מ, ובשנת שס"ה הוא מבקש מאת ר' שמחה (כתבים ס' קי"ט) להראות הספרים ליהודה קנארוטי או לאחרים שיבאו לראותם על מנת לקנותם, אלא שיהא זהיר ויפריח את עצמו לעמוד על המכונים בשעה שהם מעיינים בכ"י, שמא יעתיקו מהם דבר, וכאשר יסודר אח"כ ממני (ר"ל כשיגמור הכמירה) יתא ליד מעב"ת (אתה)

בארקיבוגני ¹³¹ והיינו בין סאנגויני וקסטילארה ¹³², והנשים וקצת האנשים, ואני מהם לנוס ולהחבא, עד אשר הכירו זה את זה, ויקראו איש לרעהו לשלום, והלכנו יחד לקאסטילארה ואכלנו בשמחה ובטוב לבב, ומשם למאנטוה ושמם חברתי ספור מקרה זה במליצה שלישייה נוצרית יפה מאד ודרשתי שם בבהכ"נ ברוב עם הדרת ממ"ה והיו שם ג"כ אחים נוצרים והיו דברי ערכים לשומעיהם. השפ"ד, והשפ"ה לא קרה לי דבר רשום כי עולם כמנהגו נוהג לא עזבני ה' ברוך הוא יום יום עד אשר הייתי הלוך וחי, עם שני תלמידים לכד וקצת תלמידים נוצרים. בראש שנת השפ"ו בימי הסוכות הסכים החכם כמהרר"י גרשון ¹³³ יצ"ו ללכת לארץ הקדושה ונתנו משא הדרש של בה"כ הגדולה יצ"ו אלי ואל חתני החרי"ל יצ"ו, שבת א' לא, באופן שמאז אני דורש תמיד כל ש"ק שתי פעמים או בבה"כ הנ"ל או לספרדים ובכל בקר, מלבד לימוד ההפטרה בבה"כ איטאליאנו ולימוד השבוע תמידין כסדרן בגל"ך ואע"י ¹³⁴. כסלו שפ"ו מת מחולי הוארולי (Vajuolo) בן לבתי דיאנה מב"ת היה שמו דוד בן י"ד חדשים, והיה שעשועי יום יום, ויגדל עצמי ונסעתי מהדירה ההיא ובאתי לדור קרוב לה בחזקת כמ' מאיר צינאלה (Cingoli ?) יצ"ו, והבית יותר רחבת ידים לפני. אז י"ח בסלו השפ"ו יום שני בבקר ואני הייתי הלוך מריאלטו לע' קאסן (Da Rialto a S. Cassan) במהרה, בהגיעי לנתיב א' הלך על קאמפו ע' קאסן (Campo S. Cassan) ורציתי ליכנס בו חשבתי כי אקצר הדרך ללכת בנתיב אחר, וחזרתי אחר כמו ג' פסיעות, והיה נושכ רוח גדולה וחזק, והפיל מעלה עשן היינו קאמין באותו דרך שרציתי ללכת בראשונה, שיעור ג' פסיעות ממש כאותן שחזרתי אחר, אם הייתי נכנס בו היה נופל על ראשי והכני גפשי, ברוך פודה ומציל. ימות החרף ההם הרביתי להפסיד בצחוק עד כי ימי הפסח הוכרחתי לקחת מאת בני חברת ת"ת אשכנזים בהלואה קנ"ב

שלו ולי יותר ספר או סיפור. (כוונתו סבוב של מעות, והלשון הוא נופל על הלשון שבס' יצירה ספר ספר וסיפור):

archibugio 131 קנה רובה. דבור זה הוא ברוח הלשון האיטלקית: a caricare e far

alcuni tiri d'archibugio.

132 Sanguinetto et Castellara, ע' 47, III, Corriere isr. (2).

133 הגיה כמה ספרים שנדפסו בוויניציאה. ע' גם כתבים ת"כ 111 וגם ח"א 27 (ב).

134 ר"ת: ברוך נתן ליעף כה ולאין אננים עצמה ירבה.

דוקאטי לפרוע חובותי לנכות אותם להם ששה דוקאטי לחדש משכרי ,
ונדרתי שלא לצחוק עד נכוי המעות ההם שיהיו כ"ה חדשים ¹³⁵, והיום
עלתה לי שנה בלי הכנסה וכלי שום תלמיד וריוח , לא ידעתי איכה
ארעה, איכה ארביץ ומאין יבוא עזרי כי אם מאת ה' מן השמים . אחר
חג הפסח יצ"ו נפטר לעולמו גיסי ואחי שני כמ' יוחנן שמחה ז"ל אח
אשתי , נהפך עלי לבי באמת כי היה לי כאח , ואיתר אנכי לבדי מכל
קרובי ובני , גם בני יצחק יצ"ו לא רצה מעולם לשוב לביתו , הגם כי
הרביתי לו תחנונים אחרי מות זבולון הי"ד יואל לבא ולנחמני ולא אבה,
והולך וגולה מעיר אל עיר ולא טובה השמועה אשר אני שומע ממנו, ואתה
ה' עד מתי תדכאני ותענגני . בין ר"ה ליה"כ נתבשרתי כי הגיע יצחק בני יצ"ו
הנני ללאזריתו (Lazzaretto) מליסמירי (אולי Smirne), ואחר חג הסוכות בא
לביתי , שמח לבי ויגל וגם אשתי מב"ת , השבתי להנחם עמו מיגונותי
ועמד פה עד אחר השבועות השפ"ח, ואז התחיל רוח אחרת לפעמו לחזור
לליואנמי וגם כי הרביתי והפצתי לו בתחנונים לבל יסע מאתי לא אבת
לשמוע , ופ' שלח לך נסע והלך ליסמירי ועודנו שם , עד שעל חטאי
ופשעי נתקיים בי משלשה בנים , שהיו לי זה מת וזה נהרג וזה גולה .
וכסלו השפ"ט השאתי בת גיסי כמ' שמשון לוי מאנקונה , ואמה שמחה
אחות אשתי , והיא אסתר שמה , אל כמ' אפרים אוסטיליאו יצ"ו , ועלי
ועל אשתי היה המשא למצוא ולאסוף בעדה כמו ארבע מאות וחמשים
דוקאטי , תשעים דוקאטי השתדלתי שיהיו לה מעזבון גיסי כמ' יוחנן ז"ל
וכל השאר כנסתי לה מאהובים ונדיבים וכיסי פרטי , זכרי לי אלקים גם
זו לטובה . פ' תוריע ומצורע השפ"ט דרשתי בבה"כ ת"ת ספרדים יצ"ו והיה
שם אח מלך צרפת יר"ה ועמו שרים צרפתים וחמשה דורשים נוצרים
מהראשיים שדרשו אותה עצרת (Quaresima) ושם ה' דבר בפ' כלשון
למודים שכלם נשארו מרוצים מאד גם נוצרים רבים אחרים שהיו שם ,
וכל הקהלות הרבו בתושבחות והודאות לא נהיו מאו , התמדתי במלאכת
ה' זו זה לזו שנה, גם למרחוק כתבו זה לחדוש בכל מקומות איטאליאה,
גם כי לפנים ואחר זו באו לשמוע דרשותי כמה שרים וגדולים בפרט
דוכוס קבראל ודוכוס רואן (Rohan) וזולתם , מהכל ישתבח ה' אשר
האציל חן על עבדו לקדש את שמו ברבים לעיני גוים ולא תהיה די
לגאווה ורום לבבי . מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה ואמרר

ואקלל את יומי נולדתי לראות עמל וכעס, תמיד כל יום קללתי מרובה,
 איוב אמר לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתי ויבא רוגז, ואני אוסיף ויבא
 רוגז ותאתה צרה ותוסף צוקה יכלו ימי ולא יכלו צרותי, חתן דמים
 למעלות היה לי הר"ר יעקב בר קלונימוס הלוי ז"ל מלא חכמתו כרמון,
 בתורה וקבלה וחצוניות, ודרשן ירא חטא וחסיד ענו מכל האדם אהוב
 למעלה ונחמד למטה אוהב בתי אשתו כגופו ומכבדה יותר מגופו שמח
 בחלקו, ורואה טובה בכל עמלו מלאכתו מלאכת הריקוד, ותורתו ומעשיו
 בלי ניקוד, סופר מהיר ובעל לשון צחות בכתיבה לא אוכל לגמור הללו,
 בו הייתי מתנחם מעצבון ההעדרים, בני אשר יצאוני ואינם, והיה לי
 למשיב נפש, יום אחר חג השבועות נפל למטה וליל ביאת יום ה' ר"ח
 חמוז שפ"ט נפטר לעולמו ולא היה קטן וגדול פה הוא אשר לא בכה
 עליו כי לא הניח כמותו בקהלות אלו בודאי יציאת צדיק מהמקום עשתה
 רושם כי בימות הקיץ ההוא מתו כששים נפשות מן הק"ק, עשרים ויותר
 מהם אנשים רשומים בתורה, ביושר, בעושר, ראשי בית אבותם, ורובם
 ככלם מבחר הנותנים וכל זה איננו שוה לי כמאמר הזולת כי לי צרת
 רבים אינה נחמה ¹³⁶ כי אם תוספת צער ומכאוב, הניח אחריו הנער יצחק
 יצ"ו בנו בן ה' שנה ובתי אשתו הרה בשבעה חדשים, אשר באו לדור
 בביתי ובחומותי ועיני כלנו זולגות דמע כל היום. ליל ביאת יום ו' לחדש
 אלול ה"ל ילדה בתי בת ונתננו אותה למינקת בהוצאה רבה וקראה
 שמה ריקינה ¹³⁷ מב"ת, ירחם ה' עליה ועל אחיה ואמה אבי יתומים
 ודיין אלמנות, מתה אח"כ בת ז' חדשים, וכל ימות הקיץ ההוא נחליתי
 ונהייתי מכאב אסטומכא, גם הנער יצחק יצ"ו חלה ונפח למות ושועתי
 לה' וישמע שועתי וירפאהו דרך פלא, י"ר מלפנו לתת ספק בידי לגדל
 אותו לתורתו וליראתו כאב את בן ירצה, חדש אב השפ"ט נפטרה אסתר
 בת גיסי כמ' שמשון ז"ל אשר יגעתו וטרחתו להשיאה עם כ"מ אפרים
 אוסטילי יצ"ו, ובעוד שני ימים מתה אמה מ' שמחה אחות אשתי תמ"א ¹³⁸
 ברוך אתה ה' דיין האמת אשר אמרת לפקוד עונותי עלי ועל בני ועל
 קרובי, וכל אוהבי, למען לא אשמה בכל אשר אפנה, צדיק אתה ה' וישך
 משפטך, אדר הש"ץ נתוכחתי עם אנשי הועד קטן ראשן ומנהיגי המדינה

¹³⁶ "תהי לך ירידי צרת רבים תצו בה מה" (כתבים 50 ועיין שם הע' 8 (ב)).

¹³⁷ Ricchina-Enrichetta.

¹³⁸ ר"ת: תבורך מנשים אמן.

ע"ד הסכמה עשו כבר שתי שנים לאסור כמה מיני צחוקות בגזרת חרם
ושמתא, ולא לשבח הצחוק, אלא להראות שלא היה כח בידם ולא היה
להם להחרים על כך ולהביא רבים לתקלת מכשול עשיתי פסק יפה וחזק
והרפסתי אותו בעט עופרת ואשלחתי בכל תפוצות ישראל¹³⁹. ועוד מחדש
כסלו הש"ץ הגיע בני יצחק יצ"ו בליוורנו (Livorno) ועמד שם בשבעה
חדשים ולא רצה לבא אפי' לראות את פני פה ויניציאה, ה' ימחול לו.
חדש סיון הלכתי למודינא עם תלמידי הבחור כמ' ברוך לוצאטו¹⁴⁰ יצ"ו
לשדוכיו עם בת כמ' שמחה סאנוני יצ"ו, והלכנו וחזרנו בקושי רב
בזמן שלשה שבועות מפני המעברות שהיו הולכים ונסגרים מחמת המגפה
שהתחילה להתפשט מאז באיטאליאה¹⁴¹. חדש תמוז נפטרה לעולמה
הנערה בת בתי דיאנה היה שמה ריקינה וחיים לכל ישראל שבקה. ומאז
התחיל הדבר להתפשט בעולם ועל עם ישראל ככרה יד ה' בכל איטאליאה
במלחמה ורעב ומגפה ועברו צרות על ק"ק מאנטווה, אשר לא נהיו
מחרבן בית קדשנו עד הנה, וק"ק מודינא כמעט ספו תמוז במכת הדבר,
ויגע עד פה ויניציאה אחרי שהתחיל בימי תשובה בנימו ויקייו¹⁴² מר' משה
צרפתי ז"ל ובימי הסוכות מכמ' יעקב כהן מכונה סקוקו, ונתפשט עד
שמתו עד היום ר"ח ואדר השצ"א כמו ק"ע נפשות, ותחי מהומה רבה
בקהלות ורבים בפרט מהספרדים הלכו להם מן העיר לליואנטי ולעיר
וירונה, וממון רב תש"ן קולי¹⁴³ שולחו ללאזריטו וכמעט כלו נשחת ונפסד
ונאבד, ויהי כמו שנה¹⁴⁴ נאסר ליהודים לקנות ולמכור ולישא וליתן ואין
דיוח כלום, גם המלכות לקח יותר מק"ב אלף דוקאטי מן היהודים והיוקר
הווה מכל דבר לא נהיה כמוהו באופן כי העני ישראל מהקהלות
האלה, באופן שהעשירים ירדו להיות כבינונים, והבינונים להיות עניים,
והעניים אין עוד להם מרחם כי אפס כסף¹⁴⁵, ואני בעניי מלבד כי זה
שנתיים ימים בתי דיאנה ובנה יצ"ו באלמנותה בביתי גם בתי סטירילה

¹³⁹ פסק זה נרפס בפחד יצחק ערך חרם שלא לשחוק, וע' כתבים ח"ב פ' 78-80.

¹⁴⁰ הוא Benedetto Luzzatto מפאדובא הנזכר במח"א 85 ושנדפס ממנו בש' 1669
שיר אימלקי בס' Porto Astronomico לר' עמנואל פורטו (Imm. Porto), ונראה שהיה דר
גם בוויניציא. ע' כתבים 179, הערה 2. ¹⁴¹ אמר המעתיק: בצד הדף מצאתי,
בכתיבה דקה עד מאד, כדברים האלה: וכשהגענו בקנאל גראנדי (Canal Grande) היה
זוה סערה כמעט גוענו אכדנו והערת ר"מ סואבס.

¹⁴⁴ אם כן בשנת 1632

750 Colli di merci. 143

Ghetto vecchio: 142

¹⁴⁵ ע' על הענינים האלה כתבים ח"ב פ' 151-152 (ב).

מבֹּטָה, יען לא יכול בעלה לבא זה שנה תמימה, גם היא על הוצאותי ועלי היו כלנה, בעתים משונים כאלו, ובכל זאת לא עזבני ה' בחדרו ואמתו להפליא עמי אשר בלי שום מתנת ביֹצו הוצאתי שנה זו בין צרכי בית ופרעון חובות יותר מחמש מאות דוקאטי, הרוחתי אותם ביגיע קולמוסי ולשוני ושכלי וריחם כרוב חסדיו. והנה תמיד התמיד על הכל להיות בעזרי, כי יד ה' היתה בכל הבתים אשר סביבותי, ועל הסלם אשר אני שוכן עליו, ונחלו ומתו במגפה למעלה ומלמטה ומכל הצדדים, ימין ושמאל, ולא נתן המשחית לבא אל ביתי לנגוף עד היום הזה כן אל יטשני ואל יעזבני, עם כל בני ביתי אמן. ומר"ח ואדר עד י"א סיון הגם שהיתה מבת הדבר תמיד הולכת ומתגברת בכל שבועות העיר הפלא ה' בין מחניהם ומחנה ישראל ולא היה לא חולי ולא מות בשני הגיטו, וכל הגוים היו תמהים ומשתאים על הדבר הנפלא הזה, רק אנו היהודים לא היינו מכירים בנסנו, ויוסיפו בני הקהלות האלה לעשות הרע בעיני ה' בקטנות ומריבות והלשנות וגזלות אלה וכחש ונשבע לשקר ויחר אף ה' בעמו ויתחילו להנגף יום י"א סיון הנזכר, ושב ולא רפא להם וחזרו למות רבים בשני הגיטו אך מעולם טבני ישראל לא מתו כדרך המתים ביתר העיר. לא כן היה בקהלות וירונה ופאדואה כי היתה בם יד ה' ולא נשאר השליש מהם ולא נמלט מהם כי אין בית אשר אין שם מת ירחמם המרחם על בריותיו. וכל הימים האלה היה בני יצחק יצ"ו בליוורני וכשרצה לבא אלי לא יכול כי סוגרו כל המעברות מהעירות מפני הדבר עד כי חזר ללכת דרך ים על מנת לחזור, וכן אם מתמהמה אני מחכה לו, ה' יחזירנו לשלום. כוכבי השמים וכסיליהם אשר נתנם אלהים בשמים לממשלת התחתונים ולהנהיגם כמוסבות שנייות, תמיד היה בדעתי כי אין גם אחד יכול להמלט מכחם ואין נסתר מחמתם והגם כי ימן ולא יבריחו לגמרי, יש מהם נמייה חזקה בין הקישי וההכרת, זאת היתה לי להכריחני כל ימי חיי לשנות באולת הצחוק עם כל אשר נפשי ידעה מאד. דפיו ורעתו ועודני נער בן י"ב שנה גליתי דעתי בקהל בחבור סור מרע נדפס שנת שנ"ו פה ויניציאה וחזרו והרפיסוהו בפראנה שנת שפ"ה¹⁴⁶ למתק לשונו, וכמה פעמים הממני והורידני לארץ, ולולא זה היותי כל ימי שמח בחלקי ועלו באשר חנני ה' מן הדעת וההשכל למצוא חן בעיני גלות יהודה למרחוק ושרים וגדיבים אשר לא מעמנו, כי גם

¹⁴⁶ צ"ל שפ"ה, ע' כתבים ח"ב 80, הערה 4 (ב).

עתה לעת ערב בן ששים לוקנה ובתוקף המגפה והצרות האמורות לעיל, יום י"ז בתמוז שצ"א שחמשה דברים אירעו בו לישראל רעים וחמאים, נכנסה בי רוח שטות וחזרתי לצחוק ומאו עד כסלו השצ"ב הפסדתי יותר מחמש מאות דוקאטי, רובם חובות לאשר הלוי לי וההוצאה מפני היוקר בכבדה על אנחתי. ותמשך המגפה בעיר ובין היהודים באמור עד כל חשון השצ"ב כי אז הוגה וריחם ה' כרוב חסדיו וסר מר המות ונעשו בעיר שמחות רבות ותודות איש אל אלהיו, גם בכל הקהלות הקדושות גזרנו תענית ערב ר"ח כסלו ותפלה יום ר"ח בנשמת כל חי ונועם כל רנה ונגדבה בכל ב"ה אשר ממנה יעשה חפץ של כסף לזכרון ההצלה ברוך פודה ומציל, ברוך הוא וברוך שמו. חרש כסלו השצ"ב הגו' השאתי את בתי דיאנה תמ"א היתה אלמנת כמהר"ר יעקב במ' קלונימוס הלוי ז"ל להח"ר משה מפאנו המכונה מסלטארו יצ"ו בן האלוף כמהר"ר יהודה ז"ל¹⁴⁷ ובן מרת פולוויאה (Fulvia) אחותי שנייה בת דודי כמהר"ר אבטליון ממורדינא ז"ל דר בפאדווה, כי במגפה הגו' מתה אמו ושתי בנותיו ואשתו ואחיו, ולימי הפורים הגו' הייתי עם אשתי ובתי אסתר ובעלה יצ"ו שם פאדווה ונעשו הנשואין בשמחה, י"ר שיאריכו ימים יחד ויראו בנים וחפץ ה' בידם יצלח ועיני ועיני אשתי רואות, אמן. והנער יצחק בן בתי הג"ל גשאר אצלי, יחנני ה' לגדלו לעבודתו וללמדו ספר וחכמה כאשר נתן סימן טוב עד הנה, עד יוכה לחופה ולהצלחה בחיינו כאמור, אחר נשואי בתי הג"ל לא היה לי דבר רשום כי עד ר"ח אייר השצ"ג התמדתי בצחוק בין טוב ובין רע, ובחדש אדר השצ"ג ילדה בתי דיאנה בת ותקרא שמה אנג'ליטה (Angelitta) לזכר אחיה בני מרדכי ז"ל כי אהבת נפשה אהבתו, וכל הימים מראשית המגפה עד סופה היה בני יצחק יצ"ו מתגורר בליוורני עד שהסכים לחזור לבקשתי הבית והגיע פה חדש שבת השצ"ב שלם בגופו ולא בממונו והנה הוא אצלי כבן המתחטא אצל אביו, מר"ח אייר השצ"ג עק חג הפסח השצ"ד שלותי ונחתי כי לא יצחקתי והיה אלהים עמדי להרויח פרנסתי ברוחב, וגם הרבה ממכתבי השלמתי וסדרתי, והייתי כמוצא מעט נחת רוח לולי כי זקנתי וקפצה עלי זקנה בפתאום וכן על אשתי מב"ת וגם היא ואני נוטים מקו הבריאות תמיד אין שלום בעצמינו ויום ליום יביע ולילה ללילה יהיה כי קרב קצנו, ולי הצער בכפלים כי היא באמת פלגא דגופי ואם ח"ו תקדם

147 ר' יהודה מסלטארו (da Saltara, וסלטרא חיא בפלך Pesaro) בעל מקוה ישראל (וויניציא שס"ו), ע' בחבים ח"ב 116-119.

מיתתה למיתת אמות פעמים, כי אם תקדם מיתתי למיתתה אמותה הפעם, ביד בוראנו חיינו ואורך ימינו הוא הטוב בעיניו יעשה. אדר השצ"ד התחלתי להדפיס ספרי בית יהודה¹⁴⁸ תוספת על עין ישראל אשר כל מאווי נפשי בו, יהי רצון מלפני ה' שיוכני לראות השלמתו כי זה כל ישעי וכל חפץ. תמוז השצ"ד בני יצחק יצ"ו לקח לו לאשה ועשה נישואין עם מרת שרה מב"ת בת כמ' יוסף פינצי ז"ל אשה גרושה מאישה לא על דבר זנות ח"ו רק כי לא היה זיווג עולה יפה מצד בעלה ולא ממנה, וקבע לו דירה לברו כי היה ביתי קטן מהכיל כלנו, יראה זרע יאריך ימים וחפץ ה' בידו יצלח. מחדש אב השצ"ד עד ר"ח אדר שצ"ה שלח ה' ברכה במעשי ידי ואספתי קצת מעות מאשר היו לי מיום היותי עד עמדי, אמנם כסילי שמים הכסילוני ובין חדש אב ואלול השצ"ד הפסדתי בצחוק כמו מאתים דוקאטי, ואח"כ חדשי חשון כסלו טבת שבט שצ"ה כמו ארבע מאות אחרים ונשארתי קרח קרחה רבה, והנחה לרעה עשיתי מיום ר"ח אדר שצ"ה הנ"ל עד הנה, וחסדי ה' כי לא תמנו הולך ומספיק בידי די ספוקי לא חסרתי כל, לולא הזקנה גוברת עלי ועל אשתי ולא בריא אולם חלשים ועצבים. הלא זכרתי לעיל התחלת הדפסת ספר בית יהודה תוספת על מאמרי ע"י, לא היה דבר אשר קויתי אויתי כל ימי חיי כמו לראות אותו מודפס ומפורסם ומפורד בנפוצות ישראל כי מובטח אני היו יהיה לי ממנו זכות וכבוד ושם עולם אשר לא יכרת, התחלתי הדפסתו כנ"ל אדר השצ"ד והשתרגו עלו בו מונעים רבים עד שנמשך הדבר עד חשון השצ"ה, ומקודם אלול שצ"ד הלשינו מפריצו עמנו ועלו דבר הדפוס אל הקאטויר (Cattaver) וחתם בית הדפוס ועמד כמו ששה חדשים סגור חותם צר, אח"כ נפתח ושבו למלאכתם ולהדפסת ספרי הנ"ל, אשר נעשה כמעט כלו ע"י נכדי יצחק מן הלויים יצ"ו כי הביאותיו אל המלאכה ההיא זה כמו שתי שנים למען ילמד ליהנות מיגיע כפיו במלאכה נקייה וקלה ומחלימוד לא ינוח ידו, ויהי היום יום ד' פ"ח אייר השצ"ה באו פתאום השוטרים לבית הדפוס ותפשו נכדי יצחק הנ"ל עם שני בחורים מריעיו ונתנום בבית בלא יושבי חשך ואת בית הדפוס חתמו פעם אחרת ותצר לי מאד כי בכל ההשתדלות הרב לא יכלתי לבא לידו נמר הדבר להוציאו לחירות ובקושי התירו לו מקץ מ"ו ימים לצאת מאפלה לאורה, אך בבית האסורים, ועמד שם עד פלאה לו ששים וששת.

¹⁴⁸ הוא הפירוש שנדפס בחוץ העין יעקב בשם הבונה ועל שם התחלותיו "אמר הבונה", אמשטרם תמ"ד, ועוד הרבה פעמים.

ימים ואני יוצא ובא כל יום בעמל וטורח והוצאה רבה, עד ה' ריחם כרוב
חסדיו וע"פ פסק הקואראנטיאה קרימינל (Quarantia criminale) יצא חפשי
הגם יום ו' כ"ח תמוז השצ"ה. חרש אב השצ"ה נחליתי מקוצר הנשימה
זכאב אצטומפא והייתי על ערש דוי כמו עשרים יום ובאו חתני ובתי
יצ"ו מפאדווה לבקרני, ואח"כ שב ה' ורפא לי אך נשאר לי קוצר
הנשימה. אדר השצ"ו ילדה בתי מב"ת דיאנה בן זכר פמז"ט, והלכנו
פאדווה אני ואשתי תמ"א להביאו ולהחזירו לפרית ונמול ע"י האלוף
הרופא כהר"ר דוד חיים לוריאה¹⁴⁹, יצ"ו ואפיו קרא לו אפטליון חי יצ"ו
על שם זקני ודודי הנאון כמהר"ר אפטליון ז"ל, י"ר שידמה לו בתורה
וחכמה ואורך ימים אמן. ובראש השנה הנ"ל (ר"ל שצ"ו) סיימתי הדפסת
ספר בית יהודה ופרעתי כל הוצאת הדפוס שהיו נגד פאתים וחמשים
דוקאטי הכל משלי, בלי הלואת אדם, בין ריוח שהזמין לי ה' מהגהת
ספרים אחרים שנדפסו, ובין מה שהוצאתי ממכירת הספרים ההם בין
ויניציאה ופירארה ואיזה ארצות אחרות מאיטאליאה, גם שלחתי מהם
בליאנטי אלימניא ופיאנדרה (Levante, Allemagna, Fiandra) ויום יום
נמכרים מהם. ומאז בני יצחק נשא אשה נמשך כמו שנה שהיה מראה
עצמו סר מרע, אם לא עושה טוב, עד כי חרש אב שצ"ו ממש כמו
בשנת שצ"ה נחליתי מאותו חולי ממש מהאצטומכא והנשימה, כי רק
בימות הקור הוא מניח לי מעט אך בהתחמם האויר מצר לי מאד, ואז
נגלה בני הנז' מצחק והולך בדרך לא טוב עד היום כמו י"ח חדשים
ולפני איננו בא ואינו מדבר עמי ולא אני עמו כי כסיתי פני כלימה ממנו,
ישתבח ה' אשר לא הראני בשמחת בנים, משלשה שהיו לי רק יגון
ואנחה, לולי כי התלמידים אשר טפחתי ורביתי ת"ח ומורים בישראל
להיותם קרויין בני המה ינחמוני¹⁵⁰. גם שנת השצ"ו בחדשי חורף לימדתי
לשון איטאליאנו וד"א אל שר ונכבד האדון מונסו לודוויקו איסילין
(Monsieur Lodovico Eselin)¹⁵¹, צרפתי גדול אצל המלך, ואהבני אהבה

¹⁴⁹ דוד חיים בן הפרנס ר' שמעון לוריא מפאדובא (ע' מח"א 35 ולעיל
עמ' 37 בהערה).

¹⁵⁰ שאין דבור זה מליצה בעלמא נראה ממה שכתוך כתביו ואגרותיו היתה
רשימה ביוהדות מתלמידיו ובראשה כתוב, "אלה הבנים גדלתי ורוכמתי מתלמידיו" (ע'
כתבי ריא"מ סי' קפ"ב).

¹⁵¹ ע' כתבים ה"ב 70, הערה 2

עזה והרוחתי עמו נגד מאה דוקאטי והניח לי דמותו וצלמו היינו ריטראט (ritratto) שלו לזכר אהבה, ורצה את דמותי נעשה ע"י הקאואלייר טיביריארי מינילי (Cavalier Tiberio Tinelli) צייר חכם ונקוב בשם, אך כאשר היה כמעט נשלם מת המינילי ונאבד הריטראט, היה שזה משקלו זהב לדברי הכל. החורף ההוא התמדתי בלימודים ובעסק הישיבה, וחברתי מאמר נגד אמונת הגלגול קראתיו בן דוד כי חברתי לבקשת הר' דוד פינצו¹⁵² שוכן במצרים שהיה מתנחם בזה ממיתת בן יקר לו בן מ' שנים ושלחתיו לו עם כמה ספרים קטנים וגם צלם דמותי תכניתי נעשה במרובע קטן לזכרון בין עיניו ממני, ואח"כ שלחתי לו עשרים מספרי בית יהודה שלי ולא קבלתי ממנו בתוך ג' שנים לא כתב ולא שום דבר. פורים השצ"ו נהפך לאבל מחול כל הקהל הזה והתחילו צרות הכלל והפרט, וצרותי אשר תמיד היה לי חלק מהן בין מהפרט בין מהכלל לא היה צרה בעולם שלא נטלתי בה חלקי מלבד פרטות, וזה כי נגלה עון גראשין סקארמילה¹⁵³ (Grassin Seaarmello) ושבדין קטאלאנו (Sabbadin Catalano) אשר לקחו וגם יצאו בחדר בית הגיטו רכיש והון מסך שבעים אלף דוקאטי משי ובגדי משי וזה אשר נגבו איזה ערלים במירצאריאה¹⁵⁴ אל סוחר בריגונצי (Brigonzi), כי הלשין אותם וגלה הדבר איש בליעל יצחק בר יעקב סיניגו י"ש, ובאו השוטרים ותפשו שבדין והוא הודה להם איפה היה הממון וגרשון ברח, גם מנחם דאנילו (Daniello) ויצחק סקארמילה ערבו עמם בהלשנה עם היותם נקיים מזה, וסגרו החצר מהגיטו יום פורים לבקשם בכל הבתים בבהלה רבה וגדלה צעקת וכלמת כל אנשי העיר שרים ועירוניים והמון העם נגד כללות היהודים כמנהג, כי איש אי יחטא ועל כל העדה יקצופו, לומר כי הם חברי גנבים וכל הרעות יתכסו בגיטו, ומאז היו לבוז ולשנאה תחת היותם מתחלה אהובים לכל עד היום הזה. ומה גם כי נוספה הוזה על הוזה כי יום ראשון של פסח השצ"ו הג"ל נתפשו האחים סורזטו¹⁵⁵ מרדכי שמת אח"כ מומר בתפישה ויעקב הנמצא בעת בדוגיא (באיטלקית Galea או Galea) על כי נתנו שוחד למשפט הקוארגטיאה בריב שני ערלים, כי הלשין עליהם גרשין סקארמילה הג"ל להתנקם, לא יאבה ה' סלוח לו כי השחית וחבל ששה בתי אנשים

¹⁵² ע' אורות הספר הזה ועל שאר ענינים כתבים 199, הערה 1 (ב).

¹⁵³ ע' כתבים 176, הערה 6. Merceria - בית מסחר. ¹⁵⁴

¹⁵⁵ Zorzetti, שם משפחה.

בשרים, ואז התחילו שברי לבי ואנחותי כי אחרי היותי נעצב על גרשין ושבדין כי אוהבי היו ¹⁵⁶, באו מים עד נפש ונגעו בבשרי, כי חתני כמ' יעקב מוטה היה גם הוא חבר אל הסורויטי, ונטפל עמהם בעסק הנז', ויירא וייצר וילך לנפשו פירארה עם כמה יהודים אחרים אומללים ובשרים ¹⁵⁷ שפחדו גם הם מזה, ונמשך הדבר כמו שנה תמימה בפחד ורעדה תמיד וכל יום קללתו מרובה מחברו, ובתי אסתר מב"ת מתאוננת על בעלה כי רחק ממנה. אף כי גם אני לעצמי פחד פחדתי ואחז בשרי פלצות כל העת ההיא מחמת יצחק ויגיאנו (Vigevano) מרוויגו שנתפש ואמר שאני דברתי עמו כאילו ידעתי בעסקי היהודים ההם בנתינתם שוחד אל השרים ולא שרותי לא יום ולא לילה, עד שהכביד צערי ופחדו מאד ר"ח אדר שצ"ו, כי בין השרים שהלשינו עליהם שקבלו שחד היה א' מהם אהובי מאד ויראתי פן יאמרו שיהיה לי עסק עמו בדברים ההם כי עם היותי נך בלי פשע עכ"ז היתה שעת זעם וחרון לענוש ולתפוש על כל חשש קל בעלמא, והלכתי פאדווה ועמדתי שם י' ימים כמתחבא ורציתי ללכת פירארה לנוס שמה, לולי רחמי ה' אשר האיר מחשבתי לבלתי לכת ולהיות באנדידו ¹⁵⁸ על לא חמם עשיתי והסכמתי לשוב ביתי מעט קודם פורים אשר תכף להגעתי דרשתי הלילה בנן לסיום החורף ההוא, ויהי אחרי כן י' אדר שצ"ו נגמר הדין מכל היהודים המפחדים והיו באנדידו ¹⁵⁹ לעולם ועד, בחומרות גדולות בבאנדו ¹⁶⁰ ועוד דבר אשר לא נשמע כמוהו מימי אבותינו, גרשו מכל המעמד אבות ובנים ואחים מכל א' מהיהודים ההם, עד כי לא לבד הוכרח לבקש לו מקום לשבת חתני כמ' יעקב הנז' כי גם שני אחיו שהיו גרים בלמוטה (La Motta) נדרו הלכו, ויקבע מקום דירתו חתני הנז' בפירארה והיות הראוי ללכת לישב אשה בית אישה ר"ה שצ"ו הנ"ל הלכה עם כל כלי תשמישי ביתה בתי אסתר שת' לפירארה ושמה היא יושבת ברוך ה' כמשפט נשי בני ישראל אנשי יקר וכבוד כי כן חתני הנז' מסתחר ונושא ונותן שמה באמונה ואהוב לבריות למענו ולמעני כי תמיד אהבנוי אנשי הק"ק ההוא

¹⁵⁶ אמר המעתיק: הקב"ה ימחול לרוא"מ על שהיה לו אהבה ורעות עם אנשים כאלו, חברי גנבים, המכאישים את רוחנו בעיני העמים, ונמצא ש"ש מתהלל על ידם והערת ר"מ סואבי.

¹⁵⁷ אמר המעתיק (ר"מ סואבי): האהבה מקלקלת השורה.

¹⁵⁸ bandito-גודה ממקומו. ¹⁵⁹ banditi-מגורשים שנגזרה עליהם גלות.

¹⁶⁰ bando-גרש.

משנים קדמוניות, זה לו שם כשתי שנים יעמידם האל בריאים ושקטים. עלינו לבד להתעצב אני ואשתי אשר נשארו יחידים זקנים ובלתי חזקים בבריאות ורחקה ממנו בתנו האהובה והחביבה הנ"ל אשר היתה לנו לעזר ולשרת בעת חולי או צורך והגנו היום עלובים ופדד נשכ, אין לנו לא סופך ולא עוזר רק השולח עזרו מקדש. עוד זה מדבר ללבי צער ריחוק חתני ובתי הנז' וזה בא דאגה ופחד וכאב לב גדול ועצום לא חברתי כמוהו בין רוב הצרות והיגונות עם כי רבו כמו רבו עלי כל היום מאז יצאתי לאויר העולם, וזה כי כמו שתי שנים קודם לכן נתתי לצרפתי א' יודע לשון הקדש נקרא מונסו יאקומו גאפריל (Monsieur Giacomo Gaffarel) לקרות ספר א' חברתי לבקשת שר אינגליסי (Inglese) לתתו למלך אינגילטירה (Inghilterra) זה יותר מעשרים שנה, בו אני מגיד ומספר כל חוקי היהודים ותורותיהם ומנהגיהם היום הזה בגלותם, ואז לא נזהרתי מלכתוב בו דברים נגד החקירה ¹⁶¹ כי כתוב יד היה ולקרות בו אנשים אשר לא מכת האפיפירות המה, ואחרי אשר קרא אותי הצרפתי הנ"ל בקש ממני להניחו לו וידפיסנו בארץ צרפת, אני נתרציתי ולא נתתי אל לבי להגיה ממנו הדברים אשר לא לרצון יהיו בדפוס לחקירה אשר באיטאליאה, ויהי מקץ שתי שנים אחרי אשר נתיאשתי שידפיסנו הצרפתי יום שני של פסח השצ"ז הנז', והנה איש מביא לי אגרת אחת ממנו כותב ומודיע לי איך הדפים הספר הנ"ל בפאריגי (Parigi 1637) וסותם וחותם דברו למי עשה הדיקציון ואם שינה בו דבר וכיוצא. מיד הכה לבי אותי והלכתי לראות העתק ממנו, שנשאר לי מעת חברתי, וראיתי בו ארבעה או חמשה דברים רשומים אסורים לדבר וכ"ש לכתוב ואין צ"ל להדפיס נגד רצון החקירה, אז צעקתי משכר לב ומרמתי זקני ולא נותרה בי נשמה כי אמרתי כאשר יבא ויגלה ויראה הספר הזה ברומא יהיה לאבן נגף לכל היהודים, כי יאמרו כמה חצופים הם לשים בדפוס בלשון לע"ז להודיע לנוצרים לא לבד חוקותיהם כי גם מה שהוא נגד דתנו והסכמתנו, ולעצמי בפרט, ואני אנה אלך כי לא אוכל להמלט פירארה ולא במקום ואחרון מאיטאליאה, והייתי מצייר הסכנה יותר ממה שהיה, כי סוף סוף לא היו הדברים כ"כ אסורים, עד שרבו אנחותי ולבי דוי וכמעט יצאתי מדעתי ולא היה מנחם לי מכל אוהבי, וה' אלקינו חנון ורחום שם בדעתי לשמוע לעצת החוקר, יבורך וישובח, כי עשה עמי כחסיד מחסדי א"ה, ועשיתי

¹⁶¹ חקירה אינקביוציא, צינוורא.

הגדה רצונית בחקירה, בה היה לי מנן מכל דבר ובה בטחתי ונתישכתי בדעתי אחר כמו חדש ימים אשר נמשך כאבי וצערי מה שלא יסופר. לא היו ימים מועטים בא הצרפתי הנז' לרומא ומשם שלח לי א' מן החבורים ההם מודפסים בפאריזי וראיתי כי נתחכם ונתחפד להסיר ממנו כל ארבעה או חמשה דברים ההם שהייתי ירא מהם ועשה לי אגרת בראשה מהלל ומשבח ביתר שאת עצמי והחבור ועשה הדידיקאציון ממנו לשר אמבשדור¹⁶² מהמלך מצרפת שבא פה אז לישיב אצל השררה יר"ה, אשר כתב לי אגרת מידו מחויק לי חיות מצד המלך ומצדו. אז שקטתי הרבה ממוראי ופחדיו, אך עם כל זה לאשר נפלו בדפוס ההוא טעיות לרוב בדקדוק הלשון, וגם נשארו בו ג"כ קצת דברים חששתי באולי עדן לא ישרן בעיני הנוצרים, הסכמתי להדפיסו שנית פה ויניציאה והסירותי ממנו והוספתי עליו כרצוני לתכלית הנ"ל, והנה הוא נמכר היום ממוכרי ספריהם, ועד הנה כמו ששה חדשים לא נשמע עליו כי אם משבח, גם בדפוס השני הזה עשיתי הדידיקאציון לאמבשדור עצמו כבראשונה ונתן לי מתנה ל"ד דוקאטי, היו לפרעון היוצאות הדפוס¹⁶³. סיון השצ"ז הלכתי פירארה עם אשתי וישבנו שם עם בתי אסתר מב"ת ימים וחזרנו הבית לשלום. האמנם כמו חדש ימים אח"כ חלה אשתי, וליל ש"ק קמה מהמטה ונפלה לארץ והכתה שכמה בפנת קיר ועמדה כמו שנה אחת שלא יכלה לפשוט אותו הזרוע, ואחר זה בימות החורף בא לה כמו גומה¹⁶⁴ בזרוע האחר עד שלא היתה שולטת בשום א' מזרעותיה, עד שריחם ה' עליה ועלי, ואחר הפסח שנת שצ"ח בלי שום רפואת רופא, רק מהאמיתי מעט מעט פשטה ונענעה אותם די ומספיק לעשות הצריך. חשון השצ"ח הלכתי פאדווה לראות בתי דיאנה והיו לי תרעומות על בעלה על הנהגת ביתו עד ימות הפסח, ואחר הפסח באה פת בתי הנז' עם בן ובת הקטנים יצ"ו, ועמדה פה חדש וחצי עמנו, הבת אצל הורים. בימים ההם בעוד היתה פה בתי דיאנה מב"ת כמו ו' בסיון הלכתי פירארה לראות בתי אסתר שת' בדרך פאדווה ורווינג והגעתי שם לשלום יום ה' בשבוע ועמדתי עד יום השבת בריא ועלז עמה, ויום השבת אחר חצות אחוני

162 Ambasciadore - שליח, ציר.

163 הוא הכפר Riti שגדפס כמה פעמים ונתרגם לכמה לשונות וגם לעברית

ע"י ד"ר שלמה רובין בשם "שלחן ערוך" ווינא תרכ"ז, ע' ליבוביטש 120.

164 Gotta - מין שתוק, פורגרא (ע' לקמן צד 59)

כאב האצטומבא ועצירת נשימה וצמא מתמיד, והייתי מוטל על ערש דוי שנים עשר יום ברפואות והרקות, ובראותי החולי מתארך בחרתי לשוב לביתי עם היותי עדין חולה וחלש, ובאה עמי בתי אסתר שת' לסעדני ולכלכלני בדרך, ובאתי לרוויגו ומשם לפאדווה במרכבה ומשם לויניציאה בספינה עם הוצאה כבדה מאד. ובהגיעי הבית התחלתי להתחזק ולהקל מעלי הכאב והעצירה, לבד הצמא נשאר לי כל ימי הקיץ מן הבקר ועד הערב שותה מי בורות ומי בשמים ומימות נעשות לכתחלה. לא המלתי על הוצאה, ותשב פה בתי אסתר כמו מ"ו ימים ואח"כ שבו ותלכנה בנותי אשה בית אישה לשלום. ומחדש שבט השצ"ח הרבה בני יצחק יצ"ו לפשיע לבלתי לכת ארח כאנשים להרויח למרף ביתו כי אם מבקר לערב יוקארו ¹⁶⁵ לצחוק המהולל, עד כי בחר ללכת, ואני סייעתי בידו להרחיק נדוד ועזב את ביתו נשש את אשתו עזובה ועצובת רוח והלך לליוורנו ומשם לאמשטרדם ואמר כי רצונו לעבור אל בראזיל באינדיא ¹⁶⁶, ימחול לו ה', כי היה יכול לשבת שלו ושקט בביתו ולשמה את נפשי ולתמוך ולכלכל את שיבתי, ויעבור והנה איננו מר"ח סיון והנה להיות נע ונד בארץ ¹⁶⁷, אין זה כי אם עונותי ופשעי הגורמים כי על ג' בנים שהיו לי אוכל לומר, זה מת, וזה נהרג, וזה גולה, לא נשאר לי נחמה בעיני כי אם מנכדי יצחק מן הלויים יצ"ו בן בתי דיאנה שת', אשר זה כמו עשר שנים מעת פטירת אביו ז"ל גדלתיו בביתי ויהי לי לבן, ועד היום הזה עמי, הוא כבן י"ח שנה שומע לקולי וממין במקרא ואגדה ודורש ברבים ערב לשומעיו, ויש עמו מלאכה נקיה וקלה בדפוס, אשר סוף גם הוא עסק תורה, ויותר אהבתיהו כי בפניו ומדותיו דומה בכל דבר לבני מרדכי ע"ה, וואל אלוה לתת לו חיים טובים וארוכים ממנו מאד, אולי יחנני ה' לראות ממנו בטרם אמות איזו גילה ושמחה, ואחר מותי יתן לי שכר טוב בעה"ב ולאשתי מכ"ת אשר גדלנו יתום בתוך ביתנו במרחא רבה וצער כגידול בנים. מאזכל שנת השצ"ח ועד הנה רבו האחים דורשים בבמותיהם מדברים טוב על היהודים למעני ומגדילים בשבחיו בדרשותיהם לאזני גוים רבים מה שלא יאמן כי יסופר עד כי גדל שמי בגוים ממה שהיה. ערב ר"ה שצ"ט (1638) הודיעוני בני

¹⁶⁵ giuocare = צחק.

¹⁶⁶ Brasile nella Indie וכן כותב ריא"מ לקמן). אמריקא נקראת לפניו Indie.

¹⁶⁷ אפשר ישיעורו: ויעבר להיות נע ונד בארץ והנה איננו מר"ח סיון.

בית הנכבד כה"ר אברהם אבוהב (Aboab) יצ"ו כי לא יתנו לי עוד שכר הישיבה שהיו נותנים לי ששה דוקאטי לחדש, גם כמ' ליאו די צירוי¹⁶⁸ נלוה עמם לבלתי ידרשו בביתו כימות החורף, באופן שנשארתו בחצי הספקת ההוצאה הצריכה לי וכלי שום ריוח מחוץ ואני ואשתי זקנים באנו בימים ברוך ה' אשר היה עמי מאז ארבעה שנים עד הנה לעזוב דרך הצחוק הרע מכל וכל, ועל הנותר ירחם ה'. ר"ח אדר ראשון השצ"ט שדכתי נכדי יצחק יצ"ו עם בת יחידה מר' אסתר שת' להר' יהודה מונטיסקודו¹⁶⁹ יצ"ו נכון בתורה וממשפחה מיוחסת, אמרתי אני זקנתי וגם אשתי אבקש לו מנוח ייטב לו אחר מותנו כי זאת לו שלישיה להיות לו אב ואם ישגיחו עליו, יהי רצון שיהא במו"ט ואזכה לראות חופתו ובנים אשר יולדו לו. ולימי הפורים הנ"ל חלתה אשתי ברגליה כי אחותה פאדגרה או גוטה (Podagra o Gotta) ומאז עד הנה הולכת וצולעת מעט בבית גם ידיה החלו להנפח מזה וזקנה קופצת והולכת עלינו בבריאות מעט. אייר השצ"ט על כי נתעוררו בני הישיבה הבללית שלנו לגדור פרץ כמה עבירות ובפרט זמה ועון פלילי בפרהסיא אשר בקהלות אלה, ונתנדה יצחק די אלוה (de Alva) עברין גמור, הגם שהכל עשינו ברשות שרי הקאטאוויר (Cattaver) גמור וברור חתום משלשתם, היה מי שהלשין עלינו והקריבנו למשפט, שמונה רבנים, ואחר ההרבות לחקור הניחנו לבא לביתנו בתת ערבות ששה עשר אלף דוקאטי, שני אלפים לא', ויגענו ביראה ופחד והוצאה והשתדלות עד כי פטרו אותנו בחסד ה' לשלום ע"פ שנים מהם כמו ד' סיון בקירוב, אלול השצ"ט התחיל העולם תהו ובהו. חשון ה"א ת' נתאספו בשלשים איש מק"ק ת"ת ספרדים יצ"ו והחזירו עמרת הישיבה ליושנה. ט"ו כסלו ה"א ת' נחליתי מכאב האצטומכא כמו שנים עשר יום ומאז הגם שנתרפאתי אך נשארו לי תמיד כאבים ההם בפרט בימי הקיץ מהשנה הנ"ל. ט' אדר הגז' נעשו נשואי יצחק נכדי יצ"ו עם זוגתו הנ"ל, והיו פה בנותי דיאנה ואסתר שתחיינה, כמו חדש וחצי, ואחר חזרו אשה בית אישה, ויצחק נתכבד בתאר החברות¹⁷⁰ מאת כל מעלות בני

¹⁶⁸ הוא „יהודה המכונה ליאו די צירוי“ הנזכר בכתבים סימן קצ"א ועיין שם

הערה 2 (ב).

¹⁶⁹ אגרת ריא"מ על שדוך זה בכתבים סימן ק"פ ובחערה שם (ב).

¹⁷⁰ כן היה המנהג בווניציאה לעטר תלמיד חכם בשבת הראשונה אחרי הנשואין שלו בשם הכבוד ח ב ר. ע' למשל שנים עשר דרשות לר"י קצנילבונין

הישיבה יצ"ו, ונסע מביתי והלך לדור בבית חמיו הר' יהודה הנ"ל כפי
התנאים שידור עמו ובעד ג' שנים וחצי יעשה לו ההוצאות והולך ומתעסק
בלימוד ודרשות ומלאכת הדפוס כיד ה' הטובה עליו. והמר נפשי חתני
רמ"ם בנשואים ההם עד שנהפכו לי ללענה. ר"ח סיון הגז' הייתי
בפאדווה ונגמרה אז הדפסה שנית מס' שלי, גלות יהודה, עם תוספת
חדש עשיתי לו ממלות רז"ל ומפרשים קראתיו, פי אריה, כי כל ימי
טרחתי להועיל לרבים. ופמו ששה חדשים קודם סיימתי מאמר נגד
הקבלה קראתי אותו ארי נוחם, מדוב שיחי וכעסי על איזה מהם אשר
בספריו דבר תועה נגד מאורות ישראל ובפרט נגד הנשר הרמב"ם ז"ל,
ולא נדפס¹⁷¹. וחדשי תמוז אב אלול עד סוף שנת ת' נחליתי ונהייתי
מכאבים ומכאובים ולא התאמצתי לעיין ולחבר כשני הקיץ האחרים, וכאשר
היה בדעתי לעשות, ומראש שנת ת"א עד חג השבועות נתאמץ ונתחזק
שני אלפים תהו. הת"א ה' טבת בחצי הלילה נולדה בת לנפדי יצחק
יצ"ו וקרא שמה שרה מב"ת על שם אם אביו, ה' יזכה לחופה ומ"ט אמן.
שנת ת"א קרוב לימי חנוכה אשתי חלתה חולי כבד כמו חדש ימים ומאז
כל ימות החורף ההוא עמדה עצמה ועגמת נפש בלי סבה, ולימות הפסח
הבא חורה וחלתה ג"כ ונמשך חולייה הרבה ועד חדש סיון שבאה בתי
דיאנה מפאדווה ועמדה פה כחדש וחצי והלכה לה וכשני חדשים אח"כ
(נ"ל להוסיף מלת "חורה") ועמדה פה עד ר"ה ת"ב כי כל הקיץ ההוא
היינו אני ואשתי חולים ונדכאים. חדש סיון הנ"ל התחילה רוח זרה
לאשתי לריב עמדי ולהכעיסני, אשר היה השמדה וכליון ושממון ממוני
גופי וכבודי ונפשי עד היום, ויהיה לו אחיה עוד מאה שנה לא אשוב
מעולם להרפא בשום צד מכל הר' דברים הנ"ל וה' יודע אם לחמה
אותי חנם על לא חמס עשיתי ואין מצדי עמל ואון, לא אוכל לכתוב
כסילותה כאשר היה, גם לא מיום אל יום איך נדחתי בחלקלקות מדחי
אל דחי ומרעה אל רעה, רק בראשי פרקים אומר, מחדש סיון הנ"ל עד
אחר פוכות היינו כל היום בקמטה ואני כועס וצועק ומשתטה ודמי נכמר
ונשרף ולכי סחרחר ומעי הומים עלי, ופעם בפעם היתה נודרת לחשות

(Venezia 1599) דרשה ב': "לחברות הה"ר נחמיה כרייאו (כתבים ח"ב 115) וכן נעשה גם
עם מחברנו (לעיל 23) (ב).

¹⁷¹ נדפס בליפסיה 1810 ע"י פירסט. ע' אודות ספר זה ואודות הספרים שנתחברו
בנגדו ליבוביטש 162-3 ומקימות הנרשמים בצד 125 (ב).

ולחשקית המיתה ועוד מעט מן הימים חזרת לשמותה, עד שכך הלכנו כל הקיץ ההוא הת"א וכל חרש תשרי הת"ב. ד' חשון הת"ב הלכתי עמה לפאדווה בתנאי שיהיה שלום בינינו וישכנו שם חמשה ימים עם בתי דיאנה מב"ת ותכף לחזרתנו שבה להתגרות כמקלם, עד שלא יכלתי עוד שאת ונעשית בועה ומוגלא וסרכה בקרבי ונפלתי למטה כמו בחצי חרש כסלו בקרחת וכאבים ותחלואים קשים ובפרט מקוצר הנשימה שקורין אסמה (Asma) עד שבתחלת חרש טבת אמרנו הרופאים למות והתודיתי ודוי שכיב מרע והתפללו בערי בבתי פנסיות ונשיתי למות, אך לא חפץ ה' להמיתני והלך חוליי באורך תמיד והולך וגדול קוצר הנשימה וכאבים, עד שקצתי בחיי לישוב במטה והתחלתי לקום בחרש שבט, אמנם בכל זאת נדרה שנתי מעיני מדי נפילתי למטה ונמשך בן כמו שבעה חדשים, ובקושי גדול הייתי מדבר ומתפלל ודורש עד כי נתיאשתי מעצמי כי אמרתי לא אוכל עוד לזכות את הרבים כמו שעשיתי מ"ט שנה, ולא להיות בין החיים. ויען הוצאתי עד ר"ח שבט הג"ל כמו ק"ל דוקאמי בחליי מעות מחושבים ולא סרה אשתי להדאיבני יום ולילה, התקצפתי ויצאתי מדעתי והתחלתי לשוב לחטאת יהודה כתובה כמה פעמים, הצחוק אשר כלני ודמה אותי, הרעותי לעשות מכל אשר עשיתי פעמים אחרות עד כי בשנה תמימה מאז הפסדתי ואבדתי שש מאות דוקאמי, יותר משלש מאות הנם היום על צוארי חובות ובחוסר כל להוציא ולהביא שרף לבית. ר"ח ניסן הת"ב הוצרכתי ליסע מהבית חזקת כמ' מאיר צוגאלה ו"ל שהייתי דר בה י"ז שנים יפה וטובה, ומפני חוליי כי כשלו ברכי ומקוצר רוח לא יכלתי עוד לעלות בסולם, ובאתי לדור בבית חזקת כמ' משה לוצאמו, אצל הבושיגה¹⁷² שלו מקום חשך ואפלה, קורא אני לה מערת המכפלה, כי שכירות והוצאה רבה ואם אין נחש יש סימן כי הייתי ג"כ בה חולה וקשה יום ואובד ומפסיד, והכל בא לי ממקום אחד, כי הבעם והקצף הסיר בריאותי ועשאני חולה, והחולי מנעני לעלות בסולם, והביאני בבית הזה להיותו נמוך, חשך ולא אור. אייר הת"ב קבלתי אגרת מבני יצחק יצ"ו מן בראזיל גילי אינדיאן¹⁷³ איך הוא שם עשיר וסוחר ראשי ויש לו יותר מארבעת אלפים ריאלי (Real) ועבדים כושים, ואמר לחזור עוד לביתו ולאשתו ולשלוח לה ולי מתנות, אך עברו עד הנה מאז בשמונה חדשים ועדין לא ראיתי אפי' אגרת אחרת, יהי מה

יחיה ויצליח כי בני הוא, וסוף שנת ת"ג שמועות יבהלוני שצחק והפסיד בכל מכל כל והנו עד היום ניסן ת"ד עירום ועריה ולא כתב עוד. סיון הת"ב הלכתי פירארה עם דיאנה בתי מב"ת ובעלה ובנה יצ"ו לנישואי משה אחי ר' יעקב מוטה (Mottä) חתני וישבנו שם ח' ימים עם בתי אסתר מב"ת וחזרנו לשלום, ועלי היתה ההוצאה מרובה, וגם שם עכר אותי חתני רמ"ס, ומאז חזרתי התחלתי לאכול ולשתות ולהתנהג בכל דבר נגד סדרי הרופאים מפני חליי, וכן העברתי מעלי קצת החולי בפרט קוצר הנשימה וגדירת השינה שכבדו עלי שמונה חדשים קודם לכן, ובחסד ה' כמדומה לי שנתרפאתי כי נשברה לי בועא היתה בריאה והרקתי דם מפי ונתרפאתי, הגם כי הזוקן חולי טבעי ¹⁷⁴ הולך וגובר עלי בדבר השבורה ¹⁷⁵ וכאבים וחולשה, על הכל ישתבח ה'. הת"ג מראש השנה עד י"ו חשון התמדתי בצחוק הרע מדחי אל דחי עד שמכובד החובות וחוסר כל נדרתי למנוע עצמי ממנו עד פסח הע"ל, ועתה ג' פסוקים מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים מצירים לי, מן התורה וכי תאמרו מה גאכל, מן הנביאים והנושה בא לקחת, מן הכתובים כי כסלי מלאו נקלה ואין מתום בבשרי, ירחם ה'. ומאלול הת"ב עבר חזרתי להדפיס תפלות הדפסתי זה ד' שנה קראתים תפלת ישרים ¹⁷⁶ עם תוספת טובה נתתים מתנה לק"ק רומה יצ"ו, וקבלתי מהם מתנה בעד זה כ"ה דוקאטי, אמנם לפי שהזכרתי שמות הממונים בפרטות היה בקדימתם זה לזה מבוכה וחזרתי והדפסתי פעם שלישית הדידיקציון, ונשארתי עמם מרוחק. מאז אלול ת"ב הנ"ל הרבה חתני ר' משה מסאלטר לפשוט נגד בתי אשתי ועל שהתרעמתי על זה הניח מלכתוב לי זה כמו ארבעה חדשים, ומסיון ת"ב עבר מכרתי ומשכנתי ¹⁷⁷ כמה מספרי מכתבי בעד סך יותר ממאה דוקאטי, וגם נתתי קצת מהם מתנה לתלמידי ואוהבי, ועוד עד כל שנת ת"ג עלו ליותר מק"ן דוקאטי. מחשון הת"ג עד כל אדר הת"ג עברתי ברצון ה' ובעזר וסיוע ה' ואוהבי עד כי סוף אדר נסעתי מבית כמ' משה לוצאטו, ובאתי לדור בבית קטן ורחוק של כמ' יצחק ב"ש עובדיה אצל

¹⁷⁴ גם בכתבים צד ¹¹⁹, שורת ¹⁴ ולקוח מן מחברות עמנואל רומי (דפוס לבוב ²⁹) כאשר העיר לנכון ליבוביטש. ריא"מ העתוק גם כסימן מ"ב הרוזים אהדים ממחברות הנ"ל כאשר העירני ירדני החכם צ"פ חיות (ב).

¹⁷⁵ או כוונתו Gottura (פוראגרה) או Ernia (שבר).

¹⁷⁶ ליבוביטש ¹²¹ (ב). ¹⁷⁷ אצל ר' שמחה לוצאטו, ע' מ"ש לעיל

עמוד 45 בהערה ¹³⁰.

הטבח יצחק הנקרא אדום, ושם לא הונח לי כי בית תינוק ואשה אם אין
 נחש יש סימן ואשתי חלתה ב' או ג' פעמים, ונכנסתי להגן בעד שמחה
 בר משולם הקצב, אשר נתמעט בו הלבי ודמי כמשלוש חדשים לכמה
 סבות, ובקטטה תמידית מאשתי על זכירתי אשר הרעה לעשות לי וכו',
 יששה חדשים שעמדתי שם לא הרוחתי יששה דוקאטי וכל מעשי מתעקשים
 ובלי הצלחה, ומהמית השכנות ומטרידים אחרים הוכרחתי ליסע גם משם
 ובאתי ר"ה ת"ד לדור דירת עראי בבית של כמ' נפתלי כהן סקוקו והיה דר
 בו החר"א סטיללה יצ"ו (Abramo Stella) והוא נתנו לי בעד ח' חדשים לכר
 ולסוף זמן אצטרך לבקש בית אחר, כך נגזר עלי גלות אפי' בעיר עצמה.
 מר"ה ת"ד עד ימי חנוכה המר והנמהר בעדי כל ימי חיי, נתעסקתי בעד
 חתני כמ' יעקב מושה יצ"ו, להביאו מן הבאנדו שלו לוויניציאה כי מפני
 המלחמה עם האפיפיור הכריזו שהבאנדיטו בפרוע פרעות שכירים יוכלו
 לשוב אם ישאר בעצת עשרה, וערב חנוכה מיאנו בו ונשאחתי עצב על
 זה, אף הוספתי עצב עמה כי ליל חנוכה חזרתי לצחוק המקולל והתמדתי
 עד ר"ח אדר בהפסד רב והעדר כבוד גדול לא עבר עלי כמוהו מעולם
 וקטטת ביתי ומחדש יוניו (Giugno) ת"ג באה פה בתי אסתר מב"ת מפני
 המלחמה הנז' ועמדה פה י"א חדש ונמצאת פה לכל המאורעות רעות
 הנ"ל, אח"כ ר"ח ניסן שבה לביתה ובאה פה בתי דיאנה ועמדה עד חג
 השבועות, גם היא בזמן יגונות ומכאובות וקטט עם האשה אשר הוכיח
 ה' לי. חדש אדר ת"ד הנחתי מלצחוק ובקשתי לעמול ולטרות בעד הג'
 פסוקים תנ"ך הכתובים מנגד ולא מצאתי אפי' תלמידים קטנים וסגר ה'
 בעד כל ריוח גדול או קטן בעדי מכל צד ופנה סיון הנ"ל אחר שבועות
 נסעתי מבית כמ' נפתלי הנ"ל ובאתי לדור בבית כמ' משה לוצאטו
 שהייתי דר בה פעם אחרת עד אדר ת"ג כמנגד בחוסר כל וכל ובלי ריוח
 ובלי הצלחה לא אדעה מה יוסף ה' דבר עמי קשות. ומחדש ניסן הנ"ל
 דיו לי שני תלמידים או שלשה באים מקצת היום ללמוד ולכתוב וכל
 הקיץ ההוא עד ר"ה ת"ה עברתי בין טוב למוטב היותר שאפשר, ולקול
 תרעומת אשתי אשר לא שקמה מן ה' שנים עד הנה להצר לי ולא רצתה
 לדור בבית ההוא נסעתי משם ובאתי בהשתדלות רב לדור בבית הוא
 מכמ' מרדכי באלדו¹⁷⁸ תשרי הת"ה והייתי בו כל החורף עם איזה

¹⁷⁸ עי' על משפחה זאת בכלל כתבים ¹⁷⁸, הערה 1. מרדכי בר יוסף באלדו
 בוכר בדיואן של ריא"מ סימן 357 (ב).

ריוח כמו מאתים וחמשים דוקאטי, פרעתי מהם איזה חובות שהיו לי וכלכלתי פרנסת הבית כיד-ה' הטובה. ר"ח ניסן הת"ה חלתה אשתי מן הגוטה ב' חדשים וחצי בערש דוי והבאתי דיאנה בתי מפאדווה לשמשה מלבד משרתות אחרות הכל בהוצאה רבה ומאז קמה ממטתה נשאר רגליה וידיה לא תוכל להניעם אבל לא הלשון כי ביטה כמדקרות חרב תמיד כל היום לא תחשה.

קפצתי להעלות פה למוכרת כמה השתדליות בקשתי להרויח בהם מקייתי עשיתי ולא הועלתני: א, תלמידים יהודים. ב, תלמידים גוים. ג, לימוד כתיבה. ד, דרש. ה, דרשות לאחרים. ו, חזנות.¹⁷⁹ ז, סופר לחברות.¹⁸⁰ ח, עסק רבנות. ט, פסקים. י, דיינות. יא, ישיבה.¹⁸¹ יב, תאר רבנים וחברים.¹⁸² יג, אגרות לחוץ.¹⁸³ יד, מוסיקה. טו, שירים לנשואין ולמצבות. טז, סוניטי נוצרים.¹⁸⁴ יז, לחבר קומדיאי. יח, ללמד אותם.¹⁸⁵ יט, עשות שמורות.¹⁸⁶ כ, טראדור.¹⁸⁷ כא, להדפיס חבורים שלי. כב, הגהת דפוס.¹⁸⁸ כג, לימוד סגולות וקמיעים. כד, למכור ספרי סגולות.¹⁸⁹ כה, סרסרות מקח

¹⁷⁹ ר"ל פרנסה של צבור.

¹⁸⁰ ר"ל סופר לחברת תלמוד תורה או לחברת גמילות חסדים, וכדומה.

¹⁸¹ היינו ללמד תורה יום יום כאסיפת עם.

¹⁸² היינו לקרוא לפלוני בשם חכם או חבר.

¹⁸³ היינו לכתב אגרות בשם אחרים.

¹⁸⁴ Sonetti Italiani, פי' שירים בני ו"ד חרוזים בל' איטלקית.

¹⁸⁵ לפלא הוא שריא"מ מוכיר כאן רק בדרך רמיזה עסקנותו זו בעניני תיאמרון

(חבור קומדיאות ולימודן), בעוד שבאמת היה מקדיש לכך הרבה מזמנו. בגיטו שבוויניציה היתה אקדימיה מוסיקאית ובה היו עושים שני קונצירטים בשבוע וריא"מ בעצמו היה המנהל (ע"ד המקצע הארטיסטי בגיטו הוויניציאני מדבר גם המשומר

ווליום מורוסיני תלמיד ריא"מ בספרו Via della Fede, 1683, p. 793, ע' סימנסין Giulio Morosini's Mitteilungen über Leon da Modena

דבר שמואל סי' ד' יש שאלה ששאל ר' עזריה פיגו את ר"ש אבוהב איך להתנהג בחבורת משחקים יהודים שרוצים להציג חזיונותיהם בגיטו, וע' גם כתבים ח"ב 153-5.

¹⁸⁶ כגון חנאי חתונה ושמרי חלוצה. Tradurre 187, פי' תרגם מלשון אל לשון.

¹⁸⁸ בכלל היה אוהב מאד להתעסק בכל הנוגע להדפסת ספרים והוצאתם וחולשה יתרה היתה לו לכך. הלא כה דבריו באגרתו (כתבי ריא"מ סי' צ"ה) אל רס"ע

מפאנו: „הלא ידוע למעכ"ת כי כל ימי הייתי מצטער ומשתוקק להדפיס ספרים הרבה אין קץ, ואין איש שם על לב תשוקה זו כמוני, כי קוטה נפשי והחלתי לתרום קמח שטחגתי פני בעצמי ממש...“

¹⁸⁹ מעור עליו נכדו ר' יצחק מן הלויים בהקדמתו לס' מגן והרב (ע' ר"א

זממכר. כו, חיתונים ¹⁹⁰.

מִי יִתֵּן לִי לִישׁוֹן לַמּוֹדִים קִנּוּת הֵנָּה וְהִי לְדַבֵּר וּלְכַתּוּב מִה
נִשְׁתַּנָּה מוֹלֵי הָרַע מִכָּל אָדָם, כִּי מִה שֶׁהִתְחִיל מִיּוֹם אוֹלָד בּוֹ לִיתְנִי
שׁוֹמֵם וְהִתְמִיד בְּלִי נִתְיָנָה לְהַשִּׁיב רוּחִי עָזָו שְׁנֵה שְׁלָמִים אֶסְבּוֹל
וְאִשָּׁא, אֲמַנֵּם לְהִתְמִיד מֵאֵן עַד הֵנָּה, שְׁאִין לֶךְ יוֹם שְׁאִין קָלְלָתוֹ מְרֻבָּה
מִחֲבֵרוֹ, אִין שׁוּוֹה לִי בְּכָל מַלְכוּת שָׁמַיִם שְׁלִימָה, וּבְכָל הִבְרִיּוֹת. תִּמְנֹ
הִתְ"ה יוֹם ו' בּוֹ נִפְטָר לְעוֹלָמוֹ בְּפִירָאָרָה חֲתָנִי הַחֲבִיב כִּמְיָ יַעֲקֹב מִלְמוּטָה
זָל בֶּן מִיָּה שְׁנָה, בְּרוּם מוֹלֹו, שֶׁהִיָּה קִנְיָה לוֹ בְּכָל יוֹם יוֹתֵר עוֹשֵׁר
וּכְבוֹד, אִשֶּׁר נִוְתֵר לִי לְתַקּוּהָ אַחֲרֹנָה לְלַכֵּת לְדוֹר וּלְמִצְוָה מִנִּיחָה
בְּעִיר וְקָהֶל חֲבִיבִים עָלַי, וְאִנִּי לֵהֵם, וְהוֹכַח כְּעֶשֶׂב וַיִּבֶשׁ לִבִּי וְלֹא נִוְתֵרָה
בִּי נִשְׁמָה, וְהִלַּכְתִּי בְּאוֹתוֹ שְׁבוּעָה לְפִירָאָרָה לְפָקֵחַ עַל עֶסְקִי נְדוּנִיית בְּתִי,
וְנִתְקַטְטִי עִם אֲדֵי חֲתָנִי זָל עַל כֵּךְ, וְעִשִּׂיתִי לֵהֵם זִמָּן מִהִנְדוּנִיָּה שְׁנָה
תְּמִימָה אִשֶּׁר בְּסוֹפָהּ בְּכִילִיּוֹת גְּדוֹל פָּרְעוּ אוֹתָהּ כְּרִצּוֹן ה', וְחָדַשׁ הַשָּׁנָה תָּזָו
פָּטְרוּ אוֹתָהּ בְּחִלְיָה כִּשְׂרָה שְׁמָה פִּירָאָרָה, וְתַכְּף חוֹרָה אֶל בֵּיתִי אֶלְמָנָה
וְעִצּוּבַת רוּחַ וְהֵנָּה הִיא פֶּה עֲמָנוּ לְשֶׁרֶת אֲבִיָּה וְאִמָּה, יִשְׁלֵם ה' פְּעֻלָּה.
נִסָּן הִתְ"ו חֲלָתָה אִשְׁתִּי מִהִנּוּטָה וּבָאָה פֶּה בְּתִי דִיאָנָה וְנִתְעַכְכָּה פֶּה עַד
שְׁבוּעוֹת, וּכֵן מִמֶּשׁ הִיָּת נִסָּן תָּזָו וְחֵה"מ שֶׁל פֶּסַח בָּאָה בְּתִי דִיאָנָה
וְנִתְעַכְכָּה כְּגָל. וְמֵאֵן מִיתַת חֲתָנִי הִנָּל עַד הַיּוֹם סִיּוֹן הִתְ"ו הִתְמַדְתִּי יָגַע
וְשׁוֹרָח וְלֹא חֶסֶד לִי מִצְרָכִי וְתִמִּיד כָּל הַיּוֹם מִתְקַטְט וְנִעְצֵר וְכוּאֵב בְּעַד
הָעֶסֶק הָרַמּוֹן וּמוֹצָא ¹⁹¹ בְּחֵלָאִי אִשְׁתִּי וּמְדוּכָא מִמֶּנָּה, אֲמַנֵּם עֵתָה הַיּוֹם
שֶׁהוּא יוֹם שְׁלֹאֲחַר שְׁבוּעוֹת הִתְ"ו הִנְנִי נָקִי מִנִּכְסִים וּמִתּוֹחֶלֶת לְמַחֲתִי
וְחֻכּוֹת מִתְרַבִּים וּמַעֲוֹנָה בְּעַד אַחֲרִים בִּכְמִ'גִּן, לֹא יוֹדַעְתִּי מִה יִהְיֶה, אִם
לֹא יִגְדֵל נָא כַּח רַחֲמֵי שָׁמַיִם כִּמְעֵט דֶּרֶךְ נֵם לִהְיוֹת לִי לְמִגֵּן, אוֹ כִּי רוּחִי
וְנִשְׁמָתִי אֵלָיו יֵאֱסוֹף, כִּי לְכָל דְּבַר יֵשׁ סוֹף. עִם כָּל זֶה הִתְמַדְתִּי כָּל הַקִּיּוֹן
הֵהוּא וְחָדַשׁ תִּשְׁרֵי ת"ח מִיָּמִים טוֹבִים בְּהוֹצָאָה מְרֻבָּה אִין מַחֲסוֹר כָּל דְּבַר
כִּי שִׁלַּח ה' צְבָאוֹת עֲזָרוּ מִקְדָּשׁ וּמִכְתָּבִים, פִּסְקִים וְדִבְרִים אַחֲרִים, אִשֶּׁר
לֹא יוֹדַעְתִּי אֲנִי בְּעִצְמִי, הוֹצֵאתִי וְהוֹתֵרִתִּי. אֲכֵן אִשְׁתִּי הִיתָה תִּמִּיד עַל
עֲרֵשׁ דְּרִי וְהִהוּצָאָה מְרֻבָּה הֵן מִהִנּוּטָה, הֵן מִקְאֲטָרוֹ (Catarro) וְעַד הַיּוֹם

בִּיגֵר Leon da Modena בְּחֵלְקוֹ הָעִבְרִי דָף י"א: "וְיֹא"מ) הִיָּה בְּקִי בְּדִבְרֵי קְמִיעִים וּסְדוּדוֹת,
אֲךְ לֹא הִיָּה פּוֹעֵל בִּסְ". ¹⁹⁰ ר"ל פְּרִנְסָה שֶׁל שְׂדֵכְנוֹת.

¹⁹¹ אוֹלִי וּמוֹצָא אֲנִי מִרְ מִמּוֹת אֶת הָאִשָּׁה נִהְרַת ר"מ סוֹאֲבִט. כִּנְרָאָה צָל
וְחֻלָּה, וּבְדוּמָה.

כמו שנה היא בצרה וצוקה וחלאים רעים, אשר דרך טבע לא ימלאן לה ימים. וגם אני הייתי כל הלילות בחולי החזה וקוצר הנשימה צועק מרה עד כי סוף חשון ת"ח גבר עלי חולי זה כי כל היום וכל הלילה תמיד לא אחשה באופן אשר אכתוב בסמוך. ובכן כל הקיץ והחורף עד היום הייתי בצער וצרה בעד ערבות שעשיתי אל הקצב הנ"ל ונתמעט חלבי ודמי עד כי ב"ז חשון 192 ת"ח שבת פ' חיי שרה הטלתי עצמי על המטה וקראתי לרופאים מפני חולי החזה וקוצר הנשימה וכל רפואותיהם הרעו לי ביותר ובא לי קדחת שהם פחדו מחיי ורמזו לי שאתודה ואצוה לביתי וכן עשיתי כ"ח חשון הנ"ל בפני עשרה ותלתא מינייהו רבנן והתמדתי שלשה חדשים הגם כי מחדש 193 והנה אני קם מהמטה כל יום וכל לילה החולי כבד עלי מחברו, ונוסף לי חולי בשכירה למטה שואג כארי תמיד. זה כמשלש חדשים הבאתי פה בתי דיאנה מב"ת והיא ואסתר ושכנתי אינן מספיקות לשרת אותי ואשתי כי גם היא כמוני הולכת ומתמעטת בלי מנוחה לא יום ולא לילה. ומה אומר מההוצאה שהוצאתי בג' חדשים אלו והמצב אשר אני בו כהיום הזה בכתיבתי.

ואחר זה מצאתי כמה עלים בלי שום כתיבה, ואח"כ הסימנים האלה אשר אני מעתיק אותם כהיותם. — הערת המעתיק ר"מ סואבין.

צרות לבבי קצרו. מלבד הגליית ומיתת הבנים ושאר דברים הכתובים פה מארבעה שנים בקירוב מהשע"א אחר בואי לדור פה וינציאה. ספר גול לי אח א' 194 והלכתי אחריו עם ר' אברהם לומברוזו ז"ל 195 עד ע' מארינה 196 ולקחתיו מידו וקמו עלי שני עירונים לדעת מה זה, והספר היה אסור, ושל סי' מארקו גונילה 197 וכו' והיה זה כמו שנת שע"א. קודם זה כמו שנת שס"ב ושס"ג עם ר' אברהם קאמיאו ז"ל בעסק האלקימאה וכו' בהוצאת ממון וסכנת נפש, בני מרדכי ז"ל עם רפאל ספירה (Spira) ואנכי לא ידעתי פרוריו (?), ואח"כ עד יום מותו עם המוריסקו י"ש שנת שע"ד.

עסק בני הנזכר, עם הגריללו (Grillo) עם דוריגו (Dorigo) שחתכו ראשו, עם ש"ב ריצו, הכל בדבר האלקימאה וכו' בסכנות עצומות עד

192 טעות הוא וצ"ל כ"ה, כי ר"ח היה ביום ד'.

193 אולי צריך להוסיף מלת כסלו והערת ר"מ סואבין.

194 un frate — כומר אחד. 195 תלמידו של ריא"מ (ע' כתבי ריא"מ סי' קפ"ב).

197 Signor Marco Gouella.

196 La contrada di Santa Marina.

מותו, שעה, שעה, שעה כלל. בני זכרון ז"ל קטטה עם הקולונה בשהלך בדוגיניא לשוט בים להתענג, הריגת הבנאי, לילה ויום בבית הקינטי גמברה (Conte Gambare) השוב למת, וכמה סכנות ממנו עד היותו בסהר מפני רוצחיו, שנת שפ"א ושפ"ב עד אשר נשפך דמו כמים, ואח"כ כמו שנה אחת להעניש ולהרחיק הרוצחים. עסק עצת הילדים עירונים, ביריעה לבד, נמס לבני בקרבי, כמו שנת... לאופיציו הצונסורי (Uffizio Censori) פעם הודיתי מרצוני מה שלא עשיתי, מיראה, כמו שנת שפ"ד, ואח"כ בהלשנת שקר שהלך המלשין ג' שנים בדוגיניא, הייתי בסכנה עצומה כמו שנת... כתב בא מלמוטה מחתני בעסק הנ"ל ע"י גוי השתקתי אותו ע"י ר"א אוסימו¹⁹⁸, ביריטין¹⁹⁹ מת בסהר בחקירה שהעתיק ספרי סגולות. וכן חייט נקנס כנ"ל על דבר סגולות צינסי שנת שצ"ז, השפ"ז ר' יצחק פאדוון, הש"צ קטטת פאנרוטי, השצ"ה טוביה ספירה י"ש מכחב"א, השצ"ט ר' יוסף חמין. נכדי יצחק יצ"ו ס"ו ימים בסהר על דבר הדפוס שנת שצ"ה. ספרים קטנים ס"ג ניתנו לצרפתי לשלוח פאריגני ונתפס צרפתי אחר השצ"ז. דברי חתני מוטה התחילו פסח השצ"ז, ומאז דבר יצחק ויגיוואנו, והליפמנו, והאנייה עצמו וזולת אלה עד היום שנפסק דינם שנה תמימה, א"א להרהר כמה מכאובים וכעס פחד ושבר היה לי. טס זהב נתתי לאמבשדור (Ambasciatore) ספרד והחזיקו ט"ו ימים חשכתי לאברו, ספר ריטי מודפס בצרפת ככתוב פה, עבר על כלם. ספרי סג' (נ"ל סגולות) ניתנו לשרים גינווויסי (Genovesi) ומהם נתפשט וכו' שנת שצ"ט ומהכותב, חשון שצ"ב לימי הפורים שהשאתי כתי דיאנה מב"ת לר' משה סאלטר מה שמרר חייה בצרות משאות (?) עד היום הזה. אסמן (?) הכביד קשה כשאל מר"ח סיון ת"א ועד היום סבת כל הרעות שקרו ויקרו לי עד יום מותי אשר אין לבא עלי בשביל זה יותר מעשר שנים וכו' רע כ"מ'גן. כמה בלבולים להגן בעד סימוניטו (Simonetto) הקצב מתפוסות סהר מחובות וקרימינל (Criminale) חמשה שנים, שנת ת"ד מה שטרחתי להשיב חתני כמ' יעקב מוטה מהבאנרו שלא עלה לידי. לא אומר אחרון הכביד כדלעיל כי אין אחרית וקץ לצרותי אך מה שהיתה מכת גמרצת. מיתת חתני הנזכר תמוז הת"ה כי לולא זה כבר הסכמתי ללכת לדור בפירארה ולנוח שם וכן נשארתי משומם וימי ספו תמו מן בלהות

198 אברהם Osimo נמצא בכתבים סי' ק"ל ונזכר גם בדיואן, ע' בכתבים 122, הערה 4 (ב).

199 אולי צ"ל די ריאטי di Rieti (ב).

בבהלה ומצוקה. (אמר המעתיק וכו'. כואבני: אחר דף זה מצאתי הדברים האלה בלשון איטלקי).

Perchè si sappia (benchè senza meriti) qual sia stato di fama, Luglio 1634 mi capito un libro stampato in Londra, in Inghilterra l'anno 1631 il titolo del quale è come qui sotto sarà scritto, o qui d'incontra: Joannis Seldeni J. C. de successionibus in Bona defuncti seu jure Ereditario ad leges Hebreorum quae florente olim eorum Republica in uso, liber singularis ex sacris literis utioque Talmude et silectorib[us] Rabinis id est ex juris ebraici fontibus Pandectis atque consultimes (?) magistris desumptus —et sordes, aveta inter vincla recusat, Londini Typis Guilielmi Stanesbeij, et prostant apud Cilmundum Veaver et Joannem Smit Giek 1631. A. C. (carte-pagina) 60 così dice: Discimus haec ex Leonis Mutinensis judaei, qui Venetüs hodieque, ut audi, Archisinagogus est, compendio Italice conscripto de ritibus vita et moribus Ebreorum, exemplar meum pro summa sua umanitate communicavit V. Ch. erudissimusque Guilielmus Boswellus, qui ab eo autographum accepit. E nell' ultima edizione in 16° che io ho e a carte 105.

גם ההגמון די לודאה ²⁰⁰ בספר גדול שעשה מכל הספרים עברים המורפסים לא זכיתי לראותו מוכיר כל חברי ומשבח ומגדיל אותי עד מרום. החכם מהר"ר מנשה בן ישראל כולל וגבון מאד בספרו שעשה בלשון ספרדי... מוכיר אותי בכת המפרשים והדרשנים באומרו לקרות ספרי איל דוקמיסמו (doctissimo) רבי יודא דמודינה. (אמר המעתיק

200 הוא Jean de Plantavit de la Pause הידוע בשם Plantavitius שהיה הגמון

בעיר Lodève בצרפת, ושם ספרו: — Planta vitis seu Thesaurus Synonymicus Hebraeae — בכתבים סימן קע"ט נמצא שיר מריא"מ על Chaldaeo — Rabbinicus נמצא הגפן 1615. Lodovae. בכתבים סימן קע"ט נמצא שיר מריא"מ על הספר שהגמר תלמידו ההגמון הג"ל, עיין שם בהערתי ובה"ב מספרי 76-78 הארכתי על כל הענין (ב).

זמ. סואבין: אחר זה מצאתי הדברים האלה בלשון לאטין, והכתיבה איננה בבתיבת יד ריא"מ.

Ego Abraham Jsrael vidi librum cui titulus dallaeus de Confessione auriculari ubi in Addeuda dicebat: Leo Mutinensis int. Rabinos venetos doctissimus.

(אמר המעתיק זמ. סואבין: אחר זה מצאתי צוואה אחרונה שעשה ריא"מ, ובדף אחרון של הספר יש צוואה אחרת שכתב בשנת שצ"ד, אבל אני לא אקדים המאוחר ואכתוב אותם בסדר זמנם). ב"ה. צוואה. זה לן ימים ושנים רבות עצרתי בדעתי לצוות ולסדר איזה דבר על עת הפקודה כדת מה יעשה בגופי ומכתבי ספרי וחבורי, כי הון ועושר אין אתי לצוות עליו, והנה היום יום ג' ג' סיון השצ"ד ראשי ואברי כבדים עלי ומרגיש אני כי מן החולשה פן יקרני כרגע, עת ופגע, אחוזתי הקולמוס, וזה דברי ורצוני, ותחלה על הקבורה והתספור והמצבה, נאלמתי זה רבות בשנים עברו שהיו שואלים אותי אופן הקבורה איך תהיה והייתי משיבם באופן זה, וכן אני גוזר ומצוה שתהיה ושיעשו באמת, ארון יהיה רבוע, ולא משופע ועולה. לא ישימו עליו כי אם ספרים שחברתי אני הן ברפוס הן בכתיב יד, אמנם יזהרו בכתיבי יד שלא תשלוט בהם יד ע"כ (נ"ל עובדי כוכבים), לא ישימו רק הגדולים וקשורים היטב. לא יומרו החונים אחר הארון תוכחות לזולת, כי אם מזמור אשא עיני אל ההרים או אליך ה' נפשי אשא עד נפשו בטוב תלין וזרעו יורש ארץ, או יושב בסתר עליון שחבר נכדי ימ"ה (יצחק מן הלויים) יצ"ו. ע"ד ההספד הן בבית החיים, הן אח"כ בתוך החדש, כבר גמרתי ואומר לצוות שלא יספרוני כלל יעקר, והתחלתי לחבר הספר אני בעצמי על מנת שיאמר איתו חתני מהר"ר יעקב מן הלויים ז"ל, אמנם לקחו אלהים קודם לי, וזולתו לא ישמעו לקולי, יעשו כרצונם. לבר זה אשביע איתם באלקים, ואם אוכל אני גוזר עליהם שלא ירבו ולא יאריכו בשום שבת, רק לומר כי לא הייתי מן הצבועים ותוכי כברי וירא אלהים וסר מרע יותר בסתר מבגלוי ובלתי נושא פנים לאוהב וקרוב וגם לא לעצמי ולמועיל לי על מה שנראה לי דבר אמת, ונוח לבריות כגדול בקמן וישתדלו לומר משמי חרושי פסוקים או מאמרים. יקברוני נגד פתח בית החיים היוצא לחוץ השדה אצל אמי ובני וקני ודודי. יעשו לי ההקפות כמנהג הלויאנטיני.

בני יצחק יצ"ו יבא בבה"כ איטאליאנו כל השנה לומר קדיש. לא יניחו לעבור שלשה חדשים ויקימו לי מצבה חזקה שתתקיים היותר זמן שאפשר, חקיק עליה כדברים האלה ממש: דברי המת: הקנו ממעל ליהודה אריה, ממ"ו דנ"ה הסכן עמו ושלם: ארבע אמות קרקע בחצר זה, אנב קנין סודר מימות עולם: נפטר יום... — או אם יראה בעיני איזה א' מתלמידיו המשוררים יקדימו הבית השני לראשון, וישנו תמורת הסכן עמו ושלם, בזה נסתר געלם, כטוב בעיניהם וכן נראה לי באחרית.

צוואה. מה שעלה בדעתי זה כמה שנים לצוות לביתי ליום פטירתי, וכבר כתבתי ממנו קצת, להיות שנשתנו העתים מכל צד רציתי לכתבו כאשר הוא רצוני היום סוף תמוז הת"ז. על הון ועושר בביתי אין לי על מה לצוות כי ריקן ובחוסר כל הוא, ישתבח ה', אך צדקתי העומדת לעד במכתבי חבורים דרשות פירושים חדושים ממינים שונים רבו כמו רבו, כתובים באצבע קטנה ובראשי פרקים אשר אם היו פשוטים ומבוארים היו משא גמל קצתם מוזכרים פה דף ל"ג²⁰¹ בפרט המודפסים, אילו היה בדור אחר יגדל שמם והיו חמודים מרבים. עד כאן כתבתי סוף הת"ז הקדמה לצוואתי אשר הייתי חפץ לעשות על פועל ידי ולא אסתיעא מלתא, עד כי אצל סוף חשון הת"ח נחליתי ונהייתי מקוצר הנשימה כאשר אני ביותר רע עתה סוף שבט, ויום כ"ח חשון התודיתי בפני עשרה ותלתא מנייהו רבנן דהיינו מהר"ר שמחה לוצאטו, מהר"ר נחמיה סרוואל ומהר"ר שמעיה דמדרינה (di Medina), ואחר הדודי הוצאתי כל איש מעלי ובפניהם צויתי על מכתבי חבורי וספרתי באופן אחר. אח"כ כמו מ"ו ימים נחמתי על אותו האופן וקראתי לר' אברהם ח"ט וחבר טוב יצ"ו ור' ישעיה ניצה²⁰² ור' (כאן מצאתי ריוח בכתובת יד ריא"מ, אולי לא היה זוכר באותה שעה שם האיש השלישי והערת מ. סואבין) וסדרתי באופן אחר, ועתה כהיום הזה חזרתי כי גם מהשני והנני מסדר פה מה שהוא רצוני אחרון אשר חפצי בו שיקויים עת בא חליפתי אם לא אכתוב דבר אחר תחת זה. ראשונה אחר כלות החדש לפטירתי, אני מצוה לנכדי ר' יצחק מן הלויים יצ"ו לקבץ יחד כל מכתבי וחבורי וחבורי זולתי, ולברר העברים מן הנוצרים, ובגורת

201 ע' בספר זה עמוד 42-45.

202 ר' ישעיה בן הנאון ר' אליעזר חיים ניצה חבר ס' ישעיה וס' דרך ישר (ע' תולדות גדולי ישראל 185, מח"א 41, וכן כתבים 66, 127, 128 וח"ב 58, 149, 173) (ב).

ברבתי ילא יקה ויעלים שום דבר אפי' עלה א' ויקרא לאיזה פעל
 תורה מבין ונאמן אשר במעמד כהח"ר משה בר יהודה לוצאטין ז"ל²⁰³
 ובמ"ר שלמה בר מרדכי אשכנזי יצ"ו, יקה תחלה כל הכתוב בלשון
 גוצרי כנ"ל ויעשה מהם ארבעה חלקים שוים היותר שאפשר ואח"כ ע"פ
 הגדול יגיע מהם שני חלקים לבמ' אבטליון כהח"ר משה מפאנו יצ"ו הדר
 בפאדואה בן בתי, וחלק א' לבמ' שלמה אשכנזי הנ"ל, וחלק רביעי
 לנכדי הח"ר יצחק מן הלויים הנ"ל, אח"כ יוקח כל מה שכתבתי עד אז
 בחבורי מגן וחרב נגד הנוצרים וגם יומי ברביע²⁰⁴ שכתבתי שם מזכרת
 כמה וכמה דברים לכתוב בחבור הנ"ל וינתן להח"ר משה בן יהודה הנ"ל
 ועוד ינתן לו למראה עיני הבעל תורה המחלק הנ"ל שנים עשר מדרשות
 דהיינו לחנוכה, לשבת שירה, לשבת זכור, לשבת הגדול של פסח, לחג
 הפסח, לשבועות, לשבת ט' באב²⁰⁵, לנחמו, לר"ה, לתשובה, — — —
 כל שאר מכתבי וחבורי קבוצי יומיים ומזכרת וכל חבור ומכתב וילתי
 יהיה מי שיהיה, כתוב יד יהיה לנכדי כמ"ר יצחק מן הלויים הנ"ל
 לחלוטין, ומן הספרים בדפוס מלבד הכוזב ובהן איוב ואיזה ספר אחר
 שיש כבר בידו שאיני זוכר יקח ג"כ הכלי יקר שלי, ויחזיקנו ליקח ממני
 הרשמים שרשמתי בו, ועוד ס' דברי שלמה ועקידה ואברכניל על התורה
 חסרים, וספר מדבר יהודה וגלות יהודה ולב אריה, אבל שאר ספרי דפוס
 עברים ונוצרים יהיו למי שיהיה אחרי כמשפט היורש עצר, דהיינו מעט
 ולא כלום, זהו רצוני האחרון אם לא אכתוב תחת זה שום דבר. היום יום
 שני ר"ח אדר הת"ח חולה ודווה בגוף ונפש ומכל צד כי לבד תעלה
 תחנתי לה' לרחם על נשמתו. —

203 הלשונות ז"ל ויצ"ו מתיחסים כנראה אל האבות ולא אל הבנים.

204 פי' פנקסי היומי שכתבתי רביע (Il mio giornale in 4).

205 ר"ל שבת חזון.

המחבר

